

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**ŞƏRQİ ASİYA ÖLKƏLƏRİNDƏ BEYNƏLXALQ
MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİNİN FORMALAŞMASI
VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ**

İxtisas: 5310.01 - “Dünya iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: 53 – İqtisad elmləri

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: **Əfqan Əbülfəz oğlu Musayev**

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru
Dünyamalı Əmir oğlu Vəliyev

BAKİ - 2021

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
-------------	---

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİNİN

FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına dair nəzəri baxışlar və konsepsiyalar	14
1.2. Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsnifatı, formalaşmasının mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri	26
1.3. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasının təşkilati-hüquqi əsasları.....	37

II FƏSİL. ŞƏRQİ ASİYA REGIONUNDA BEYNƏLXALQ MALİYYƏ

MƏRKƏZLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması prosesinin təhlili (Tokio, Honkonq və Sinqapur beynəlxalq maliyyə mərkəzləri təmsalında).....	57
2.2. Regionun iqtisadiyyatına beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsir gücünün müqayisəli təhlili (Çin və Malayziya təmsalında).....	75
2.3. Şərqi Asiya iqtisadi məkanında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi.....	89

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİ

3.1. Beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealında “ 3 P” modeli.(Projelər, prioritetlər, perspektivlər.).....	101
3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olmasını üçün strateji baxışlar.....	109
3.3. Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi formalaşması perspektivlərinin regional və beynəlxalq təhlili.....	113
3.4 Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması tədbirləri və İKT-nin inkişafı üzrə strateji hədəflər.....	129
Nəticə	139
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	144

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı. Beynəlxalq əmək bölgüsünə əsaslanmaqla dünya ölkələri öz milli iqtisadiyyatlarının maraqlarından çıxış edərək global miqyasda təsərrüfatçılığın daha mütərəqqi sistemini yaratmışlar. Belə bir mütərəqqi sistemin əsasını təşkil edən ən funksional və əhəmiyyətli həlqələrindən biri də beynəlxalq maliyyə mərkəzləridir. İqtisadi əhəmiyyəti və həcminə görə beynəlxalq və regional ola bilən maliyyə mərkəzləri öz liberallığı, tərəfsizliyi, qanunvericiliyi və icraedicilik mexanizmləri ilə digər iqtisadi birliklərdən ciddi surətdə fərqlənir.

Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzləri (BMM) iqtisadi termin olaraq, dünya dövlətlərinin, beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının, beynəlxalq və transmilli təşkilatların, birjaların, bankların, bank olmayan kredit təşkilatlarının, konsaltinqlərin, audit, elmi və praktik analitik şirkətlərin iştirak etdiyi, geniş profilli maliyyə əməliyyatları aparılması üçün formalaşmış müəyyən bir ərazinin hüquqi statusudur. Beynəlxalq arenada müxtəlif regionlarda yerləşən BMM-lər öz aralarında müəyyən iqtisadi rəqabəti reallaşdırmaqla global miqyasda dəyərin formalaşmasında iştirak edirlər. Region olaraq son illərdə daha mütərəqqi və dinamik inkişaf edən Şərqi Asiya regionu üzrə BMM-lərin fəaliyyəti daha çox diqqəti cəlb edir. Xüsusən də inkişaf etməkdə olan ölkələrin bu istiqamətdə fəaliyyətləri, maliyyə-güc mərkəzlərinin Asiya regionuna doğru yön alması bu regionda olan BMM-lərin iqtisadi davranışlarının öyrənilməsini daha da aktual etmişdir.

Şərqi Asiya region ölkələrinin strateji inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq tədqiqatı aktual edən səbəblərdən biri G-20 ölkələrindən beşinin Şərqi Asiya regionuna məxsus olması, digəri isə beynəlxalq reytinglərdə daha rəqabətqabiliyyətli maliyyə strukturlarına malik olmasıdır. Nəzərə alsaq ki, dünya miqyasında istehsalını 85 faizi, ticarətin-75 faizi, investisiyaların 80 faizi, əhali artımının 66 faizi G-20 ölkələrinin payına düşür, bu sahəni öyrənmədən və təhlil etmədən müasir şərq etnoməkanında sistem dövlətləri ilə münasibətlərin qurulmasına və inkişafına nail olmaq çətindir [172]. BMM-lərin maliyyə axınlarının, o cümlədən Virtual Maliyyə Axınlarının da

(VMA) həm formalaşmasını, həm də idarə olunmasını əhatə etdiyi üçün dünyada bu sahəyə maraq yüksəkdir. Qloballaşma sahəsinin məşhur tədqiqatçılarından olan E.Koçetovun fikri ilə razılaşmaq olar ki, VMA-lar “dünya gəliri ilə əməliyyat aparan dünya maliyyə institutları sistemini yaradır” [14].

Danılmaz faktdır ki, maliyyə alətlərinin ticarəti real istehsal və ticarət sferalarından ayrılaraq, müstəqil valyuta və “maliyyə ticarəti” sferasına çevrilməkdədir. Valyuta-maliyyə alətləri ticarəti sferasının gündəlik həcmi real əmtəə və xidmət ticarəti həcmindən qat-qat çoxdur [13]. Bu ticarətin icrasının vahid məkanda, yəni, BMM-də həyata keçirilməsi də tədqiqatı bizim üçün aktuallaşdıran digər amillərdəndir. Azərbaycanın son illərdə beynəlxalq təşkilatlardakı mövqeyinin güclənməsi, iqtisadi mərkəzlərdən birinə çevrilmək şansının böyük olması, BMM-lərlə əlaqələrinin dinamik xarakter daşması və onun perspektiv dövrlər üçün daha da təkmilləşdirilməli olduğu fikrindəyik. Bu fikrə gəlməyimizi əsasladır bir neçə amil var: 1) Dünya İqtisadi Forumu 2013-cü ilin 7-8 aprelində Bakıda keçirilmişdi. “Cənubi Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın gələcəyi ilə bağlı strateji dialoqa” həsr olunmuş 43-cü Dünya İqtisadi Forumu Azərbaycan iqtisadi siyasi arealının dünya birliyindəki yerini və əhəmiyyətliliyini müəyyən etmişdir. 2) 2019-cu ildə Azərbaycan ilə Davos Dünya İqtisadi Forumunun “IV Sənaye İnqilabi Mərkəzi” arasında əməkdaşlıq razılaşması imzalanmışdır ki, bu da Azərbaycana göstərilən yüksək etimadın nümunəsidir. 3) Azərbaycan iqtisadiyyatı son illərdə beynəlxalq indekslərdə rəqabətqabiliyyətlik, inkişafa meyllilik və etibarlılıq nümayiş etdirməkdədir. Bu baxımdan Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealının da genişləndirilməsi zərurəti qənaətdəyik.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiq olunan mövzunun nəzəri-praktiki tərəfləri dünya iqtisadiyyatı və onun regional strukturlarını təhlil edən alimlərin əsərlərində bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapmışdır. Bu istiqamətdə coxsaylı tədqiqatların olmasına baxmayaraq Şərqi Asiya ölkələrində BMM-lərin formalaşması və inkişafı perspektivlərini özündə birləşdirən dissertasiya işi ilk tədqiqat işidir. Dissertasiya üzərində araşdırma apararkən beynəlxalq təşkilatlarla və banklarla yanaşı həm də beynəlxalq maliyyə nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində tədqiqat aparan klassik

və müasir iqtisadçı alimlərin əsərləri ilə tanış olmuş, onların fikirlərini və elmi baxışlarını öyrənərək müqayisəli təhlillər aparılmış və nəticə çıxarılmışdır.

Son onilliklər ərzində, əsas Ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və onun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən Azərbaycanın dünya iqtisadi məkana integrasiya olunması yollarının tapılması üçün fundamental elmi-tədqiqat mərkəzləri formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində, UNEC İqtisadi araşdırmalar Elmi Tədqiqat İnstitutunda, Bakı Dövlət Universitetində, "ADA Universiteti"ndə, AMEA-nın Şərqşünaslıq və İqtisadiyyat İnstitutunda, İqtisadiyyat Nazirliyi İqtisadi İslahatlar ETİ-da, Kooperasiya, Odlar Yurdu, Azərbaycan Universitetlərində və s. elmi tədqiqat mərkəzlərində qloballaşma, beynəlxalq maliyyə-kredit və valyuta münasibətləri sahəsində ciddi tədqiqatlar aparılır.

Tədqiqat mövzunu birbaşa əhatə etməsə də, bu problemin ayrı-ayrı sahələri Azərbaycanın iqtisadçı alimləri tərəfindən qismən öyrənilmişdir. Belə ki, Asiya maliyyə böhranı “qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasəti” Ə.C.Muradovun, Çin və cənub-şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadiyyatı Z.Ə.Səmədzadənin, dünya iqtisadiyyatında modelləşdirmə sahəsi üzrə Y.H.Həsənlinin, xarici iqtisadi strategiyalar üzrə Ş.H.Hacıyevin, qloballaşma şəraitində Azərbaycan Respublikasında iqtisadi artımın təmin edilməsinin xarici iqtisadi amilləri – F.Ə.Qənbərovun, beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və pul kredit sisteminin öyrənilməsi - Z.F.Məmmədovun, qlobal iqtisadiyyatın milli inkişafı E.S.Rüstəmovun, Ə.Ələkbərovun, H.B.Rüstəmbəyovun, beynəlxalq münasibətlərin proqnozlaşdırılmasının və iqtisadi böhranların nəzəri problemləri - D.Ə.Vəliyevin, Ə.P.Babayev, davranış iqtisadiyyatı R.Ş.Muradovun, qloballaşma şəraitində makro-iqtisadi tarazlıq və artım amilləri M.X.Meybullayevin, dünya iqtisadiyyatında ticarət, maliyyə və inkişaf prosesləri və qloballaşmanın müxtəlif aspektləri- İ.A.Kərimlinin, E.Süleymanovun, E.R.Bağırzadənin, V.Qasımlının, R.Qasımovun, E.Y.Məmmədovun, A.K.Ələsgərovun, A.Ş.Şəkəreliyevin, R.R.Quliyevin, T.N.Əliyevin, D.A.Bağırovun, A.A.Eyvazovun, logistika və beynəlxalq ticarət yolları barəsində T.Yadigarovun və digərlərinin əsərlərində tədqiq olunmuşdur. Lakin, qeyd edilən istiqamətlərdə aparılan tədqiqat

işlərinin praktiki əhəmiyyətini azaltmadan vurğulamaq lazımdır ki, mövzu üzrə aktuallıq kəsb edən problemin araşdırılmasına ehtiyac vardır.

Xarici ölkə iqtisadçılarından problemin şərqə Asiya ölkələrində, xüsusən də Sinqapurda öyrənilməsinə Li Kuanq Yunun tədqiqatlarında, İslam maliyyə-hüquq sisteminin öyrənilməsinə Renat İrikoviç Bekkinin, İslam bankçılığı və maliyyə sisteminin öyrənilməsinə M.Əl-Carhinin, M.İqbalın, V.Graysın, A.Haqqının əsərlərində geniş yer verilmişdir. R.Pradhanın və K.Sauvantın əsərlərində isə Cənub -Şərq regionunun iqtisadiyyatı, o cümlədən, Şərqi Asiya BMM-lərinin öyrənilməsinə geniş yer verilmişdir.

XXI əsrin əvvəllərindən İstanbul BMM-nin, Moskva BMM-nin, Almata RMM-nin, Astana BMM-nin və s. formalaşdırılması sahəsində dövlət konsepsiyalarının qəbul edilməsi bu sahədə tədqiqatların da artmasına səbəb olmuşdur. Problemin öyrənilməsi sahəsində Rusiyalı alimlərdən E.N.Loqinovun, M.M.Proşuninin, V.M.Şumilyovun, T.Q.Koçetovun, E.F.Avdokuşininin, E.A.Barinovanın, A.İ.Yevdakimovanın, D.M.Mixaylovanın, B.B.Rubtsovanın, D.D.Uşakovanın, O.V.Xmızın və s. əsərləri diqqəti cəlb edir. Q.V.Nazarenkonun “Rusiyada BMM-nin formalaşmasının əsas problemləri”, V.N.Alekseyevin “Moskva BMM-nin yaradılması: infrastruktur aspektləri”, İ.N.Rıkovanın “BMM-lərinin formalaşması”, Y.N.Qusevin “İnkişaf etmiş BMM-lərində maliyyə resursları” mövzusunda tədqiqatları mövcuddur. Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri üzrə bilavasitə tədqiqatçılardan olan A.A.Saxarovun, V.N.Kapruninin, A.V.Novikovun, S.B.Poxomovun, V.M.Kolontayın, Q.Q.Matyuxinin, O.A.Melnikovanın əsərlərində qlobal maliyyə mərkəzlərinin tədqiqi ilə yanaşı ayrı-ayrı şərq ölkələrində BMM-lərin təhlillərinə də yer ayrılmışdır.

Şərqi Asiya ölkələrini tədqiq edən iqtisadçılardan Nigəl Triftin, Corc Sorosun, Calil Anderlininin, K.Ali Akkemikin, Sadik Unayın, Ramazan Kurtoğlunun və s. tədqiqatlarında bu ölkələrin iqtisadi-siyasi inkişaf modeli, qlobal miqyasda rəqabət, dövlətlərarası maliyyə qurumları kimi problemlərə toxunulmuşdur. V.Popov, J.Villiamson, Jiakun Jak kimi iqtisadçıların tədqiqatlarında müqayisəli təhlillər edilmişdir. Bu problemlər beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına birbaşa aid olmasa da, onun ayrı-ayrı sahələrinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Türkiyə Cümhuriyyətinin tədqiqatçı alimlərindən-Ridvan Karluk, Aydın Cemil, Dündar Ali Merthan, Esenbel Selçuk, Erdemir Ali Volkan, Erkin Hüseyn Can, İbrahim İlhan, Fazil Kayıkçı, Murad Tiryakioğlu, Selçuk Çolakoğlu, Bahadır Pehlivanurk, Hakan Gönen, Erhan Atay, Utku Ören, Altay Atılı, Alptekin Güney, Şaban Kardaş və Ali Balacının də beynəlxalq maliyyə və iqtisadiyyat sahəsindəki tədqiqatları dissertasiyada qaldırılan problemlərin bu və ya digər cəhətlərinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Şərqi Asiya ölkələrində BMM-lərin formalaşması prosesini, inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil edərək mühüm nəticələri əldə etmək, Azərbaycan iqtisadiyyatına töhvə verə biləcək təklifləri elmi cəhətdən əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatda əsas məqsəd olaraq, məntiqi bir nəticəyə varmaq üçün;

-BMM+nin mahiyyətini və xarakterini müəyyən edən nəzəri-metodoloji aparata aydınlıq gətirmək,

- Dünya iqtisadiyyatında BMM+nin yerini, xarakterini, klassifikasiyasını və formalaşma prosesinin mahiyyətini müəyyənləşdirmək,

- Formalaşmış və formalaşmaqda olan Şərqi Asiya BMM+nin təhlil olunması, nümunəvi modellərin Azərbaycan üçün uyğunluq dərəcələrinin təhlil edilməsi,

- Qlobal maliyyə sistemində Şərqi Asiya BMM+lərinin formalaşdırılmasının vacibliyinin təhlili,

- Şərqi Asiyada BMM+nin inkişaf xüsusiyyətlərini tədqiq və təhlil edərək, əldə edilən mühüm nəticələr əsasında Azərbaycan iqtisadiyyatına töhvə verə biləcək təklifləri elmi cəhətdən əsaslandırmaq qarşıya qoyulmuşdur.

Belə bir məqsədə çatmaq üçün dissertasiyada aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına dair nəzəri baxışların və konsepsiyaların tədqiqi və öyrənilməsi,
- Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına dair nəzəri baxışların və konsepsiyaların öyrənilməsi.
- Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsnifatını, formalaşmasının mahiyyətini və xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək.

- Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasının təşkilati-hüquqi əsaslarını müəyyən etmək.
- Şərqi Asiyanın aparıcı Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri olan Tokio, Honkonq və Sinqapur beynəlxalq maliyyə mərkəzləri təmsalında yeni beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin formalaşması prosesini müəyyənləşdirmək.
- Çin və Malayziya dövlətləri ərazisində formalaşmış beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzləri təmsalında regionun iqtisadiyyatına beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsir gücünün müqayisəli təhlilini aparmaq.
- Şərqi Asiya iqtisadi məkanında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin rəqəbatqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi.
- Şərqi Asiya ölkələrində tətbiq olunan formalaşma siyasəti rejiminin təcrübəsinin Azərbaycanda istifadəsi üzrə tövsiyələrin işlənməsi; Beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealında “3P” modelinin-Projelər, prioritetlər, perspektivlərin tətbiqi təhlilini aparılmaq.
- Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olmasını üçün müxtəlif baxış istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.
- Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi formalaşması perspektivlərinin regional və beynəlxalq təhlili və qiymətləndirilməsini aparmaq.
- Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması tədbirləri və İKT-nin inkişafı üzrə tövsiyələr işləmək.
- **Tədqiqatın obyektini** qloballaşan dünya iqtisadiyyatında lider beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin və Şərqi Asiya beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin fəaliyyət sferasıdır.

Tədqiqatın predmetini Şərqi Asiya regionu üzrə beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması və inkişaf amilləri ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlərin, o cümlədən region ölkələrinə təsirinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatının əsaslandırılmasında iqtisadi nəzəriyyələrin beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşma prosesinin nüvəsini təşkil etdiyi qənaətinə deyik. Bu baxımdan iqtisadi nəzəri baxışlar tarixi, klassik, neo-

klassik, keynsçi, monetarist, institutsionalist, postsənaye və vahid sivilizasiya nəzəriyyələri, o cümlədən formalaşma prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq nəzəri-hüquqi baxışlar, dualizm, monizm və koordinasiya nəzəri baxışları müəyyən ardıcılıqla təhlil edilmişdir. Daha sonra prosesin təşkilati əsasları öyrənilərək təhlil edilmişdir.

Tədqiqatda tarixi, müqayisəli, struktur-funksional, sosioloji, texnoloji və s. metodlardan geniş istifadə edilmişdir. Tarixi metodla keçmişlə indiki zaman əlaqələndirilmiş, baş vermiş iqtisadi münasibətlərin meydana gəlməsi, formalaşdırılması və inkişaf perspektivlərinin təhlilinə əsas verilmişdir.

Tədqiqatda digər metodlarla yanaşı, tənqidi-dialektik metoddan da istifadə edilmişdir. BMM-lərin yaradılmasına mane olan amillərin ortaya çıxarılmasında bu metoddan istifadəyə zərurət yaranmışdır. Tədqiqatda ümumi metodlarla yanaşı, tətbiqi metodlardan da istifadə edilmişdir. Tətbiqi metodlarla 3 istiqamətdə təhlillər aparılmışdır: situativ təhlil, eksplikativ təhlil və proqnoz təhlili. Mövcud vəziyyətin təhlili global maliyyə bazarlarının situativ təhlilinin vacibliyi əsasında: müşahidə, sənədlərin öyrənilməsi və müqayisə olmaqla 3 formada aparılmışdır. Beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr haqqında məlumatlar toplanması situativ təhlilin əsasında mümkün olmuşdur. Eksplikativ təhlillər situasiya təhlili metodlarından fərqli olaraq hadisələri daha dərinlən tədqiq edərək London BMM-nin, Nyu-York BMM-nin, Tokio BMM-nin, İstanbul, Almata və Kuala Lumpur maliyyə mərkəzlərinin formalaşdırılması prosesi öyrənilmişdir. Proqnoz metodlarına əsaslanaraq BMM-nin inkişaf perspektivləri tədqiq edilərək Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşdırılmasının Azərbaycan iqtisadi inkişafına dəstək olacağı əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazasını beynəlxalq hesabatlar, indekslər, beynəlxalq statistik materiallar, monoqrafiya və dissertasiya işləri, elmi jurnallarda çap olunmuş məqalələr, rəsmi dövlət sənədləri, qanunvericilik, dövrü mətbuat və internet resursları təşkil etmişdir.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar:

1. Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi anlayışı, yanaşmalar, təsnifatı və hüquqi yanaşmanın təhlili.
2. BMM-lərinin formalaşması üçün səmərəliliyin hesablanması.

3. Klassifikasiya və Şərqi Asiya BMM-nin dünyada yeri.
4. Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşması sistemləşdirilmiş və cədvəl halına salınmışdır.
5. Nümunəvi model olaraq, Şərqi Asiyanın katalizatoru hesab edilən maliyyə mərkəzləri təhlil edilərək qiymətləndirilmişdir.
6. Çin və Malayziya təmsalında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin müqayisəli təhlili aparılmış və region iqtisadiyyatına verdikləri töhfə tədqiq olunmuşdur.
7. Şərqi Asiya geoiqtisadi məkanında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi meyarları Azərbaycan şirkətləri və müəssisələri üçün effektiv nümunə ola bilər.
8. Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealı üzrədir. Bu arealda “3P” modeli təhlil olunmuş, təkliflər verilmişdir. (Projelər, Prioritetlər, Perspektivlər)
9. Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olmasını üçün mövcud strateji baxışlar: 1) 2017-2020-ci ilədək dörd illik, 2) 2021-2025-ci ilədək beş illik və 3) 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün strateji baxışlardır.
10. Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi formalaşması perspektivlərinin regional və beynəlxalq təhlilidir.

Tədqiqatının elmi yeniliyi. Aparılan tədqiqat nəticəsində nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən bir sıra yeni fikirlər (müddəalar) söylənilmiş, mexanizmlər təklif olunmuşdur ki, onları aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

1. Digər maliyyə institutlarından fərqli olaraq, Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına dair nəzəri baxışlar və konsepsiyalarla yanaşı müxtəlif təlimlər, etno və dini birliklər sistemli şəkildə öyrənilərək təhlil edilmiş, formalaşma prosesinin mahiyyətinin açıqlanmasına fərqli yanaşma tətbiq olunmuşdur. Formalaşma prosesində müxtəlif səviyyələr arasında dialektik əlaqə və asılılıq araşdırılmış, onların bir birinə təsirinin xarakteri müəyyənləşdirilmişdir. BMM-nin səmərəliliyinin hesablanması düsturu təklif edilmiş, formalaşma prosesində Sinqapur, Honkonq BMM-lərinin formalaşma təcrübəsi əsasında “tarixi-siyasi davamlılıq” amilinin vacibliyi irəli sürülmüşdür.

2. Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsnifatını, formalaşmasının mahiyyətini və xarakterik xüsusiyyətlərini təhlil edərək, qərblə ölkələri ilə şərq ölkələrində formalaşma amillərinin fərqləndirilməli olduğu fikri irəli sürülmüş, şərq düşüncə tərzinin – bixoverizmin əhəmiyyətliliyi ortaya qoyulmuşdur. Eyni zamanda Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması prosesində təşkilati-hüquqi əsasları müəyyən edərkən hüquq trixometriyasının və müasir hüquq sistemlərinin hibrid formada tətbiqinin vacibliyi irəli sürülmüşdür.

3. Şərqi Asiyada mövcud olan və yeni formalaşan Beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin təsir dairələri əsasında yeni qruplaşma istiqamətləri tərəfimizdən proqnozlaşdırılmışdır. Təhlillər əsasında belə qənaətə gəlinmişdir ki, rəqəmsallaşmaqda olan global dünya iqtisadiyyatının subyektlərindən biri kimi, rəqəmsal maliyyə sistemləri yeni birliklərdə və yeni təsir dairələrində formalaşmalıdır.

4. Dünya maliyyə sistemində Azərbaycanın maliyyə sektorunun daha önəmli yer tutması üçün hesab edirik ki, Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə sektorunun idarəçilik və xidmət sahəsi inkişaf etdirilməli olan önəmli sahələrindən birincisi olmalıdır.

5. Çin ərazisində formalaşan yeni Regional Maliyyə Mərkəzləri, Kuala Lumpur və Labuan təcrübəsinə əsaslanaraq İslam Maliyyəsi əsaslı, Şimali Qafqazı, Azərbaycanı, İran, İrak, Türkiyə, Pakistan və Orta Asiya ölkələrini əhatə edə biləcək, İnvestisiya yönümlü Regional Maliyyə Mərkəzinin formalaşmasına tələbat var.

6. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına rəqəmsallaşma, telekommunikasiya və informasiya texnologiya-larının inkişafına dair yeni baxışlar formalaşdırılmış, rəqəmsal valyutalara keçid əsnasında, “Gələcəyə baxış” prinsipləri əsasında respublikamızın iqtisadi inkişafının alternativ perspektivlərindən biri olaraq Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşdırılması təklif edilmişdir.

7. Dünya təcrübəsinə və şərq Asiya ölkələrində iqtisadi yüksəlişə nail olma modellərinə uyğun olaraq, beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasını proseslərinin liberallaşdırılması, inzibati-dövlət yükünün azaldılması daha səmərəli və real olar.

8. Maliyyə bazarlarının inkişafı və maliyyə bazarı iştirakçılarının bilik və bacarıqlarının artırılması üzrə təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Korporasiyaların və şirkətlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətində BMM-nin formalaşması məsələsi respublikamızda ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə tədqiq edilməkdədir.

Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr Azərbaycanla Şərqi Asiya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha da genişləndirilməsində səmərəli ola bilər;

Azərbaycan şirkətlərinin və banklarının Şərqi Asiya ölkələrində yerləşən aparıcı banklarla maliyyə-iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında informatik baza ola bilər;

Ali məktəblərdə “Beynəlxalq iqtisadiyyat”, “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq Maliyyə Hüququ”, “Beynəlxalq maliyyə-kredit və valyuta münasibətləri”, “Şərqşünaslıq”, “Şərq İqtisadiyyatı” və s. fənnlərinin tədrisində istifadə oluna bilər;

İnkişaf etməkdə olan Asiya maliyyə bazarlarının mövcud təcrübəsi Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Mərkəzi Bank, milli şirkətlər, banklar, BOKT, Konsaltinklər, QHT və s. tərəfindən istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunun Şərq-Qərb şöbəsində yerinə yetirilmiş, şöbələrin birgə iclasında müzakirə edilmişdir. Tədqiqatın müxtəlif aspektləri müəllifin nəşr olunmuş elmi əsərlərində, beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli elmi konfranslarda yer almışdır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri 9 elmi məqalə Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu elmi nəşrlərdə və 15 konfrans materiallarında dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işində əldə olunmuş əməli təkliflər Azərbaycan MikroFinans Assosiasiyası və Unicapital İnvestisiya şirkəti tərəfindən bəyənilmiş və gələcək fəaliyyətində praktikaya tətbiq olunmaq üçün qəbul edilmişdir (044/09/ 2021 sayılı 30 sentyabr 2021-ci il tarixli arayış) və (05.10.2021 tarixli məktub).

Beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırmaq, korporasiyaların və şirkətlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində BMM-nin formalaşmasının necə

əhəmiyyət kəsb etməsi məsələsi respublikamızda ilk dəfə olaraq sistemli şəkildə tədqiq edilmişdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti:

- Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr Azərbaycanla Şərqi Asiya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha da genişləndirilməsində istifadə oluna bilər;
- Azərbaycan şirkətləri və bankları Şərqi Asiya ölkələrində yerləşən aparıcı banklarla maliyyə-iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında informatik baza ola bilər;
- Beynəlxalq birjalarda, banklarda və digər kredit təşkilatlarında istifadəyə yararlı olmaqla bərabər, Azərbaycanın xarici bazar subyektlərinin xarici iqtisadi əlaqələrinin qurulmasında onlar üçün əvəzsiz informasiya mənbəyi ola bilər;
- Ali məktəblərdə “Beynəlxalq iqtisadiyyat”, “Dünya iqtisadiyyatı”, “Beynəlxalq Maliyyə Hüququ”, “Beynəlxalq maliyyə-kredit və valyuta münasibətləri”, “Şərqşünaslıq”, “Şərq İqtisadiyyatı” və s. fənnlərinin tədrisində istifadə oluna bilər;
- İnkişaf etməkdə olan Asiya Maliyyə bazarlarının mövcud təcrübəsi Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Mərkəzi Bank, milli şirkətlər, banklar, publik şəxslər və s. tərəfindən istifadə oluna bilər.

Dissertasiya üzrə ayrı-ayrı mövzular elmi nəşrlərdə, Bank olmayan kredit təşkilatında, qeyri hökumət təşkilatlarında, şirkətlərdə, ictimai birliklərdə, ali məktəb kafedralarında və auditoriyalarında 2007-2021-ci illər ərzində müzakirə edilmiş, dissertasiyanın əhatə etdiyi mövzu üzrə müxtəlif zamanlarda aşağıda adlarını qeyd etdiyimiz beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında, elmi seminarlarda çıxışlar edilmişdir. (Siyahı tədqiqatın sonunda əlavə edilmişdir.)

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri yuxarıda qeyd edilmiş elmi məqalə və tezislərin Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi nüfuzlu elmi nəşrlərdə dərc olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya işi (ümumi olaraq 250202 işarədən) giriş (20077 işarə), 3 fəsil (I fəsil 77044 işarə, II fəsil – 75036 işarə, III fəsil – 69541 işarə), nəticə (8504 işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 159 səhifədən ibarətdir. Dissertasiyada 22 cədvəl, 2 iqtisadi xəritə, 8 diaqram və 187 adda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasına dair nəzəri baxışlar və konsepsiyalar

Qloballaşan dünya iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissələrindən biri olan beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması sahəsində nəzəri müddəalar və yanaşmalar dünya iqtisadi inkişafının nəzəri-metodoloji əsaslarının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi öyrənilir.

Şərqi Asiya ölkələrində BMM-nin formalaşmasının əsasında monetarist, klassik, neoklassik, keynsçi, institusionalist, postsənaye və vahid sivilizasiya nəzəriyyələrini və baxışlarını görmək olur. Bu regionla bağlı formalaşan nəzəri baxışların dünyanın digər regionları ilə müqayisədə oxşar və fərqli cəhətləri mövcuddur. Nəzəri baxışların zaman etibarı ilə, müxtəlif dövrlərdə Avropada və Amerikada formalaşmasına baxmayaraq, XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində Asiya ölkələri iqtisadiyyatını təhlil edərkən Avropa və Amerikaya aid olan baxışlar Asiyaya da şamil edildiyinin şahidi olur. Avropa kapitalizminin istər yaxın şərqə, istər cənubi Asiyaya, istərsə də şərq və cənub-şərqi Asiyaya müstəmləkələr kimi yanaşılması bu ərazidə bərabərhüquqlu münasibətlərin qurulmasına imkan vermirdi.

XX əsrin 70-ci illərindən sonra şərq ölkələrinin iqtisadi inkişafının yüksəlişi bu regionlara münasibəti də dəyişdi. İnvestorların maraq dairəsi bir çox hallarda ABŞ və Avropadan şərqə tərəf yönəlməyə başladı. Asiyada formalaşmaqda olan beynəlxalq maliyyə mərkəzlərini aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə səciyyələndirsək, onların formalaşma metodlarına dair nəzəri baxışları üzə çıxara bilərik:

- 1) liberallaşma, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi;
- 2) səmərəlilik, rəqabət, tələb-təklif, texnostruktur, planlı bazar iqtisadiyyatı;
- 3) pul vəsaitlərinə münasibətin, kapitalın hərəkətinin açıqlığı;
- 4) qeydiyyat və əməliyyat prosedurlarının sadəliyi;

5) nəzarətin, tənzimləmənin və mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunluğu;

6) inkişaf etmiş maliyyə infrastrukturunun, xidmət sektorunun təşkili;

7) makroiqtisadi və siyasi sabillik;

8) yaşayış üçün əlverişli mühitin və infrastrukturaların mövcudluğu.

Şərqi Asiya BMM-lərinin formalaşması prosesinə dövlət müdaxiləsi klassik, neoklassik, monetarist və vahid sivilizasiya nəzəriyyəçilərinin baxışlarında minimuma endirilmişdir. Onların əleyhinə merkantilistlər, keynsçilər və institusionistlər isə dövlətin iqtisadi proseslərə, o cümlədən BMM-lərin formalaşmasına müdaxiləsinin vacibliyini irəli sürürdülər.

Rus iqtisadçılarından İ.K.Klyuçnikov və digərləri BMM-nin səmərəliliyini şərtləndirən beş amili qeyd etmişdir [58]. Fikrimizcə, BMM-nin formalaşması prosesində də bu amillər nəzərə alınmalıdır. İlk olaraq vurğulamaq lazımdır ki, BMM-lərinin formalaşmasında səmərəliliyin öncədən hesablanması çox önəmlidir. Hesablama prosesində iqtisadi amillərlə yanaşı siyasi, coğrafi, sosial amillər də nəzərə alınmalı və ehtimal nəzəriyyəsi əsasında bütün halların qiymətləndirilməsini həyata keçirtmək olar. BMM-nin səmərəliliyinin özü çox hallarda nəzərdə tutulan nəticəni əldə etməkdən asılı olur. Şərti olaraq təqdim olunan düsturda bölgü əsasında S-səmərəlilik N-nəticə olmasını təxmin etsək, bu düsturla səmərəliliyin hesablanmasına nail olmaq olar.

$$\frac{S(a+b+c)}{d} \cdot \frac{(x):y}{e} = N$$

Burada, S-səmərəlilik ; a-ictimai-siyasi vəziyyət;b-maddi-texniki imkanlar;

c-tələbat; x-beynəlxalq maraq dairələri; y-rəqabətlilik; d-ehtimal nəzəriyyəsi;

e-bazarlarda təsir dairəsi ; N- nəticədir.

Zənnimizcə, bu hesablamaları aparmadan BMM-nin səmərəliliyik amillərini şərtləndirən 1.1 sayılı cədvəldəki vəziyyət nəzəriyyədə mümkün olsa da praktik olaraq effektiv ola bilməz (bax cədvəl 1.1). Çünki, Şərqi Asiya ölkələrində BMM-lərinin formalaşması prosesində -səmərəlilik və liberallaşma ilə yanaşı rəqabət, tələb-təklif, texnostruktur, planlı bazar iqtisadiyyatına dair nəzəri baxışlar da diqqətdə saxlanılmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, klassik və neoklassik baxışlarda iqtisadiyyatın mahiyyət etibarı ilə təkmil rəqabət iqtisadiyyatlı olması, qeyri-təkmil rəqabətin meydana gəlməsinin təsadüfiliyi öz əksini tapır. Yəni iqtisadiyyatın tarazlıqda olması və qeyri-tarazlığın təsadüfi olması, “məcmu tələb-məcmu təklif” modelində əsas rolun məcmu təklifə verilməsi, pulun hesablaşma və tədavül vasitəsi olması kimi baxışlar diqqət mərkəzində saxlanılır. Keynsçi nəzəriyyənin nümayəndələri isə əksinə-bazarların təkmil rəqabət iqtisadiyyatlı deyil, qeyri-təkmilliyi, iqtisadiyyatın cox vaxt qeyri-tarazlıqda olması, ümumi tarazlığın təsadüfiliyini, “məcmu tələb–məcmu təklif” modelində əsas rolun məcmu tələbə verilməsini qəbul edir, pulların sərvət olaraq müstəqil dəyərə malik olmasını birmənalı olaraq qəbul etmirlər.

Cədvəl 1.1.1.

BMM-nin səmərəlilik amilləri.

N	əmək resurslarının keyfiyyəti	biznes mühiti	bazar imkanları	infrastrukturun inkişafı	rəqabət qabiliyyətliliyi
a	işçilərin peşəkarlığı	tənzimləmə	maliyyə məhsullarının müxtəlifliyi	əmlakın qiyməti	qiymət səviyyəsi
b	əmək bazarının çevikliyi	vergitutma	maliyyə bazarının həcmi	nəqliyyat şəbəkəsinin inkişafı	həyat keyfiyyəti
c	biznes təhsilinin keyfiyyəti	korrupsiya	maliyyə xidmətlərinin mövcudluğu	rabitə sistemləri	sahəvi qanunvericilik
d	biznesin başlamasının şərtləri	iqtisadi azadlıqlar	on-line imkanlar	ictimai iaşə	inzibati qarışmama

Mənbə: Cədvəl real proseslər ümumiləşdirilərək müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Keynsçi baxışların ABŞ və Avropa iqtisadiyyatına tətbiqi nəticəsində bu ölkələr böhrandan çıxmışlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, Şərqi Asiya ölkələrində siyasi münasibətlər maliyyə mərkəzlərinin formalaşması amilinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilər. Burada hər bir maliyyə mərkəzinin formalaşmasının özünəməxsus xüsusiyyətləri də vardır. Bu, ilk növbədə regionun hər bir ölkəsinin siyasi və iqtisadi sisteminin müxtəlifliyi və bunun təsir və maraq dairəsinin də müxtəlif olması ilə əlaqədardır. Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri ilk olaraq ABŞ və Avropada formalaşsa da, hər halda həmin formalaşma olduğu kimi şərq ölkələrində tətbiq olunmamışdır. Burada ənənəvi xarici ticarət əlaqələri və milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmışdır.

Regionda qarşılıqlı ticarətdən daha çox faydalanmaq və mənfəət əldə etmək istəyi bir çox güzəştlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu güzəştlər həm iqtisadi (vergi, gömruk, bank xidməti və s.), siyasi, mədəni, sosial, infrastruktur, həm də mənəvi (etika, qarşılıqlı hörmət, ədalətlik, sözünə bütövlülük və s.) sahələri əhatə etmişdir.

Monetaristlərin də “permanent gəlir ideyası və pul tələbi nəzəriyyəsi” kimi baxışları şərq ölkələri BMM-lərinin formalaşmasına təsir edən nəzəriyyələrdəndir. Monetaristlər bildirirlər ki:

1. iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi iqtisadiyyatın təbiətinə ziddir;
2. dövlətin iqtisadiyyatın real sektoruna müdaxiləsi arzu edilməzdir;
3. dövlətin məqsədi bazar mexanizminin əsaslarını saxlamaqla iqtisadi sabitliyi təmin etmək olmalıdır;
4. iqtisadi subyektlər uyğunlaşma gözləmələri nəzəriyyəsinə müvafiq hərəkət etməlidirlər;
5. ev təsərrüfatları öz gəlirlərini cari gəlirdən deyil, daimi-permanent gəlirdən çıxış edərək planlaşdırmalıdırlar;
6. “məcmu tələb–məcmu təklif” modelində tənzimləməyə üstünlük verilməlidir;
7. pul yalnız sərvət deyil, həm də aktivlərin elementlərindən biridir.

Monetarizm nəzəriyyənin görkəmli nümayəndələri Milton Fridman, Karl Brunner, Alan Meltser, Anna Şvarsdır. Bu nəzəriyyənin banisi, 1976-cı ildə iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı olmuş Milton Fridman hesab olunur. Monetarizm nəzəriyyəsi əsasında ABŞ dolları dünyanın aparıcı valyutasına çevrildi. Avropa dövlətləri "Avropa İttifaqında" birləşərək vahid valyuta- "avro"nu yaratdılar. Kreditləşmə əsasında pulun alınıb-satılması ilə əlaqədar kullu miqdarda gəlir əldə edildi. Fikrimizcə, Tokio BMM-nin formalaşmasının ümumi prinsiplərinin başında monetarizm durur. Lakin şərqdə monetarist baxışların həm müsbət, həm də mənfi təsirləri meydana çıxmışdır. Əsas mənfi təsir valyuta asılılığının ola bilməsidir. Bu hal 1997-ci il Asiya maliyyə böhranı zamanında qabarıq formada özünü büruzə etdirdi. Fikrimizcə yeni yaranmaqda olan BMM-lərdə bu hal diqqətdə saxlanmalıdır.

Şərq ölkələri üzrə ən geniş valyuta bazarlarına sahib olan Tokio BMM, daha sonra Şanxay, Sinqapur, Kuala-Lampur, Dubay, Qətər, İstanbul Beynəlxalq Maliyyə

Mərkəzlərinin formalaşması prosesində monetarist ideyalar üstünlük verilmişdir. Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrində maliyyə böhranından sonra “vahid valyuta təşəbbüsləri”, yaxın şərqdə körfəz ölkələrinin vahid ortaq valyuta-qızıl dinar, Çin, Rusiya, İran, Türkiyə arasında milli valyutalarla hesablaşmaların tədqiqi də monetarist ideyaların nəticəsi hesab edilə bilər.

Neoklassik nəzəriyyəyə müxalif olan İnstitusionalist nəzəri baxışlar ABŞ ərazisində yaranmasına baxmayaraq şərq ölkələrində də öz əksini tapma bilmişdir. U.Hamilton tərəfindən “xalqların adət və ənənələrinə əsaslanan düşüncə və ya hərəkət tərzii” kimi öz əksini tapan İnstitusionalizm Tokio, Osaka, Şanxay və.s kimi beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin strukturca formalaşması prosesində geniş tətbiq edilmişdir. Düzdür, şərqdə konfutsi təlimi üstünlük təşkil etsə də, hər halda həmin təlim Hamiltonun bir çox baxışları ilə üst-üstə düşür. İnstitusionalizmin nümayəndələri Karl Poloni və Con Helbreyt cəmiyyətin inkişafını “yeni industrial transformasiyada və texnostrukturların inkişafında” görürdülər. Onlar hesab edirdilər ki, “Plan və bazar həm kapitalizmdə, həm də sosializmdə mövcuddur. Texnostrukturların tətbiqi konverqensiyanı pozaraq bu cəmiyyətləri yaxınlaşdıracaq və ümumi inkişafa səbəb olacaqdır” [85]. Çinin seçdiyi iqtisadi-inkişaf modeli Çin ərazisində formalaşmış BMM-də nəzərə alınmışdır.

BMM-nin formalaşması nəzəriyyələrindən biri də “sənaye cəmiyyəti” və “postsənaye” nəzəriyyəsidir. Bu ideyanın məşhur nümayəndələri Fransız sosioloqu Raymon Aron, Jak Ellull, amerikan alimi Con Helbreyt, amerikan sosioloqu Daniel Bell, amerikan sosioloqu, “Üçüncü dalğa” kitabının müəllifi Elvin Toffler və başqalarıdır. Bu tədqiqatçılar eyni bir ideyanın nümayəndələri olsalar da, baxışları fərqli olmuşdur. Professor D.Vəliyev J.Ellelün və C.Helbreytin fikirlərini təhlil edərək qeyd etmişdir ki, “Jak Ellülün fikrincə yeni cəmiyyətlər iqtisadi qanunları yalnız modifikasiya etməklə kifayətlənmir, həm də onların mahiyyətini də dəyişdirir, mülkiyyətin aparıcı rolu aradan qaldırılır, iqtisadi hakimiyyət korporasiyaların əlinə keçir, dövlətin köməyi ilə varlı və kasıb qütblər ləğv edilir. Con Helbreytin fikrincə isə müasir dünya planlaşdırılan və bazar sistemlərindən ibarət iki sistemdir. Planlaşdırılan sistemə dövlət və cəmiyyət üzərində nəzarəti həyata keçirən iri

korporasiyaları, bazara isə kiçik və xırda biznesi aid edərək belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, azad rəqabətə nisbətən oliqopoliyaların hökmranlıq etdiyi bazarlarda tənzimləmə və planlaşdırma aparmaq daha asandır. İstehsalın iki sistemə bölünməsinin əsasında istehsalın təşkilati-texniki amilləri dayanır” [40] .

Beynəlxalq əhəmiyyətli iqtisadi inkişaf nəzəriyyələrindən biri də “vahid sivilizasiya” nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin görkəmli nümayəndələrindən milliyyətçə Yapon olan amerikan alimi Frensis Fukuyama, amerikan professoru Semuel Hantinqton hesab olunur. Nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dünyanın bütün dövlətləri vahid siyasi, sosial və iqtisadi quruluşa-liberal demokratiyaya gəlib çıxacaqlar. Professor Semuel Hantinqtonun fikrincə XX əsrin sonlarında dünya çoxqütblü cəmiyyət halına gələcək və səkkiz əsas sivilizasiyanı əhatə edəcək: qərb, İslam, indus, pravoslav, Çin, Yapon, Afrika və Latin Amerikas sivilizasiyaları. Qərbin iqtisadi inkişafı tədricən Asiya iqtisadi inkişafı ilə əvəz olunacaq. Beləliklə Şərq ölkələri BMM-nin formalaşmasında əsas rola malik olmasa da, inkişaf perspektivlərinin proqnozlaşdırılmasında “vahid sivilizasiya” baxışları üstünlük təşkil etməkdədir.

Şərq ölkələrinin BMM-nin formalaşması prosesində iqtisadi nəzəriyyələrlə yanaşı hüquq nəzəriyyələrinin də əhəmiyyəti böyükdür. Lakin BMM-nin subyektləri olaraq beynəlxalq əhəmiyyətli məhkəmə sistemi, audit, təhlükəsizlik sistemi, inzibati, vergi və mülki hüquqlar, hüquq sistemlərinin fərqliliyindən nəzəri əsaslarla dəqiq tədqiq edilməlidir. Nəzərə alınmalıdır ki, BMM-nin formalaşması prosesində hüquq sistemlərinin mövcud statusu dəyişdirilərək, qarışıq hüquq sistemi yaradılmalı və ya biri digərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu baxımdan da nəzəri baxışların tədqiqi əhəmiyyətlidir. Nəzərə alsaq ki, dünya maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasının əsasında “presedentlər”lə yanaşı milli hüquq sistemləri də durmuşdur, belə qərara gəlmək olar ki, hüquq nəzəriyyələri iqtisadi nəzəriyyələrin məntiqi davamı olmalıdır.

Hüquq sistemlərinin təsnifatı hüquqşünas alimlər tərəfindən daima diqqət mərkəzində olmuş və tədqiq edilmişdir. Müasir hüquqşünaslıqda daha geniş yayılmış təsnifatı fransız alimi Rene David təqdim etmişdir. O, 1950-ci ildə “Müqayisəli mülki hüququn elementar kursu” kitabında Avropa hüquq sistemini roman-german və anqlo-sakson sistemlərinə bölmüşdür. Daha sonra fikrini təkmilləşdirərək, sosialist ailəsini

də artıraraq, trixonometriya-üçlük nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür. Onun fikirləri 1964-cü ildə “Müasir dövrün əsas hüquq sistemləri” əsərində öz əksini tapmışdır [27]. Sonradan onun təlimini öz yetişdirməsi Kamilla Jofre-Spinoza davam etdirmişdir.

Hesab edirik ki yeni formalaşdırılan Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərində hüquq trixonometriyasına xüsusi yer ayrılmalı və müasir dövrün əsas hüquq sistemlərindən geniş istifadə olunmalıdır.

Yəhudi əsilli alman alimi K.Svaygertin və X.Kyotsun irəli sürdükləri təsnifatlar da diqqətəlayiqdir. K.Svaygertin və X.Kyotsun 1971-ci ildə “Xüsusi hüquqda hüquqi müqayisəyə giriş” əsərində trixotomiya konsepsiyasını davam etdirilmişdir. Müəlliflərin fikrincə, “hüquq stili” hüquq sisteminin təsnifatının əsasında durur və beş faktoru əhatə edir:

1. hüquq sisteminin yaranması və təkamülü;
2. hüquqi düşüncənin özünəməxsusluğu;
3. spesifik hüquq institutları;
4. hüquq mənbələrinin təbiəti və təfsiri üsulları;
5. ideoloji faktorlar.

Bu əsasda müəlliflər 7 hüquq dairəsi müəyyənləşdirmişlər:

1. Roman; 2. German; 3. Skandinav; 4. Anqlo-amerikan; 5. Sosialist hüququ;
6. İslam hüququ; 7. İndus hüququ [83].

Rene David hüquq sisteminin mövcudluğunu iki kriteriya ilə əsaslandırır: ideoloji-(din, fəlsəfə, iqtisadiyyat və sosial strukturlar) və hüquq texnologiyası- (hüquq mənbələrinə əsaslanan). Onun fikrincə, trixotomiya iki mərhələdən ibarət olaraq, əvvəl üç hüquq sistemini əhatə edirdi: 1) roman-german; 2) anqlo-amerikan (anqlo-sakson); 3) sosialist. Daha sonra 4) dini və 5) ənənəvi hüquq sistemləri də əlavə olundu [50].

BMM-də münasibətlərin tənzimlənməsi həm milli, həm də beynəlxalq hüquqla həyata keçirilir. Nəzərə alsaq ki, Beynəlxalq Hüquq və dövlətdaxili-milli hüquq avtonom fəaliyyət göstərir, onların bir-birinə qarşılıqlı təsiri və bir-biri ilə əlaqəsi daima tədqiqat obyektinə cəvrilmişdir. Hüquq nəzəriyyələrini tədqiqi üzrə şərti olaraq dörd hissəyə bölmək olar:

1. dualizm nəzəriyyəsi;

2. ənənəvi monizm nəzəriyyəsi;
3. radikal monizm nəzəriyyəsi;
4. koordinasiya nəzəriyyələri.

Dualizmin görkəmli nümayəndələri alman hüquqşünası Q.Tripel, italyan hüquqşünası D.Ansilotti, ingilis hüquqşünası L.Oppenqeym hesab olunur. Onlar beynəlxalq və milli hüquqa bir birindən asılı və bir birinə tabe olmayan müxtəlif hüquq tənzimləyici sahələrə aid olan müstəqil hüquq sistemi kimi baxırlar [42].

Sovet hüquqşünaslığı da bu problemə diqqət yetirmişdir. Professor İ.P.Blişenko “Beynəlxalq və dövlət daxili Hüquq” adlı monoqrafiyasında bu problemə ətraflı toxunmuşdur. Onun fikrincə dualizm nəzəriyyəsində bir sıra müsbət hallar mövcuddur, dualizm dövlət suverenliyinin tanınmasına əsaslanır və beynəlxalq münasibətlərin ümumdemokratik xarakterini əks etdirir [7].

Monizmin görkəmli nümayəndəsi Qans Kelzendir. Monizm nəzəriyyəçiləri bu hüquq sistemlərinin eyniliyini iddia edirlər. Beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili milli hüquq vahid bir hüquq sisteminin tərkibi hesab edilir. Lakin Monizm nəzəriyyəçiləri baxışlarına görə iki qrupa bölünürlər. Ənənəvi monistlər beynəlxalq hüquqa, Radikal monistlər isə dövlətdaxili milli hüquqa daha üstün yanaşırlar. Radikal monizmin görkəmli nümayəndəsi Hegel olmuşdur. Onun fikrincə, milli hüquq beynəlxalq hüquq üzərində prioritet üstünlüyə malikdir və dövlət tam hakimiyyətə sahib olmalıdır. Radikal monizm beynəlxalq hüququ milli hüququn tərkib hissəsi hesab edir, onu xarici dövlətlərin hüququ kimi qiymətləndirirdi. A.Sorn, V.Danevskiy, V.Kaufman da radikal monizmin təmsilçisi hesab olunur. Onlar beynəlxalq hüququ müxtəlif xarici dövlətlərin xarici hüququ hesab edirlər.

İ.N.Lebedinesin fikrincə, düalizm və monizm nəzəriyyəsi ümumi bir sferada, eyni zamanda mövcud ola bilər. Vəziyyətindən asılı olaraq hansı normanın hansı hüquq sahəsinə tətbiqi nəzərə alın bilər. Bu hüquq sahələrinin tənzimləmə predmeti müxtəlifdir. Beynəlxalq hüquq suveren dövlətlərin arasındakı münasibətləri tənzimlədiyi halda, dövlətdaxili milli hüquq bir dövlətin daxilində vətəndaşların və dövlət orqanlarının münasibətlərini tənzimləyir. Beləliklə, Milli məhkəmələr milli qanunvericiliyə, beynəlxalq məhkəmələr isə beynəlxalq hüquqa istinad etməlidirlər.

Hər hansı bir ölkədə beynəlxalq hüququn bir hissəsi və ya tam tətbiqi milli hüquqa beynəlxalq hüquq normalarının transferindən irəli gəlir. Bu ideyanın tərəfdarları Trippel, Strup və Oppenqeymdirlər.

Koordinasiya nəzəriyyəsinin tərəfdarları Fismoris və Russo hesab olunur. Onlar ümumi fəaliyyət ideyasını təklif edirlər və hesab edirlər ki, «beynəlxalq hüquq koordinasiya edici olmalı və ziddiyyət yaradan milli hüquq normalarını dərhal inkar etməməlidir. Araşdırma əsasında həqiqətlər üzə çıxarılmalıdır, çünki beynəlxalq hüquq normaları öz müstəqilliklərini və suverenliklərini qorumaq məqsədi ilə dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi üçün milli xalqlar tərəfindən yaradılmışdır və onların mənafeyini əks etdirməlidir» [52].

Hüquqi qüvvəsinə görə beynəlxalq hüquqda da imperativ və dispozitiv normalar mövcuddur. Bu imperativ normalara neytral ərazilərin hüququ, dənizlərdə və okeanlarda sərbəstlik, təbii resurslar üzərində dövlətin suverenlik hüququ, diplomatik imunitətlər və s. aiddir. Dispozitiv normalar isə ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin bağlanmasında tətbiq olunur (məs., ikiqat vergiyə cəlb etməmək barəsində dövlətlərarası coxtərəfli razılaşma). Beynəlxalq hüquq normaları funksional istiqamətlərinə görə universal və lokal olur.

Şərqi Asiya ölkələri Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin formalaşması prosesində demək olar ki, bütün nəzəri istiqamətlərdən istifadə olunmuşdur. BMM-nin hüquqi statusundan başlayaraq, subyektlərin fəaliyyət əsaslarına və subyektlər arasındakı münasibətlərdəki bütün fəaliyyət həm beynəlxalq həm də milli dövlətdaxili hüquq normaları ilə tənzimlənir. Əsas istiqamət İngilis hüquq sistemi üzərində qurulsa da, istər islam hüququndan (islam maliyyə sistemində), istər induş hüququndan (Mumbay BMM), istərsə də xristian hüquq sistemindən (Avropa xartiyası əsasında qurulmuş Avropa İttifaqının BMM-ləri), sosialist hüquq sisteminədək (ÇXR) istifadə olunur.

Şərqi Asiya ölkələrinin maliyyə mərkəzlərinin əsas cəhətlərinin və xüsusiyyətlərinin nəzəri baxışlarının tədqiqi, şərqi Asiya ölkələrinin inkişaf modelinin öyrənilməsi və təhlili ilə bu ölkələrin son illərdəki iqtisadi və siyasi inkişaf modelini

müqayisə edərək, tədqiqatda bu fikrə gəlinmişdir ki, şərqə Asiya ölkələrində vahid inkişaf nəzəriyyəsi deyil coxsaylı nəzəriyyələr üstünlük təşkil edir.

Cənubi Koreyada və Tayvanda ixracyönümlü inkişaf modeli ciddi dövlət nəzarəti ilə müşayiət olunmuşdur. “İnkişafı himayədən dövlət” nəzəriyyəsi siyasi iqtisad nəzəriyyəsinin elementi hesab olunur. Ç.Conson Yaponiyanın iqtisadi inkişafını məhz bu amillə izah edir. Dövlətin industrial siyasəti isə bazar qüvvələrinin “müstəqil oyunlarına” qarışması kimi qiymətləndirilir.

Çinin iqtisadi inkişaf modelini nəzəriyyəçi alimlər və hətta iqtisadi siyasətçilər “Pekin konsensusu” adlandırmışlar [116]. Bu modelin də əsasında “güclü dövlət ixracyönümlü inkişaf modeli” durur. 1990-cı illərin sonlarından Çində “Vaşinqton konsensusu” adlandırılan neoliberal modeldən “Pekin konsensusu”na keçildi. Bu islahatlardan sonra Çin aktiv şəkildə xarici investisiyalar cəlb etməyə başladı. Yaponiya, Cənubi Koreya və Tayvan proteksionizmə meyl etsələr də, Çin açıq qapılar siyasəti yürüdərək, iqtisadi ekspansiyasını genişləndirdi. 2001-ci ildə Çin Dünya Ticarət Təşkilatına daxil oldu.

Kommunizmin və sosializmin Tayvana və Cənubi Koreyaya yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə ABŞ hökuməti bu ölkələrə maliyyə yardımı göstərmişdi. 1978-81-ci illərdə Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı vasitəsilə ABŞ hökuməti Tayvana və Cənubi Koreyaya sərfəli kreditlər ayırdı. Əvəzində bu ölkələri neoliberal iqtisadi islahatlar aparmağa səslədi. Bu islahatlar yeni maliyyə bazarları və maliyyə xidmətləri yaradılmasına da vəsilə oldu. Tayvan məhsullarının Amerika bazarlarına çıxışına şərait yaradıldı. Nəticədə xarici ticarət dövriyyəsində Tayvanın ABŞ-a ixracı 40 faiz, Cənubi Koreyanın isə 34 faiz təşkil etdi [113].

Yaponiyada II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ qoşunları komandanı general Makartur “demokratik Yapon Konstitisiyasının” qəbul edilməsinə nail oldu. Lakin liberal demokratlarla maliyyə-sənaye maqnatlarının birliyi əsasında Yaponiyada “yüngül avtoritar rejim” formalaşdırılmışdı.

Asiya demokratiyasının görkəmli nümayəndələrindən biri Sinqapurun baş naziri olmuş Li Kuanq Yu konfutsi nəzəriyyəsinin əsasında "Asiya demokratiyası" ideyasını formalaşdırdı. Siyasi rejim insanların həyatını yüngülləşdirdi, söz və mətbuat azadlığı

yarandı, şəxsi həyata müdaxilə aradan qaldırıldı. Asiya demokratik konfutsiya nəzəriyyəsi kollektivin hüquqlarını fərdlərin hüquqlarından, vəzifə öhdəliklərini fərdi hüquqdan üstün tutur. Dövlət toxunulmaz hesab olunur. Cəmiyyətlə dövlət arasında ziddiyyət görülmür. Nəzəriyyəçi Tu Vey Minq siyasi konfusiyanlıqla legitim siyasi ierarxiya arasında müşahidə apararaq belə bir nəticəyə gəlir ki, imperator konfutsi etikası əsasında insanların şəxsi həyatını tənzimləyir. Çində bu təlim 1911-ci ilə qədər mövcud olmuş, Sin sülaləsinin süqutundan sonra da konfutsiya nəzəriyyəsi cəmiyyətdə saxlanıldı.

Şərq ölkələrində, xüsusilə də Şərqi Asiyada yaradılmış Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin formalaşmasında və iqtisadi yüksəlişində gizli təşkilatların və gizli təlimlərin də rolu olmuşdur. Fikrimizcə, ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Fransa, Portuqaliya, Niderland və sair ekspsionist qüvvələrə qarşı açıq mübarizə apara bilmədikdə və ya dövlətin gücü çatmadıqda gizli təşkilatlar fəaliyyətə keçirlər. Bu təşkilatlar külli miqdarda sərvətə, global şəbəkəyə malik olan banklara, korporasiyalara və şirkətlərə sahibdirlər. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

Honkonq triadası dini təlimlər tərəfdarları ilə patriot təşkilatların birləşməsi nəticəsində yaradılıb. Cənubi Koreya dənizində, Cənubi Çin, Vyetnam, Malayziya, İndoneziya və Filippin sahillərində olmuş dəniz quldurları bu cəmiyyətlərin formalaşmasında əsas və aktiv rol oynamışlar. Onlar dənizlərdə və ölkə ərazisində yadelli işğalçılara qarşı amansız mübarizənin başında durmuşlar. Hətta ölkələrinin satqın hakimiyyəyinə qarşı da vuruşmuşlar. 1840-1842-ci illərdə ingilislərə qarşı aparılan "tiryək müharibələri"ndə Çinin məğlubiyyəti Nankin sülhü ilə nəticələndi. Honkonq ingilislərin əlinə keçdi və orada tiryək anbarları tikildi. Şanxay, Quancjou, Ninbo, Syamin və Fuçjou limanları "sərbəst ticarət zonası"na çevrildi. 1843-cü ildə "Şenlin-sülh və əminamanlıq cəmiyyəti " ingilislərə qarşı üsyan etdi, anbarları yandırdı. XX əsrin əvvəllərində dünya müharibəsi başlayandan sonra onların bir hissəsi orduya cəlb edildi. XX əsrdə bu təşkilatlar kapitalın və narkobiznesin cənginə düşdü. Əvvəlcə ingilislərin və amerikalıların təsiri altında olanlar tədricən varlanaraq müstəqil "biznesə" keçdilər. Onlar Çində, Vyetnamda, Laosda və s. dövlətlərdə fəaliyyətlərini genişləndirdilər. XX əsrin sonlarında Avropa, Şimalı və Cənubi

Amerika və Asiya ölkələrinə yayıldılar. Çin hökuməti xüsusi xidmət orqanlarının vasitəsilə onlarla əlaqələr yaradaraq iqtisadi çevriliş etdi. Honkonqun banklarına və iri şirkətlərinə külli miqdarda vəsait yatıraraq oranı öz nəzarətinə ala bildi.

XXI əsrdə Çin ərazisində Honkonq timsalında nəhəng beynəlxalq maliyyə və Ticarət Mərkəzləri yaradılmışdır. XVII əsrdən başlayaraq şərq ölkələri ərazilərində yaradılmış “FAKTORİYALAR -müstəqil ticarət zonaları tarixi inkişaf prosesində inkişaf etdirilərək, əvvəlcə “offshore” ərazilərə və hal-hazırda isə regional, beynəlxalq maliyyə və ticarət mərkəzlərinə çevrilmişdir.

Qeyd edilən nəzəri baxışlara tarixi nəzəri-dini baxışları da əlavə etmək olar. Şərqdə mövcud olmuş “İpuser çıxışları”nın, Hammurapi qanunlarının, “Manu qanunlarının”, Braxman konsepsiyasının, “Arxaşastra” təliminin və.s. tarixi -nəzəri baxışların formalaşmasında böyük rolunun olmasını hesab edirik. Bu baxışlar antik cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və sosial həyatının, o cümlədən xalqlararası münasibətlərin formalaşmasında normativ baza olmuşdur [35] .

İstər Şərq ölkələri Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin, istərsə də ABŞ və Avropa Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin formalaşması və idarə olunmasında dini təlimlərin-zərdüştiliyn, iudaizmin, büt-pərəstliyn, buddizmin, islam dininin və xristian təlimlərinin nəzəri baxışlarının geniş təsiri olmuş və bu günümüzdə də davam etməkdədir.

Qədim Şərqin iqtisadi nəzəri baxışlarından diqqətəlayiq olanlarından biri də, ərəb iqtisadçılarının fikirləridir. İslam dininin yarandığı dövrə qədər ticarətin təsiri ilə Ərəbistan yarımadasında müxtəlif baxışlar var idi. İslam dini təlimləri müqəddəs "Qurani-Kərim" və "şəriət normaları" əsasında formalaşdırılaraq aparılmışdır. İslam hüququ, islam iqtisadiyyatı, islam maliyyə sistemi, islam təhsil sistemi, islam maliyyə mərkəzləri yaradıldı. İslam vergi, maliyyə və sığorta sistemi özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə digər nəzəri baxışlardan üstün oldu. İslam dini təlimi əsasında Dubay BMM, Bəhreyn BMM, Qatar BMM, Kuala-Lampur BMM formalaşdı.

Qədim Cinin iqtisadi inkişaf nəzəriyyələrinin əsası e.ə. 551-479-cu illərdə yaşamış Kun Futszının ideyaları əsasında yaranmış Kanfutsi təlimi və e.ə. IV-III əsrlərdən yayılmış “Quan-tszı kollektiv traktatları” əsasında formalaşmışdır. Konfusi

nəzəriyyəsi Cində, Yaponiyada, Koreyada, Sinqapurda, Tayvanda və Vyetnamda geniş yayılmış təlimdir. Kun Futszinin iqtisadi fikirləri, e.ə. 372-289-cu illərdə yaşamış, onun davamçısı Men-Tszı tərəfindən sistemləşdirilmişdir. Məhz bu baxışlar həm beynəlxalq ticarətdə və daha sonra şərq ölkələrinin bir çox maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli təsirə malikdir. Konfutsi təlimi Cin cəmiyyətində birmənalı qarşılanmadı. Onun əleyhinə Mo-Tszı çıxış etdi. Onun təlimi moizm adlanırdı. Moistlər insanların təbii bərabərliyi ideyasını irəli sürərək, hakim dairələrin üstünlüklərini və fərqliliyi qəbul etmirdilər. Onlar, əhalinin tələbatının ödənilməsi üçün istehsalın hərtərəfli inkişafının vacibliyini, fiziki əməkdə bütün insanların iştirakını, öz təşəbbüsləri əsasında kiçik sənətkarlığa və xırda istehsal sahələrinin artırılmasına geniş yer verməyi istəyirdilər. Konfutsi təliminə qarşı “ümumi qarşılıqlı sevgi” ideyasını irəli sürərək, onların təlimini illyuziya-xəyal adlandırırdılar.

Beləliklə, uzun illər ərzində formalaşmış beynəlxalq münasibətlər hərbi münasibətlər zəminində olsa da, iqtisadi inkişafda istifadə olunmuşdur. Tədqiqatımızda belə hesab edirik ki, yeni formalaşdırılacaq beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərində “tarixi-siyasi davamlılıq” amili çox vacibdir və hətta əsas amillərdən başlıcasıdır. Kadr potensialı-korporativ münasibətlər şərqdə "qədim tanışlıqlar" üzərində qurulmuşdur. Keçmiş "partnyorluqlar" etimad əsasında davam etdirilməkdədir. Şərqi Asiyada bu vacib amildir, istər ticarətdə və istərsə də siyasətdə geniş istifadə olunur.

1.2. Dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsnifatı, formalaşmasının mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri

Tədqiqatda qarşımızda duran əsas məsələlərdən biri beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin dünya iqtisadiyyatındakı yerini və rolunu təhlil etməkdən ibarətdir.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri iqtisadi termin olaraq, dünya dövlətlərinin, beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının, beynəlxalq təşkilatların, transmilli şirkətlərin və birjaların iştirak etdiyi geniş profilli bank, maliyyə-kredit, audit, sığorta, notariat,

konsaltinq, ticarət, investisiya, kommunikasiya və hüquqi əməliyyatların aparılması üçün formalaşmış müəyyən bir ərazinin hüquqi statusudur. Qərbi Avropada, Şimali Amerikada və Asiya regionunda formalaşmış beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin qloballaşan dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqenin tədqiqi yeni formalaşan maliyyə mərkəzlərinin analitik təhlili üçün əhəmiyyətli hesab olunur.

Dünya üzrə maliyyə mərkəzləri iqtisadçı alimlər tərəfindən müxtəlif cür təsnifatı aparılır. Pekin Sinxua Universitetinin professoru Nigel Trift öz tədqiqatlarında bu mərkəzləri qlobal, zonal və regional olmaqla üç hissəyə bölmüşdür. Burada zonal və regional olaraq coğrafi sərhədlərin dəyişməsi əsas götürülərək, həmin mərkəzlərin təsir və əhatə dairəsi nəzərə alınmışdır. Onun fikrincə, zonal dəyişən, regional isə dəyişməyəndir. Qlobal olaraq London, Nyu-York və Tokio maliyyə mərkəzlərini nəzərdə tuturdu. Rusiyalı tədqiqatçı alim A.A.Saxarov da Triftin fikri ilə qismən razılaşaraq qlobal maliyyə mərkəzlərini beynəlxalq və regional kimi təsnifatını vermişdir [77]. Digər Rusiyalı tədqiqatçı alim A.V. Novikov isə maliyyə mərkəzlərini qlobal, regional, lokal və ixtisaslaşdırılmış olmaqla dörd kateqoriyaya ayırmışdır [67]. Professor S.B.Paxomov isə dünya maliyyə mərkəzlərini təyinatı üzrə üç kateqoriyaya; “qapı”-iri həcmli milli kapital bazarına, dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan investorların transsərhəd əməliyyatları üçün “coğrafi lokasiya”ya və “maliyyə ofşorları”na bölmüşdür. Paxomov hesab edir ki, dünya maliyyə mərkəzləri zaman etibarı ilə dəyişkəndir. Rusiya EA müxbir üzvü İ.N.Rıkova Paxomovun baxışlarını təhlil edərək Moskva BMM-nin formalaşması yolu ilə Rusiya maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsini təklif etmişdir [74]. Rıkovanın bu yanaşmasının effektiv olacağı fikrindəyik. Çünki, prosesdə formalaşma amilləri və mərhələləri nəzərə alınmır və bu halda iqtisadi, sosial və siyasi problemlər liberalizmin, azad və sağlam rəqabətin qarşısını ala bilər.

Rusiyalı iqtisadçı, “Sberbank”ın inkişaf və strategiya departamentinin rəhbəri, professor S.S.Babayev maliyyə mərkəzlərinin dünya iqtisadiyyatında rolunu müəyyən edərkən onları: qlobal, beynəlxalq, sahəvi, milli və regional maliyyə mərkəzləri kimi təsnif etmişdir [44]. Qlobal olaraq ABŞ, Böyük Britaniya, Yaponiya və Almaniya, beynəlxalq olaraq İspaniya, Honkonq, İsveçrə, CAR, Meksika göstərilmişdir. Müəllif

tərəfindən tərtib edilmiş cədvəldə əksini tapmış məlumatlarda şirkətlərin sayı və ticarətinə icazə verilmiş səhmlər, kapitallaşma və səhm ticarətinin həcmi əks olunur.

Göstərilən baxışları, müasir geoiqtisadi, geosiyasi və beynəlxalq münasibətlər müstəvisində təhlil edərək, professor Paxomovun “dünya maliyyə mərkəzlərinin zaman etibarlı ilə dəyişkən olması” fikri ilə razılaşmaq olar. Yəni təsnifatın(klassifikasiyanın): 1) beynəlxalq-“geoiqtisadi məkanlar” və 2) regional-“anklavlararası” maliyyə mərkəzləri formasında aparılmasının daha məqsədəuyğun olması qənaətindəyik. Sağlam rəqabət mühiti üçün qlobal deyil, ayrı-ayrı geoiqtisadi məkanlarda maliyyə mərkəzlərinin formalaşması daha realdır. Çünki, iqtisadi-siyasi qütbləşmə tam qloballaşmanı inkar edir. Geoiqtisadi məkanlara metodik yanaşma elmin müxtəlif sahələrində müxtəlif baxışlarla təfsir olunmaqdadır. Belə ki, politoloqların, coğrafiyacıların və iqtisadçıların fikirləri bu mövzuda kəsişmir. İngilis coğrafiyaşünası X.Makkinder bu problemin “iqtisadi coğrafiya, insan və tətbiqi elmlərin vəhdəti əsasında” baxılmasını, İsveç siyasətşünası R.Qeller və alman coğrafiyaşünası F.Rantşel dünyanı bölüşdürmək yolunda “həyat məkanı” təsnifatı (konsepsiyaları) əsasında baxılmasını təklif etmişlər. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin professoru İ.Kərimli problemə dövlətlərin “beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakı” prinsipindən yanaşaraq, iqtisadi vəziyyətlərinin ərazi-məkan xüsusiyyətlərinin lokal, regional, kontinental və qlobal formalarını səciyyələndirməyi təklif etmişdir [12].

Hal-hazırda dünya maliyyə mərkəzlərinin təsnifatı üzrə təhlilini aparmaq üçün yarımillik və illik indeksləşmə aparılmaqdadır. Z/Yen Group tərəfindən hər il tərtib və nəşr olunan bu indeksləşmə-Qlobal Maliyyə Mərkəzləri İndeksi (QMMİ) adlanır. Lakin burada beynəlxalq, transmilli və regional olmaqla üç tip maliyyə mərkəzi fərqləndirilmişdir. Hər üç maliyyə mərkəzlərinin ümumi həcmi qlobal səviyyədə qiymətləndirilir. Hər bir maliyyə mərkəzinin formalaşmasında özünəməxsus xüsusiyyətlər olduğu üçün, mahiyyətində və icra prosesində də müəyyən fərqlər mövcuddur.

Şərqi Asiya regionu ölkələrində beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında bu hallar daha dolğun əks olunmuşdur. Qlobal Maliyyə Mərkəzləri

İndeksinin tərtibi zamanı dünya üzrə 2058 respondentin məlumatları toplanaraq təhlil edilmişdir (bax cədvəl 1.2.1).

Cədvəl 1.2.1

Dünya üzrə GMMİ-lərinin hesablanmasında iştirak edən respondentlər

s/s	Respondentlərin adı	sayı
1	Banklar	637
2	Maliyyə kredit təşkilatları	87
3	İdarəçilik və Tənzimləmə üzrə	84
4	Sığorta	157
5	İnvestisiya İdarəetməsi	293
6	Professional xidmət servisi	387
7	Ticarət Assosiasiyaları	66
8	Ticarət sektoru	123
9	Sair sektorlar	233
	CƏMİ	2058

Mənbə; GMMİ-22,/// The Global Financial Centres Index 22. s-35.

İnvestisiya qoyuluşlarının və maliyyə vəsaitlərinin qlobal axınına baxmayaraq yalnız müəyyən ərazilərdə beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzləri formalaşmışdır. Fikrimizcə, beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin inkişaf etmiş xidmət sahələri və milli bazarların bazasında yaranmasına baxmayaraq, onların formalaşmasında təkcə bazar iqtisadiyyatının tələbləri deyil, iqtisadi amillərlə yanaşı tarixi, siyasi, coğrafi, hərbi aspektlər də əhəmiyyətli rol oynayır. İqtisadçı alim Olqa Oleqovna Myaqotina da “BMM-lərinin formalaşmasında tarixi qanunauyğunluq” adlı məqaləsində belə nəticəyə gəlmişdir ki, “tarixi qanunauyğunluqları izləsək, yeni dünya maliyyə arxitekturasının qurulmasının şahidi olarıq, hansı ki, burada əsas rollar qərbdən şərqə-Asiya bazarlarına doğru keçmişdir” [171].

Rusiyalı iqtisadçılar M.N.Osmova və A.B.Boyçenko da "Dünya təsərrüfatının qloballaşması" adlı tədqiqat əsərində maliyyə mərkəzlərinin yaranması üçün müəyyən tarixi, coğrafi və iqtisadi şərtlərin mövcudluğunun zəruriliyini ortaya atmışlar [68]. Lakin formalaşma prosesinə bu amillərin hər birinin təsir imkanlarına xüsusi yer verməmişdir.

Qloballaşma proseslərinin güclənməsi maliyyə mərkəzlərinin fəaliyyətinə də ciddi təsir göstərir. Ənənəvi maliyyə mərkəzləri transformasiya olunaraq yeni şəraitə uyğunlaşırlar. M.N.Osmova hesab edir ki, milli bazarlar əsasında formalaşmış əvvəlki

maliyyə mərkəzləri getdikcə öz nüfuzunu itirməkdədir [68]. N.F.Sluka “Dünya şəhərləri konsepsiyasının təkamülü” məqaləsində iqtisadçı C.Fridmanın “dünya iqtisadiyyatında və beynəlxalq münasibətlərdə əhəmiyyətli rolunu oynayan lider şəhərlərin” formalaşmasının əsas olduğu fikrini ortaya atmışdır [79].

Meqapolislər, lider şəhərlər, “maliyyə cənnətləri” kimi ideyalar da öz əksini tapmışdır. Əsasən əhalinin sayca çox yaşadığı ölkələrdə yaranmış meqapolislər heç də maliyyə xidməti statusu baxımından tələblərə tam cavab verə bilmir. Xüsusən də amerikan layihələri olan meqapolislər müxtəlif təyinatlı ola bilər.

Tədqiqatımızda BMM-lərinin yerinin və rolunun tədqiq olunması məqsədi ilə dünya iqtisadiyyatında öz həcmi və əhəmiyyəti ilə fərqlənən üç böyük maliyyə mərkəzini-London BMM-ni, Nyu York BMM-ni və Tokio BMM-ni nümunə olaraq təhlil etmişik.

Dünya iqtisadiyyatında BMM-lərinin təhlili tədqiqatçılar tərəfindən London şəhərinin maliyyə mərkəzinə çevrilməsi prosesi ilə başlayır. Hətta A.M.Mozqovoyun fikrincə “bu prosesə 1215-ci ildə ingilis hökumətinin və kralının “Böyük azadlıqlar xartiyası” ilə Londonun təhlükəsiz ticarət bölgəsinə çevrilməsinə start verilməsi ilə başlamışdır [64]. Maliyyə bazarlarının təkamülü nəticəsində İngiltərə birjalari 1690-cı ildə İngiltərə bankını yaratmış, sənaye inqilabı isə bu regionun iqtisadi və maliyyə mərkəzinə çevrilməsini təmin etmişdir. Londonun 200 il ərzində dünyanın maliyyə mərkəzi olaraq qalması hökumətin “qızıl standartı” tətbiqi ilə sıx bağlı olmuşdur. İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində Nyu York dünya iqtisadiyyatında yeni maliyyə mərkəzi statusuna nail olmaq uğrunda mübarizəyə qoşuldu. Müharibədən sonrakı dövrlərdə İngiltərənin ödəniş balansının kəsiri ilə əlaqədar hesablaşmalarda ABŞ dolları istifadə olunmağa başladı. Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, BYİB-nin formalaşması ABŞ-ı kreditör ölkə olaraq ön plana çəkdi. Lakin, valyuta ticarəti əsasən London MM-də və Tokio MM-də həyata keçirilməyə başlandı. 1960-cı illərdə Avropa valyuta bazarının 75-80 faiz ticarəti London MM-də dollarla ifadə olunmuşdur. Nəticədə London MM-nin təkmilləşdirilməsinə yaranmış ehtiyacı hökumət islahat keçirməklə həyata keçirdi. London qiymətli kağızlar bazarı elektron uçota keçirildi. Beynəlxalq fond birjasının formalaşması Londonun da beynəlxalq statuslu maliyyə

mərkəzinə çevrilməsinə səbəb oldu. Bu mərkəzlərin dünya iqtisadiyyatında oynadığı rol statistik hesabatlarda əks olunmuşdur.

London BMM-dünyanın maliyyə paytaxtı hesab olunur. Son illərin məlumatlarına əsasən bu mərkəz Böyük Britaniyanın ÜDM-nin 30 faizini təmin etmişdir. Burada Avropanın 500 nəhəng şirkətlərindən 170-i, İngiltərənin 100 TMS-dən 65-inin mənzil qərarı var. Mərkəzdə 2002-ci ildə 250 min, 2007-ci ildə 450 min, 2010-cu ildə isə 600 min yüksək ixtisaslı mütəxəssis çalışmışdır. 2007-ci ildə London BMM-də dünya maliyyə-valyuta əməliyyatlarının 32 faizi aparılmışdır. Bu həcm Nyu-York, Tokio və Frankfurtun birlikdə apardığı həcmdən çox olmuşdur [173] .

Avropa hedj-fondlarının 80 faizi London BMM-dən idarə olunur ki, bu da Nyu Yorkdan iki dəfə çoxdur. London BMM xarici bankların sayına görə dünya üzrə birinci, Tokio ikinci, Nyu York üçüncü yerdədir. Xarici bankların bazar payı London BMM-də dünya üzrə 50 faizdən yuxarı, Avropa üzrə isə 77 faiz olmuşdur [91].

Nyu-York BMM dünya maliyyə axınlarına təsir edə bilən əməliyyatlarla yadda qalmışdır. Maliyyə sektoruna 355 min insan çalışaraq, fond birjasının kapitalizasiya həcmi 25 trilyon dollara, səhm ticarətini 9 trilyon dollara yüksəltmişdir. “Yüngül hüquqi proseslər”lə və digər maliyyə mərkəzlərindən daha cəzbedici və səmərəli təkliflərlə maliyyə axınlarını öz tərəfinə çəkməyə nail olmuşdur [174].

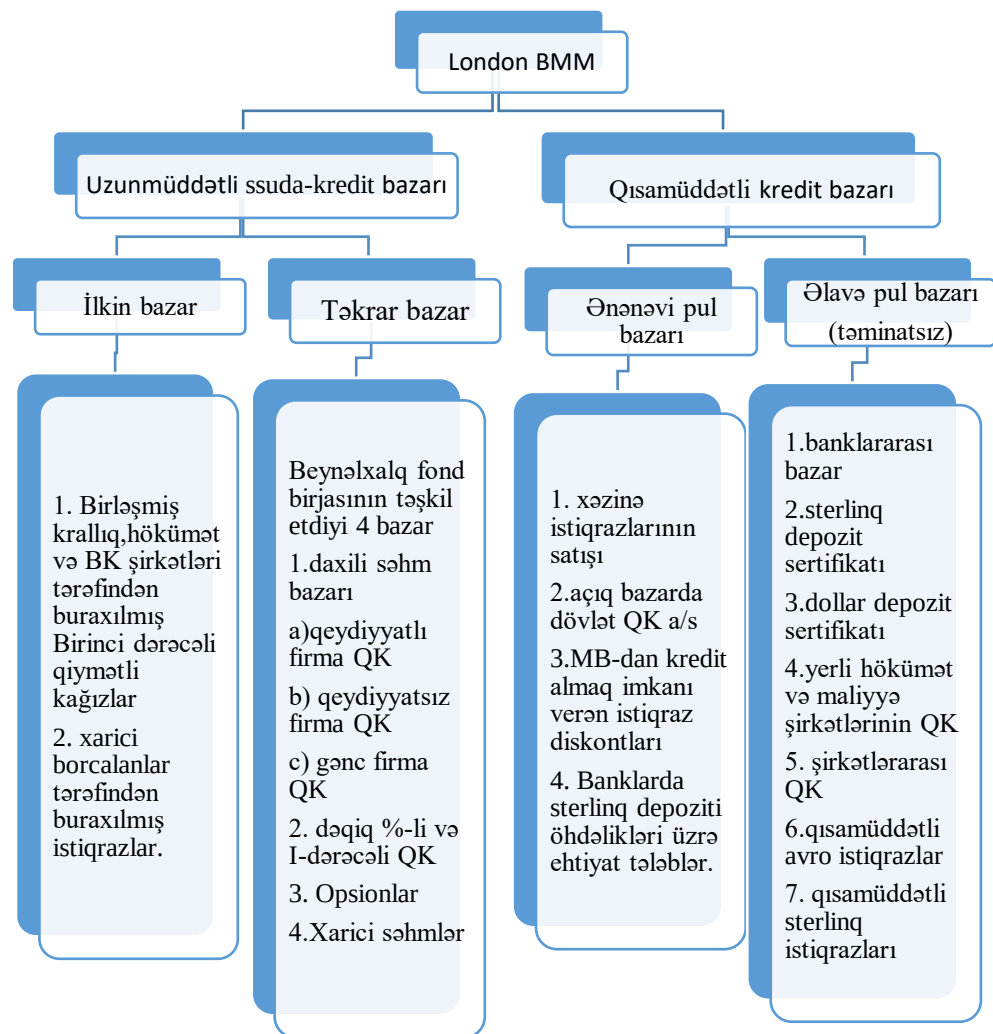
ABŞ bank sektorunda xarici bank filiallarının həcmi-17,5 faizi, kreditlər-8,4 faizi, depozitlər-16,1 faizi, biznes kreditləşməsi 20,4 faiz olduğu halda bu həcm 84,9 faizi, 75,3 faizi, 83,9 faizi və 87,15-faizi Nyu York BMM-nin payına düşmüşdür [174].

Tokio BMM-Tokio BMM-nin statusu uzun müddət mübahisələndirilsə də, bu gün dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyinə və həcminə görə London və Nyu York BMM-ləri ilə mübarizə aparmaq gücündədir.

Tədqiqat üçün əhəmiyyətli ola biləcəyini nəzərə alaraq dünya iqtisadiyyatının əsas aparıcı üç BMM-nin-London, Tokio və Nyu-York beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin xarakteristikasını müqayisəli təhlilinə diqqət verilməlidir.

London BMM-nin xarakterik xüsusiyyəti onun uzunmüddətli və qısamüddətli kredit bazarlarından ibarət olmasıdır (bax sxem 1.2.1). Bundan əlavə pul bazarının aşağıda sadalanan əsaslandırılmamış xarakterik xüsusiyyətləri də var:

- a) biznes əməliyyatlarının rabitə vasitələri və ya internetlə aparılması,
- b) təmin edilməyən borcların silinməməsi,
- c) kritik həddə kreditin verilməməsi,
- d) borcalanlar və kreditorlar üçün alternativlərin olmaması.

Sxem 1.2.1. London BMM-nin seqment xarakteristikası.

Mənbə. Sxem toplanmış materiallar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

London BMM Avropanın digər maliyyə mərkəzləri Paris, Lüksemburq, Syurix, Frankfurt na-Mayn üzərində təsirlərini qorumaq üçün mübarizə aparır. Lakin, Syurix və Frankfurt na-Mayn BMM-ləri qızıl ticarəti və əməliyyatları üzrə üstünlüklərini saxlayırlar.

Nyu-York BMM dünyada həcminə görə Londondan sonra ikinci ən böyük mərkəzdir. Bu mərkəzin formalaşma təkamülü 1914-1945-ci illəri əhatə etmişdir. ABŞ

maliyyə sisteminin “mayakı” hesab edilir. Maliyyə institutlarını, maliyyə bazarlarını və maliyyə alətlərini əhatə edən strukturları birləşdirir. Seqment xarakteristikasına görə uzunmüddətli ssuda-kredit bazarı-əsasən səhm və istiqraz bazarından, ipoteka bazarından, sənaye obliqasiya-istiqrazları bazarından, müəssisə-lərin təyinatlı borc istiqrazlarından, xarici obliqasiya- istiqraz bazarlarını birləşdirir.

Nyu-York BMM-nin əsas xüsusiyyətlərindən biri odur ki, dünyanın nəhəng investisiya bankları olan **Solomon Brothers, Merill Linch, Goldmen Sechs, Shearson Lehman, First Boston, Morqan Stanley** kimi subyektləri var. Digər önəmli xüsusiyyəti isə yeni obliqasiyaların ABŞ üçün daha aşağı qiymətə təklif olmasıdır. Nyu-York BMM-dən başqa ABŞ da Çikaqo, San-Fransisko, Mayami kimi BMM-ləri də fəaliyyətdə olmasına baxmayaraq aparıcı rol əldən vermir.

Asiya regionunun aparıcı maliyyə mərkəzlərindən biri Tokio BMM-dir. Bu MM-nin inkişaf tarixinə diqqət yetirsək, ikinci dünya müharibəsinə qədər London BMM-nin, müharibədən sonra isə Nyu-York BMM-nin təsir dairəsində olduğunun şahidi olarıq. Tokio BMM Londondan fərqli olaraq bazarların daha çox dövlət tənzimlənməsi ilə fərqlənir. Qiymətli kağızların ciddi dövlət nəzarətində olması xarici investorların bu bazara girişində maneələrə səbəb olurdu. 1974-cü ildə neft bazarında qiymət böhranından sonra islahatlar maliyyə bazarlarında da dəyişikliklərə yol açdı. 1980-ci illərdən başlamış liberallaşma Tokio BMM-nin fəaliyyətini genişləndirdi, Tokio birjası kompyuterləşdirildi və elektron uçot sistemi tətbiq edildi. Tokio BMM-də uzunmüddətli kapital bazarına 1) dövlət və bələdiyyə səhmlərini və istiqrazlarını, dövlət təminatlı sənaye və energetika müəssisələrinin səhmlərini, ienlə olan xarici istiqrazlar, konvertasiya olunan istiqrazlar, 2) geniş kütləyə təklif olunan səhmlər, 3) səhmdarlara imtiyazlı təklif olunan səhmlər, 4) səhm almaq hüququ verən varrantlar daxildir.

Qısamüddətli kapital bazarına 1) ilkin və təkrar dövlət səhm və istiqrazları, 2) qensaki bazarı-dövlət qiymətli kağızlarının sonradan müəyyənləşdirilmiş qiymətlərə geri satılması şərti ilə ticarəti, 3) xəzinədarlıq vekselləri, 4) depozit sertifikatları bazarı, 5) xarici qısamüddətli kommersiya vekselləri bazarı, 6) avro-ien depozit sertifikatları bazarı, 7) onkol borclar bazarı (likvidliyin qorunması üçün şəhər banklarının region banklarından borc alması) daxildir.

Tokio BMM ien-dollar ticarəti-gündəlik 130 milyard dollarlıq dövriyyə həcmi ilə London və Nyu Yorkdan sonra dünyada üçüncü mərkəzdir .

London, Nyu York və Tokio BMM-lərinin müsbət dinamikası ilə bərabər öz ölkələrinin də dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətini artırmışdır. Belə ki, Birləşmiş Krallıq (İngiltərə) 2017-ci ildə 2,622 milyard dollarlıq göstərici ilə 2014-cü ilin 3,022 milyardlıq səviyyəsinə çatmasa da, ABŞ və Yaponiyadan sonra ÜDM üzrə dünyada üçüncü olmuşdur. Nyu York BMM-nin liderliyində ABŞ ÜDM həcmi 2013-cü ildə 16,691 milyarddan 2017-ci ildə 19,390 milyarda, Tokio BMM-nin liderliyi ilə isə Yaponiya ÜDM həcmi 5,155 milyard dollardan dalğalanmalarla 4,872 milyarda çatdıra bilmişdir [175].

Şərqi Asiya regionu ölkələrində Honkonq, Sinqapur, Şanxay, Kuala Lampur kimi beynəlxalq əhəmiyyətli maliyyə mərkəzləri də region dövlətlərinin iqtisadi yüksəlişi kimi dünya iqtisadiyyatı göstəricilərinin də kompilyatorudur. Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Beynəlxalq İnkişaf və Yenidənqurma Bankının analiz və tədqiqat institutları şərqi Asiya regionu ölkələrini dünya iqtisadiyyatında payı az olan ölkələrə, orta dərəcəli ölkələrə və beynəlxalq maliyyə qurumlarının dəstəyi ilə inkişaf edən ölkələrə bölmüşlər (bax cədvəl 1.2.2.). Statistik göstəricilər şərqi Asiya ölkələrində dünya iqtisadi inkişaf göstəricilərinin artan tempdə olduğunu göstərməkdədir. Bu artım şərqi Asiya BMM-lərinin dünya iqtisadi inkişafında əhəmiyyətliliyinin sübutudur (bax cədvəl 1.2.2.).

Cədvəl 1.2.2.

Şərqi Asiya regionu (ŞAR) ÜDM- Dünya iqtisadi göstəriciləri ABŞ dolları ilə (2013-2017).

	2013	2014	2015	2016	2017
ŞAR aşağı gəlirli	11 864 683 022	12 757 487 627	13 271 080 972	13 509 334 237	14 742 323 722
ŞAR-orta gəlirli	21 275 182 763	21 914 173 792	21 795 027 437	22 512 169 652	23 999 250 748
ŞAR MBRR	11 841 793 044	12 732 924 778	13 245 576 789	13 483 389 369	14 713 972 097

Mənbə: <http://databank.worldbank.org/data/report-> cədvəl dünya bankının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldə təqdim olunan dövriyyə həcmi birindən digərinə ötürülərək dayanmadan dünya iqtisadi inkişafına xidmət etməkdədir. BMM-ləri dünya iqtisadi və

maliyyə axınlarına stimül verərək liberal iqtisadiyyatı, sağlam rəqabəti, elmi texniki yüksəlişi təmin edir. Regionun Transmilli şirkətləri və bankları yerli və regional iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu yolu ilə dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin və regionlarının iqtisadi inkişafını təmin edirlər. Bu prosesdə xammal və son istehlak bazarları uğrunda mübarizənin də kəskinləşdiyinin şahidi oluruq.

Dünya bazarında rəqabətcabiliyyətlilik faktoru ölkələrin beynəlxalq maliyyə dövryyəsinə münasibətindən asılı vəziyyətdədir və həm də çox fərqlidir. ABŞ da əhalinin gəlirləri dövlət borcunun obliqasiya formasında satılmasından asılı olduğu halda, Çində istehsal və kütləvi xırda ticarətdən asılıdır. Çünki, ABŞ dövlət borcunu dollarla verir, dollara satır və qaytarmır. ABŞ dövlət borcunu almaqla Amerika bazarlarına yol tapan Çin sahibkarları da dollar almalıdır. Bu baxımdan rəqabətcabiliyyətli olmaq əsasən daxili bazarlarda mümkündür. Çin bazarlarında insan kapitalı və əməyinin Avropa və ABŞ bazarlarındakı insan əməyindən və kapitalından yüksək olması mümkün görünmür. Hesab edirik ki, sivilizasiyalar arası mədəniyyətlər, məişətlər və düşüncə tərzləri **bixoveristikaya** təsir edir və Asiyada bu davranış normaları iqtisadiyyatda geniş əks olunur.

BMM-ləri arasındakı fərqliliklərdən biri də, ***maliyyə xidmətləri sahəsində innovasiyalardadır***. Derivativlər bazarı, müddətli ticarət alətləri, risklərin qiymətləndirilməsi əməliyyatları, vençur investisiyalar üzrə əməliyyatlar yüksək texnologiyalarla sıx bağlıdır. Bu səbəbdən ölkələr dörd qrupa bölünürlər. 1) ödəmə balansında kəsiri olanlar, 2) büdcəsində kəsiri olanlar, 3) ödəniş balansının profisiti olanlar, 4) büdcəsinin profisiti olanlar.

2008-2009-cu illərdən başlayaraq maliyyə böhranından əvvəl “ikili kəsiri” olan dövlətlər beynəlxalq borclulara, “ikili profisitli” ölkələr isə beynəlxalq kreditorlara çevrildilər. Bu baxımdan Nyu York BMM və London BMM-ləri beynəlxalq kreditorlara çevrildilər.

Şərqi Asiya BMM-lərinin dünya iqtisadi inkişafındakı göstəricilərindən biri də yerli ***şirkətlərin kapitalizasiyasıdır***. 2014-2017-ci illər ərzində kapitallaşmanın dinamikası ÜDM-ə nisbətdə dünya üzrə 90,2%-dən 112,3%-ə çatmışdır. Şərqi Asiya regionunda isə bu rəqəm 60,6%-dən 72,4%-ə yüksəlmişdir (bax cədvəl 1.2.3).

Cədvəl 1.2.3.**Dünya üzrə yerli şirkətlərin bazar kapitallaşması (ÜDM-ə nisbətə %-lə)**

	2014	2015	2016	2017
Dünya	90.2	95.3	97.8	112.3
ŞA Reg.—B++	60.6	73.0	66.3	72.4
ŞAR – B----MBRR	52.3	59.3	59.1	66.3
ABŞ	151.1	138.3	146.9	165.7
Çin	57.3	74.0	65.4	71.2
Yaponiya	90.4	111.4	100.1	127.7
Honkonq	1 109.3	1 029.4	995.1	1 274.1
Sinqapur	241.6	210.4	206.7	243.0
İndoneziya	47.4	41.0	45.7	51.3
Koreya Res	85.9	89.0	88.7	115.7
Malayziya	135.8	129.2	121.3	144.9
Tailand	105.7	86.9	105.1	120.6
Azərbaycan	-	-	-	-
Türkiyə	+23.5	22.0	19.9	26.7

Mənbə: <http://databank.worldbank.org/data/report-dünya> bankının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində həyata keçirilən önəmli satışlardan biri də səhm ticarətidir. 2014-2017-ci illər üzrə daxili səhmlərin dönmə əmsalına nisbətə Şərqi Asiya maliyyə mərkəzlərində səhm ticarəti dalğalı olmuşdur. 2014-2015-ci illərin göstəricilərinə nisbətə 2016 və 2017-ci illərdə dünya üzrə səhm ticarətinin faizi aşağı düşdüyü halda şərqə Asiya regionu üzrə yüksəlmişdir (bax cədvəl 1.2.4).

Cədvəl 1.2.4**Səhm ticarəti üzrə daxili səhmlərin gəlirlilik koefisienti %-lə**

	2014	2015	2016	2017
Dünya	112.0	162.7	102.0	100.4
ŞA Reg.—B++	160.9	403.2	216.0	168.8
ŞAR.B--MBRR	107.9	222.0	138.0	112.1
ABŞ	148.0	165.1	94.7	116.1
Çin	199.2	480.3	249.2	197.1
Yaponiya	110.7	113.8	105.4	92.8
Honkonq	44.9	40.9	43.4	107.9
Sinqapur	26.6	30.9	31.9	27.9
Koreya Res	105.8	149.8	126.1	112.4
Malayziya	31.1	29.1	27.0	30.1
Türkiyə	168.2	185.2	168.6	165.8

Mənbə: <http://databank.worldbank.org/data/report-dünya> bankının məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tədqiqatın bu paraqrafının yekunu olaraq belə bir konkret nəticəyə gəlmək istərdik ki, dünya iqtisadiyyatının aparıcı və hərəkətverici həlqələrindən biri olan Şərqi Asiya beynəlxalq maliyyə mərkəzləri dünya iqtisadi inkişafında dalğalı da olsa artım tempinə və təsir gücünə görə əhəmiyyətli yerə malikdirlər.

1.3. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasının təşkilati-hüquqi əsasları

Formalaşma prosesinin təşkilati əsaslarını bu prosesdə iştirak edən və maraqlı olan bütün tərəflər təşkil edir. Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri hüquqi və ya fiziki şəxs yaradılmadan strateji məqsəd olaraq müəyyən bir əraziyə verilmiş hüquqi statusdur. Lakin həmin ərazinin beynəlxalq status alması prosesində və fəaliyyəti prosesində iştirak edən maraqlı tərəflər mövcuddur. Tədqiqatda bu təşkilati və idarəetmə prosesində iştirak edən subyektləri təhlil etmək niyyətindəyik. Dünya təcrübəsinə əsaslanaraq qeyd etmək istərdik ki, BMM-nin təşkilati əsasını ilkin olaraq təşkilata daxil olacaq dövlətin öz iradəsini beynəlxalq qanunvericiliklə ifadə etməsindən başlayır. Buna məqsədlə London, Almata və İstanbul BMM-nin formalaşmasının təşkilati əsaslarını tədqiq edərək bir model göstərmək istərdik. Bu mənada formalaşma prosesinin subyektləri olaraq, beynəlxalq maliyyə təşkilatları, birjalar, beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar da tərəfimizdən təhlil ediləcək.

BMM-ləri ilə əlaqədar tarixi prosesləri öyrənən alimlərdən professor A.M.Mozqovoyun tədqiqatlarında London BMM-nin formalaşması prosesi 1215-ci ildə İngiltərə kralının və hökumətinin bəyan etdiyi “Böyük azadlıqlar xartiyası” ilə başlamışdır [64]. Böyük Britaniyada vahid maliyyə tənzimləyicisi rolunu “maliyyə nəzarəti və tənzimləyicisi idarəsi” (MNTİ) həyata keçirir. Bu idarə müstəqil, qeyri-hökumət təşkilatıdır. İngiltərə mərkəzi bankı 1997-ci ildən etibarən MNTİ-nin heç bir işinə müdaxilə etmir. Mərkəzi bank təkcə dövlətin pul-kredit siyasətinin daşıyıcısıdır. London Beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsi (LBAM) London BMM-nin ən səmərəli subyektlərindən biridir. Dünya dövlətləri tərəfindən xüsusi səlahiyyət verilmiş LBAM-

nin 79 ölkədən 1500 üzvü var. LBAM etibarlılığı və tərəfsizliyi ilə böyük inam qazanmışdır [115]. London BMM-də manipulyasiya etmək “maliyyə xidmətləri və bazarları haqqında” Qanunla tənzimlənir. London BMM-də institusional investorlar üçün çox əlverişli şərait var. Fond bazarlarının investisiyalarının 50 %-dən çoxu onların hesabına düşür. London BMM-də Böyük Britaniya qanunvericiliyi bir çox hallarda sahibkarın xeyrinə-müərrəd tərtib olunur. Bunun nəticəsində qanunların praktikada tətbiq olunmasında operativlik və çeviklik təmin olunur. Tənzimləyici bu halda “riayət et və izah et” prinsipinə əməl etməlidir. İnvestorların London BMM-nə axını da bu çevikliklə əlaqədardır.

Britaniya Məhkəmə sistemi London BMM-nin işində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda, xüsusişdirilmiş məhkəmələr də mövcuddur. London öz coğrafi mövqeyinə, daha doğrusu, üç qitənin arasında yerləşdiyinə görə sutka ərzində bütün dünya ilə işləyir. Hal-hazırda London yeni-yeni regional və beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin yaradılmasına dəstək verir.

Almata RMM-nin və Astana BMM-nin təşkilati əsaslarını isə Qazaxıstan Respublikası prezidentinin “Almata RMM” və “Astana BMM” yaradılması barəsindəki qərarı təşkil etmişdir. Regional maliyyə mərkəzi (RMM) yaratmaq üçün ilk təşəbbüs 1995-ci ildə “Qazaxıstan Banklar Assosiasiyasının” üzvləri ilə görüşü zamanı Prezident N.Nazarbayev tərəfindən irəli sürülmüşdür. 2004-cü ilin noyabrında “Qazaxıstan Maliyyəçilər Konqresində” bu barədə geniş bəyanat verildi. Almatı RMM-nin yaradılması üçün xüsusi işçi qrupu yaradıldı. Almatı RMM-nin səlahiyyətli orqanı-“Almatı şəhəri RMM-nin fəaliyyətini tənzimləyən Qazaxıstan Respublikası Agentliyi “2006-cı ildən fəaliyyətə başlasa da, 05.07.2012-ci ildən N-30V sayılı QR Qanunu ilə ləğv edilərək bütün səlahiyyətləri Milli Banka verildi. Qazaxıstan Milli Reyting Agentliyi Malayziya Reyting Agentliyinin dəstəyi ilə yaradılmışdır.

Almatı RMM Akademiyası London Qiymətli Kağızlar və İnvestisiyalar İnstitutunun, Lüksemburq Maliyyə Texnologiyaları Transferi Agentliyi, RF Xalq Təsərrüfatı Akademiyası, Maliyyə Akademiyası, Fransa Ali Kommersiya Məktəbi və USB İnvestisiya Bankı ilə strateji tərəfdaşlıq sazişi bağladı. Almatı şəhərində

Xüsusilaşdırılmış Maliyyə Məhkəməsi təsis edildi. Bu məhkəmədə işlər 3 dildə -qazax, rus və ingilis dillərində aparılacaq:

05.06.2006-cı ildə Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti tərəfindən “Almatı RMM haqqında” Qanun imzalandı. Bu qanunla Almatı şəhərinə xüsusi rejimli hüquqi status verildi. Almatı RMM-nin subyektləri arasında mü-nasibətlərin tənzimlənməsi sahəsində bu qanunun xüsusi əhəmiyyəti oldu. 18 maddədən ibarət olan Qanun Almatı RMM-nin statusunu, qanunvericilik əsaslarını, yaradılmasının məqsəd və prinsiplərini, funksiyalarını, subyektlərini, öhdəliklərini və tənzimlənməni əhatə edir. 2006-cı ildən ictimai-iqtisadi vəziyyətə müvafiq olaraq qanunda bəzi əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Almatı RMM-nin fəaliyyətinin normativ-hüquqi əsasını Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiyası, Almatı RMM barəsində Qazaxıstan Respublikası Qanunu, Qazaxıstan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları və Qazaxıstan Respublikası Parlamenti tərəfindən ratifikasiya edilmiş beynəlxalq müqavilə və aktlardan ibarətdir.

2015-ci ildən Qazaxıstanın yeni paytaxtı Astana şəhərinin də beynəlxalq maliyyə mərkəzinə çevrilməsi qərara alınmışdır. İlk olaraq, Astana BMM-in formalaşdırılması barədə siyasi hakimiyyətin təşəbbüsü olduqdan sonra Qazaxıstan Parlamentinin yuxarı palatası “Astana BMM” yaradılması barədə konstitusiya qanunu qəbul etmişdir [153]. Həmin ilin oktyabrında isə aşağı palata Astana BMM-nin formalaşdırılması layihəsini təsdiq etmişdir. Formalaşmanın əsas prinsiplərindən olan qanunvericilik bazasının və infrastrukturun təmin edilməsi, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq investorlar və iştirakçılar üçün cəlbedici maliyyə şərtlərinin təmin edilməsi, müstəqil və kənar müdaxilələrdən azad şəkildə fəaliyyəti üçün planlar həyata keçirilməyə başlamışdır.

İstanbul BMM-nin təşkilatı əsasını Türkiyə hökumətinin qəbul etdiyi “2007-2013-cü illəri əhatə edən IX İnkişaf Planı”dır. Baş Planlaşdırma İdarəsinin (Yüksək Planlama Kurulunun) 29 sentyabr 2009-cu il tarixli, 2009/31- sayılı qərarı ilə təsdiqlənmiş və 2 oktyabr 2009-cu il tarixli 27 364-sayılı normativ aktla hüquqi qüvvəyə minmişdir [151]. Həmin tarixdən bu qanun rəsmi dövlət qəzetlərində dərc edilmişdir. Plan “İstanbul Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin Strategiya və Taktikası Planı” adlanır. Planın əsas istiqamətləri bunlardır:

- ✓ ilk olaraq bütün dünya ölkələrinin qəbul edə biləcəyi və işlək bir hüquq mexanizminin yaradılması;
- ✓ maliyyə xidmətlərinin və növlərinin çeşidlərinin artırılması;
- ✓ vergi sisteminin sadələşdirilməsi və könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsi;
- ✓ təşkilati-nəzarət sisteminin əhatə dairəsinin dəqiqləşdirməsi və genişləndirilməsi;
- ✓ kadr potensialının artırılması (niteliya);
- ✓ texnoloji yeniliklərin öyrənilməsi, tətbiqinin və tədrisinin təkmilləşdirilməsi;
- ✓ beynəlxalq səviyyədə tanınacaq bir təşkilatın qurulmasından ibarətdir.

Strateji və taktiki plan üzrə İstanbul BMM-ni koordinasiya etmək məqsədi ilə:

- 1) İstanbul Maliyyə Mərkəzinin (İMM) Ali Şurası (Yüksek Konseyi);
- 2) İMM Milli Məşvərət (konsultativ) Təşkilatı (İFM Ulusal Danışma Kurulu);
- 3) İMM Əlaqələndiricisi-(İFM Koordinatorluğu);
- 4) İş komitələri (Çalışma Komiteleri);

5) Ali Şura yanında tövsiyələrlə çıxış etmək üçün Beynəlxalq Məşvərətçi (Konsultativ) Şura (Uluslararası Danışma Konseyi) yaradılmışdır.

İstanbulun dünya səviyyəli BMM-nə çevrilməsi üçün şəhərin fiziki infra-strukturu üzərində yenidən işlənməli və rəqabətədavamlı, etibarlı, rahat və təhlükəsiz vəziyyətə gətirilməlidir. Bu planlardan ən önəmlisi təhlükəsizlikdir.

İstanbul Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşması işlərinə 1) İnkişaf nazirliyi; 2) Ədliyyə Nazirliyi; 3) Maliyyə Nazirliyi; 4) İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsi; 5) Bankçılıq, tənzimləmə və nəzarət təşkilatı; 6) Sərmayə bazarı təşkilatı, 7) Türkiyə Banklar Birliyi; 8) Vətəndaş cəmiyyətləri kimi təşkilatlar cəlb edilmişdir.

Bu qurumlar texniki işləri icra etmək məqsədi ilə 8 iş komitəsində birləşdirilmişdir: Hüquq Komitəsi, Bazarlar və Alətlər Komitəsi (Piyasalar ve Enstrümanlar Komitesi), Vergi komitəsi, Təşkilati-Nəzarət Komitəsi (Düzenleyici ve Denetleyici Çerçeve Komitesi), İnfrastruktur Komitəsi (Altyapı Komitesi), Texnoloji Yeniliklər Komitəsi, Təqdimat və İmic Komitəsi (Tanıtım ve İmaj Komitesi), İnsan Resursları Komitəsi [151].

Hüquq komitəsinə Türkiyə Ədliyyə Nazirliyinin xüsusi məsləhətçi-köməkçisi başçılıq edir. Komitə Türkiyədə maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirən yerli və ya xarici

investorların imzaladıqları müqavilələrin icrası prosesində yarana biləcək hər hansı bir mübahisə predmetinin sürətlə və ədalətlə aradan qaldırılması üçün mexanizmlər və təşkilatlar planı hazırlayır.

Komitə eyni zamanda Türkiyə və beynəlxalq qanunvericilik çərçivəsində fəaliyyətini təşkil edə biləcək məhkəmə sisteminin qurulmasını və hakimlərin hazırlanmasını təşkil edəcəkdir. Strateji Hərəkət Planının 1-13-cü maddələrinin icrası hüquq komitəsi ilə sıx əlaqəlidir.

Hüquq komitəsinin qarşısında duran ən ümdə məsələlərdən biri qanunvericiliyin digər beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin qanunvericiliyi çərçivəsinə salınmasından ibarətdir. İngiltərə qanunvericiliyinin bu sahədə dominantlığı mövcuddur. Yerli qanunvericiliyin Türkiyə cəmiyyətinə son 30 ildə adaptasiya etməyə başladığı bir dövrdə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Təəssüf ki, ölkə ərazisində hələ də yerli adətlərin qanun hesab edildiyi bölgələr mövcuddur. Hüquqi maarifləndirmə sahəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Hüquq institutlarının işləməsi üçün vətəndaşların bu işlərə cəlb edilməsi, hüquq yaradıcılığında onların rəy və təkliflərinin, maraqlarının qorunmasına diqqət yetirilməlidir. Xüsusilə islam hüquq sisteminin bu sahədə xüsusi rol oynaya biləcəyi ehtimalı nəzərə alınmalıdır.

Bazarlar və Maliyyə Alətləri Komitəsinə (BMAK) rəhbərlik “Sərmayə Bazarları Təşkilatı” tərəfindən həyata keçirilir. Təşkilatın sədr köməkçisi bu sahəyə birbaşa təhkim edilmişdir. Komitə öz fəaliyyətini Türkiyədə maliyyə məhsullarının müxtəlifliyini artırmağa, maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsinə, likvidliyin artırılmasına və qorunmasına yönəlmişdir. BMAK agentləri bir qayda olaraq Şərqdən Qərbə bütün global maliyyə mərkəzlərində aparılan əməliyyatların izlənilməsi və təhlili ilə məşğul olacaqlar. Bankçılıq, sərmayə qoyuluşu, sərmayə bazarları və sığorta sahələrində rəqabətə davamlı və rəqabət üstünlüyünə malik məhsul və xidmətlərin nəinki daxili bazar, hətta xarici bazarlara çıxışını təmin edə bilən mexanizmlər hazırlanması da, Bazarlar və Maliyyə Alətləri Komitəsinin vəzifələrindəndir. Maliyyə alətlərinin İBMM-də üstünlükləri regionda və digər ölkələrdə təbliğ edilməlidir.

Strateji Hərəkət Planının 14-35-ci maddələrinin icrası Bazarlar və Maliyyə Alətləri Komitəsinin səlahiyyətlərinə aiddir.

Vergi Komitəsinə maliyyə nazirinin bu sahədə xüsusi hazırlanmış köməkçisi başçılıq edir. Maliyyə bazarlarının vergi tənzimlənməsi funksiyası və Türkiyə şəraitinə uyğunlaşdırma Vergi Komitəsinə həvalə edilmişdir. Yeni vergi islahatları aparılmalı, maliyyə məhsul və xidmətlərində rəqabətədavamlılıq, çeviklik, ədalətlik və sabitlik prinsipləri əsas götürülməlidir. Vergilərin və vergi tutulması mexanizminin sadələşdirilməsi, investisiya cəlbəediciliyi mühitinin artırılması məqsədi ilə İBMM əməliyyatlarının vergidən azad olunması və ya azaldılması üzərində mütəmadi tədqiqatlar aparmalıdır. Diqqətdən kənarda qalmaması vacib olan vəziyyət investorların “xüsusi vergi münasibətlərində” saxlanmasıdır.

Təşkilati-Nəzarət Komitəsinə Baş Xəzinədarlıq İdarəsi rəhbərinin xüsusi köməkçisi rəhbərlik edir. Bu Komitə beynəlxalq maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və standartlarının tətbiqi üzərində çalışmalıdır. Təşkilati koordinasiyanın qurulması, arbitrajın formalaşdırılması, maliyyə bazarlarında tənzimləmə və yoxlama keyfiyyətlərinin dünya MM-nin standartlarına çatdırılması komitənin vəzifələrinə aid edilmişdir.

İstanbul BMM proyektinin inzibati idarəciliyi İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsinin Ümumi Katibliyi tərəfindən yaradılmış “İnfrastruktur Komitəsi” (İK) tərəfindən həyata keçirilir. İnfrastruktur Komitəsi qarşısında duran əsas vəzifələr aşağıdakılardır:

- İstanbulun mövcud infrastruktur problemlərini araşdırmaq;
- problemlə sahələrdə görülməli işlərin planını hazırlamaq;
- İstanbulda həyat şəraiti keyfiyyəti, təhlükəsizlik, nəqliyyat infrastrukturalarının təkmilləşdirilməsini planlaşdırmaq;
- maliyyə xidmətlərinin infrastrukturlarını təkmilləşdirmək.

İnfrastruktur Komitəsi nəzdində mərkəzi və yerli olmaqla 5 ali iş qrupu yaradılmışdır:

1. İqamətgah, ofis, yerləşmə və konqreslərin təşkili;
2. Nəqliyyat (ulaşım);
3. Təhsil və sağlamlıq sahələri;
4. Təhlükəsizlik və təbii fəlakətə qarşı tədbirlərin hazırlanması;
5. Məlumat, ünsiyyət texnologiyaları və enerji təminatı.

Komitə fəaliyyətə başlamazdan əvvəl mövcud beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin infrastruktur komitəsi və ya bənzər strukturları ilə əlaqə yaradaraq, onların təcrübələrini öyrənir və bu barədə mütəmadi olaraq müvafiq hesabat təqdim edir. Növbəti addım olaraq, aparılan işlər davam etdirilməklə, strukturların kadr potensialının hazırlanmasına başlanmışdır. İnfrastruktur komitəsinin strategiyasına müvafiq olaraq İstanbul müəyyən bir ərazisi deyil, bütün ərazisinin inkişafı nəzərdə tutulub. Bu işlərin yerinə yetirilməsi üçün ərazinin potensial təhlil və perspektiv inkişaf proqramı qurulmuşdur (İnsal Varlık Araştırması). Proqrama əsasən hər bir ərazidə:

- 1) maliyyə sektorları və bu sektorların ehtiyac duyduğu infrastruktur ayrı-ayrılıqda müəyyənləşdirilməli;
- 2) planlaşdırılan sərmayə qoyuluşu cərcivəsi əvvəlcədən-orta hesabla proqnozlaşdırılmalı;
- 3) infrastrukturla bağlı problemlər dəqiq üzə çıxarılmalı (hətta yaxın 20-30 il nəzərə alınmaqla);
- 4) nəqliyyat sektorunun daşınma qabiliyyəti artımla hesablanmalı və yeni nəqliyyat növlərinin tətbiqi nəzərdə tutulmalı (məs: sürət qatarları);
- 5) tələb-təklif sektoru inkişaf etdirilərək, məlumatların hamı üçün açıq olması təmin edilməli;
- 6) digər BMM-lərlə müqayisəli aspektdə şəhərin SWOT analizinin hazırlanması (yaxşı-pis) diqqətdə saxlanılmalı, bu sahəni təmin edə biləcək mütəxəssislər hazırlanmalı;
- 7) beynəlxalq bərabərçilik analizi aparılmalı (mezo səviyyənin analizi) və sahəvi inkişaf mexanizmi analizi hazırlanaraq açıqlanmalıdır.

İnfrastruktur komitəsinin subyektləri 1) Nəqliyyat Nazirliyi (Ulaşım Bakanlığı), 2) İstanbul Valiliyi, 3) Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı, 4) İstanbul Böyük Şəhər Bələdiyyəsi, 5) BDDK, 6) SPK, 7) İnformasiya Texnologiyaları və Əlaqə Təşkilatı, 8) İMKB, 9) İAB, 10) TBB , 11) TSPAKB, 12) VOB-dan ibarətdir.

Texnoloji Yeniliklər Komitəsinə “Takasbank”ın baş müdiri rəhbərlik edir. Bütün dünyada baş verən texnoloji dəyişikliklər, standartlar və yeniliklər komitə tərəfindən izlənilərək tədqiq olunmalı və İBMM-də tətbiq olunmalıdır. Birjalarda informasiyaların toplanması və ötürülməsi müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Komitə ölkədəki mövcud vəziyyəti

araşdırılmalı, qurğu və avadanlıqlarda, texnologiya və elektron ünsiyyət infrastrukturlarından qaynaqlanan problemlərin həlli üçün təkliflər təqdim etməlidir. Maliyyə bazarlarında beynəlxalq səviyyədə rəqabətə davamlı xidmətlər göstərə biləcək texnoloji infrastruktur və texnoparklar yaratmalıdır.

Təqdimat və İmic Komitəsinə “Türkiyə Sərmayələrə Dəstək və Təqdimat Agentliyinin” başçısı rəhbərlik edir. Xarici dillərdə məlumatlandırma, İMM internet saytının hazırlanması, İBMM əhatəsindəki hədəf bölgələrin və bazarların araşdırılması, həmin bazarlara İBMM barəsində ətraflı informasiyaların yönəldilməsi, təqdimat strategiyalarının yaradılması, təqdimat işlərində lazım olan zaman beynəlxalq təcrübəli şirkətlərlə aktiv əməkdaşlığı təmin etmək komitənin qarşısında duran əsas vəzifələrdəndir. Xarici İşlər Nazirliyi, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Xarici Ticarət Müşavirliyi, İstanbul İnkişaf Agentliyi, Baş nazir Tanıtma Fondu və s. təşkilatlar Təqdimat və İmic Komitəsinin subyektlərindəndir.

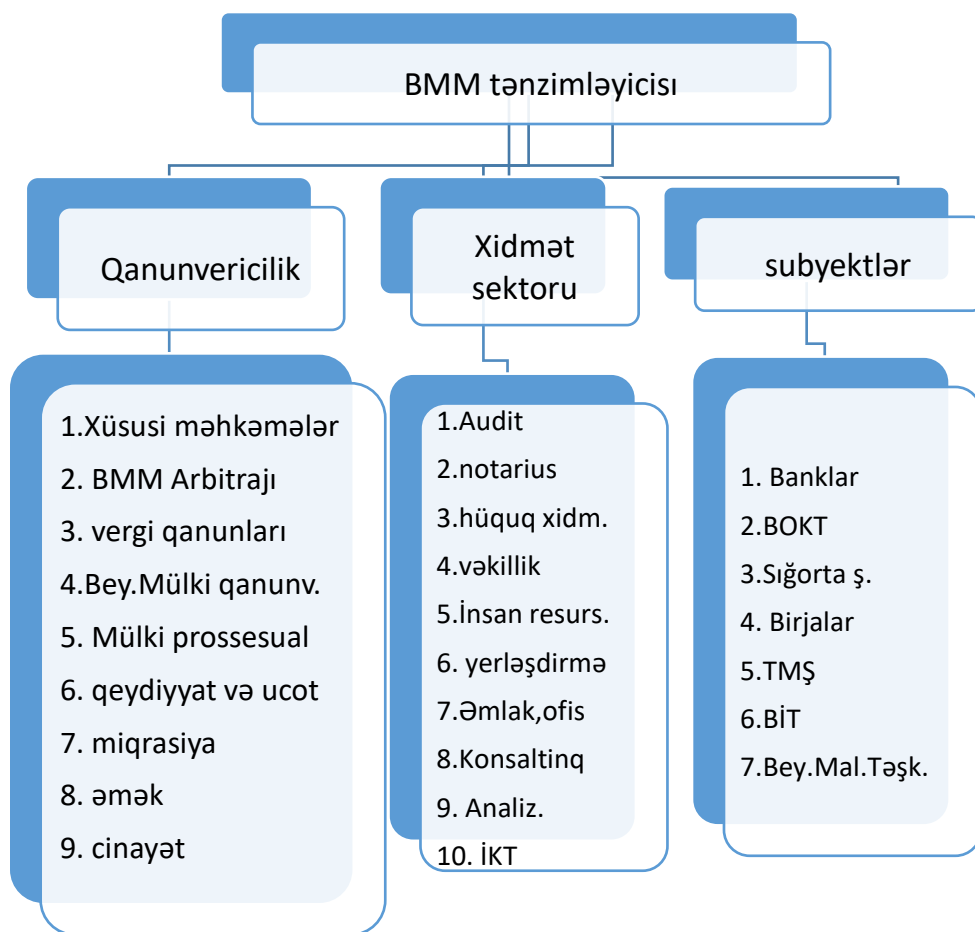
İnsan Resursları Komitəsinin maliyyə sektorunda ehtiyac duyula bilən kadr potensialının cəlb olunması və hazırlanması ilə məşğul olacaq. Aralarında Milli Təhsil Nazirliyi, İş və İctimai Təhlükəsizlik Nazirliyi, YÖK, DPT, İşKUR, TKBB, “Takasbank” və universitetlərdə yer almış subyektlər İnsan Resursları Komitəsinin fəaliyyətini təşkil etməlidir. Buraya hətta xarici dövlətlərdən də beynəlxalq səviyyəli mütəxəssislərin cəlb olunması daxildir. Komitənin fəaliyyətinə DPT müdiri-rinin köməkçisi rəhbərlik edəcək.

İstanbulun digər bir əhəmiyyəti islam ölkələri ilə sıx əlaqələrə malik olması və dövlət tərəfindən yüksək səviyyədə dəstəklənməsindən irəli gəlir. İslam maliyyə sistemi və şəriət istər Avropa, istərsə də Amerika üçün xüsusi maraq obyektinə çevrilmişdir. Bu maraq islama məxsus olan müsbət keyfiyyətlərin öyrənilərək öz cəmiyyətlərinə tətbiq imkanlarını əhatə etməsindən ibarətdir.

İkincisi, dünya əhalisinin böyük bir hissəsi islama sitayiş etdiyindən onların rəğbətini qazanmaq, onlarla daha geniş ticarət əlaqələri qurmaq məqsədi daşıyır. Bu ideyaların həyata keçirilməsi üçün ən əlverişli məkan İstanbuldur. Təsadüfi deyil ki, Dünya Bankının İstanbulda “İslam Maliyyəsinin Tədqiqi Mərkəzinin” yaratmağa başlanması buna əyani sübutdur. Mərkəzin yaradılması prosesi çox sürətlə həyata keçirilir [151]. İstanbulda “Energetika Birjasi”nin yaradılması da, region üçün çox önəmlidir. “Energetika

Birjasi”nın fəaliyyətə başlaması ilə İstanbulda nəinki aktivlərlə və qiymətli kağızlarla ticarət aparılması, hətta enerji daşıyıcılarının da satışı və ticarəti, eyni zamanda bu sahədə müqavilələrin İstanbulda bağlanması nəzərdə tutulmuşdur. Bu baxımdan İstanbul London və Amsterdam kimi nəhənglərlə rəqabətə girmiş olacaq.

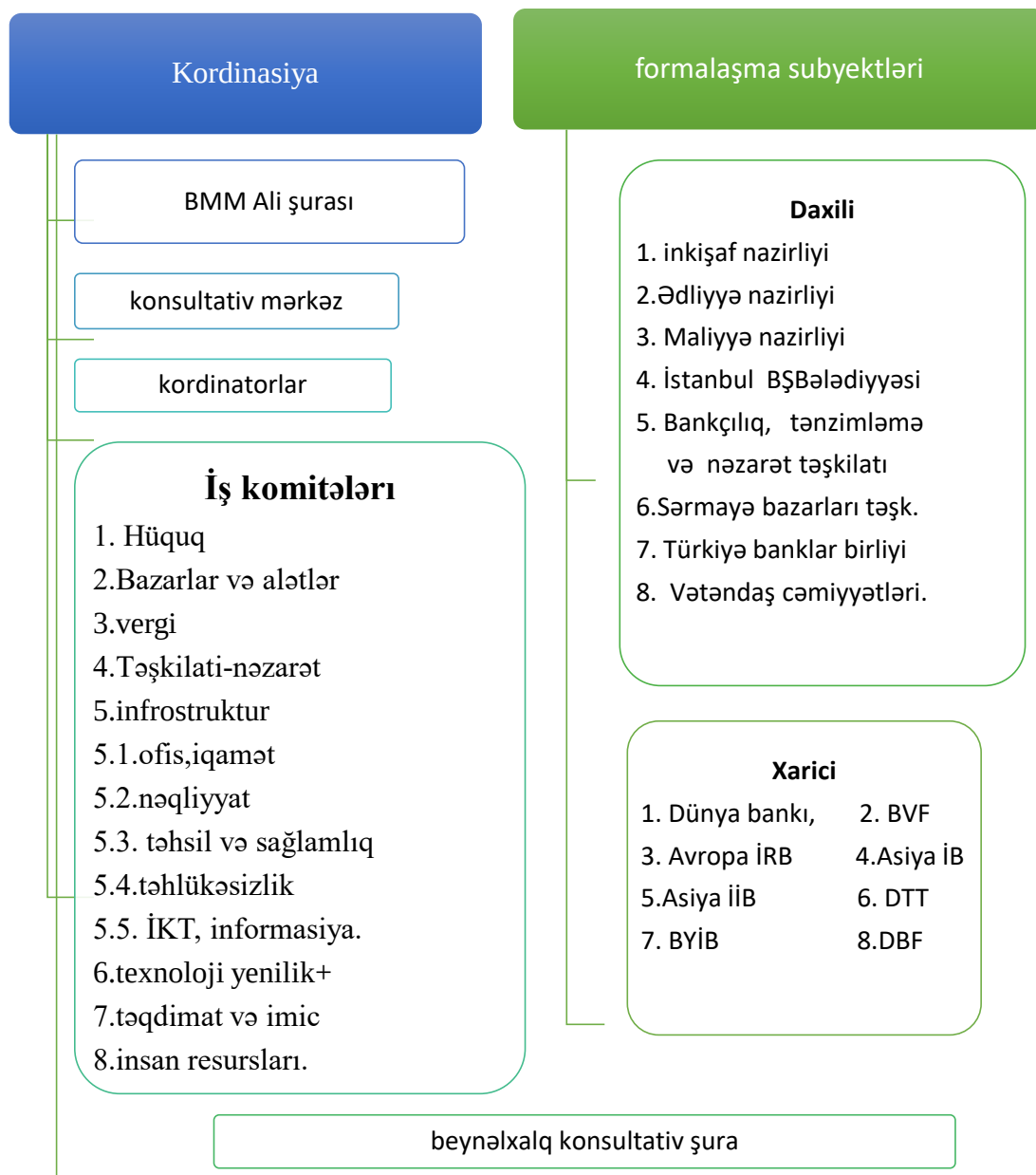
Hər üç mərkəzin formalaşma prosesində təşkilati əsas olaraq normativ baza yaradılması ön plandadır. Bu üç mərkəzin nümunələrini əsas götürərək, yeni formalaşdırılmalı olan maliyyə mərkəzlərinin təşkilati əsaslarının qrafik strukturunu təklif edə bilərik (bax: sxem 1.3.1).

Sxem 1.3.1. Yeni formalaşdırılmalı olan maliyyə mərkəzləri üçün təşkilati əsasların struktur sxemi

Mənbə: Qrafik sxem müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

. Normativ hüquqi təşkilati strukturlardan sonra kordinasiya və xətti təşkilati strukturların formalaşması prosesini təklif edirik (sxem 1.3.2).

Sxem 1.3.2. Kordinasiya və xətti təşkilati strukturun formalaşması prosesinin sxemi

Mənbə: Qrafik sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Mövcud BMM-ləri bir biri ilə sıx əlaqədə formalaşdırılmalı olduğundan bu prosesdə Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının, BMT-nin, DTT-nin, UNCTAD-ın, Dünya İqtisadi Forumunun, Dünya Birjalar Federasiyasının, Asiya İnkişaf Bankının və Asiya İnfrostruktur və İnvestisiyalar Bankının da iştirakı təmin edilməlidir.

Bu təşkilatlara digər regional maliyyə təşkilatları da əlavə oluna bilər. Metodoloji təhlillər əsasında 200 balıdan yuxarı dərəcələmə balı toplamış maliyyə mərkəzləri

beynəlxalq statusda hesab edilir. 200 baldan aşağı 50 bala qədər bal toplamış maliyyə mərkəzləri isə “formalaşmaya namizəd” mərkəzlər hesab edilir [123].

Təhlillər əsasında yeni formalaşmaqda olan beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin (YFO BMM) altı metodik istiqamətini müəyyənləşdirməyi təklif edirik:

1. rəqabətqabiliyyətliliyin ölçülməsi;
2. İKT-nin rəqabətqabiliyyətliliyi, İnternet təchizatı vəziyyəti;
3. biznes aparmanın sadəliyi;
4. hökumətin effektivlik dərəcəsi;
5. korrupsiyanın ölçülməsi.

Metodik istiqamətlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə 1) alət faktorları, 2) işgüzarlıq mühiti, 3) infrostruktur qiymətləndirilməsi və 4) maliyyə sektorlarının inkişafı aşağıda sadalanan amillər əsasında qiymətləndirilərək orta bal çıxarılır.

Bu 20-alət faktoru cədvəl 1.3.1-da göstərdiyimiz kimidir (bax cədvəl 1.3.1).

Cədvəl 1.3.1.

YFO BMM-nin Alət faktorları

1	Sığorta riskləri	11	Ofis icarəsi qiyməti
2	Qiymətlərin səviyyəsi	12	Vətəndaşların alıcılıq qabiliyyəti
3	Maliyyə sirrinin qorunması	13	Yolların vəziyyəti
4	Qlobal RQQ	14	Birbaşa xarici investisiya qoyuluşu
5	İstehsalat logistikası	15	Acıq fondların tənzimlədiyi aktivlər
6	İşgüzar mühit	16	GETR-qlobal ticarət stimullaşma hesabı.
7	İnnovasiya şəhərləri	17	Əmək haqqının qarşılıqlı təhlili
8	Etibarlılıq	18	Əməliyyat riskləri dərəcəsi
9	Hökumətə inam	19	Kiber təhlükəsizlik
10	Şəhərdə yaşayış qiymətləri	20	Şəbəkələrin vəziyyəti təhlili.

Mənbə: Cədvəl toplanmış məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşgüzar mühitin təhlili hökumətin biznes strukturlara liberal münasibətinin dərəcəsindən asılı olduğu kimi, biznes aparılması sahəsində sadələşdirilməş və balanslaşdırılmış siyasət yeridilməsindən də asılıdır. Bununla bərabər cədvəl 1.3.2-də qeyd etdiyimiz faktorlar da öz əksini tapmalıdır.

Cədvəl 1.3.2

YFO BMM-nin işgüzar mühit faktorları

1	Liberallıq	8	Vergi ədalətliyi, Korrupsiya
2	Sadəlik, Azadlıqlar	9	Hüquqi dövlət, Siyasi sabillik
3	Əməliyyat riskləri	10	İnsan inkişafı dərəcəsi
4	Vətəndaşların alıcılıq qabiliyyəti	11	Cinayətkarlıq və ölüm göstəriciləri
5	Vergi dərəcələri	12	Terrorizm, Zorakılığın yoxluğu
6	Vergi dərəcələri müqayisəsi	13	Yüksək gəlirli şəxslərin sayı
7	ÜDM nisbətə Dövlət borcu.	14	Ölkələr üzrə risklərin klassifikasiyası.

Mənbə: Cədvəl toplanmış məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Daha anlaşıqlı olması məqsədi ilə infrostrukturun qiymətləndirilməsi istiqamətləri cədvəl 1.3.3-də sistemləşdirmişdir (bax.cədvəl 1.3.3).

Cədvəl 1.3.3

YFO BMM-infrostrukturun qiymətləndirilməsi istiqamətləri

1	Viza və qeydiyyat qaydaları	5	Ofislərin mövcudluğu
2	əmlak-mənzil şəffaflığı	6	Mədəni-kütləvi mərkəzlər
3	Rabitə, kommunikasiya, poçt. İnternet.	7	Kommünal təchizat
4	Hava və Daxili nəqliyyat, DYS	8	Xidmət sektorunun müxtəlifliyi.

Mənbə: Cədvəl toplanmış məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Maliyyə sektorlarının inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün 1) ilk növbədə Mərkəzi Bankların ÜDM nisbətən xarici səviyyəsi və Dünya Bankı ilə əlaqəsi qiymətləndirilir. 2) ÜDM-da şəhərlərin biznes/maliyyə payı, 3) biznes outsorsinq üzrə coğrafi mövqeyi. 4) ÜDM-da adambaşına düşən gəlir səviyyəsi, 5) birbaşa xarici investisiya dərəcəsi və həcmi qiymətləndirilir.

YFO BMM-nin maliyyə sektorlarının inkişaf səviyyəsini qiymətləndirmək üçün altıncı pillədə-fond birjalarının kapitallaşması, səhm ticarəti, fond indekslərinin genişliyi və obliqasiya ticarəti sahələri ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilir. Yeddinci pillədə-bankların daxili kredit vermə qabiliyyəti, investisiya qoyuluşu zamanı bank kreditlərindən istifadə edən firmaların sayı, səkkizinci pillədə-İslam maliyyə sistemindən, islam maliyyə alətlərindən və islam bankçılığından istifadə əmsalları qiymətləndirilir.

BMM-lərinin formalaşması obyektiv-iqtisadi amillərlə yanaşı dövlətlər və xalqlararası münasibətlərdən də asılıdır. BMM-nə daxil olan subyektlərin mövcudluğu isə cəlbədicilikdən, sağlam rəqabət mühitindən, sərfəlilikdən və təhlükəsizlikdən asılıdır. Hal-hazırda Şərq ölkələrində beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin subyektləri

sırasında bir sıra beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar (BİT) mövcuddur ki, (bax. cədvəl 1.3.4) bu təşkilatlar BMM-nin formalaşmasında birbaşa iştirak edir.

Cədvəl 1.3.4.

Şərq ölkələrində BMM-nin subyektləri olan əsas beynəlxalq iqtisadi təşkilatları

N-	BMM-nin subyektləri olan təşkilatın beynəlxalq adı		üzv sayı
1	Birlik	UK	56
2	Cənubi Asiya Regional Əməkdaşlıq Assosiasiyası	SAARK	7
3	Körfəzi dövlətlərinin əməkdaşlıq şurası (Körfəz Ərəb dövlətləri Əməkdaşlıq şurası)	CCASG-Cooperation Council for the Arab States of the Gulf,	7
4	Asiya Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	APEC–Asia-PacificEkono-micCooperations-ASOİƏT.	21
5	İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı	ECO	10
6	Ərəb dövlətləri Liqası	ƏDL	7
7	Cənub-Şərqi Asiya Dövlətləri Assosiasiyası	ASEAN-CŞADA.	10
8	Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankı	AİİB	59
9	Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı	III OC- ŞCO	8+(4+3)+6+6
10	Hind Okeanı Regional Əməkdaşlıq Assosiasiyası	İOARC	14

Mənbə: Dünya Bankı/məlumatlar/. The world Bank. <https://datacatalog.worldbank.org/search>

Dünya üzrə qloballaşma prosesinin inkişafı ayrıca şərq ölkələri məxsusluğu üzrə tam statistika aparmağa hələllik imkan vermir. Cədvəl 1.3.3-dən göründüyü kimi, beynəlxalq təşkilatlar həm qərbin həm də şərqin BMM-lərinin formalaşmasında fəal iştirak edirlər. Bu baxımdan, fikrimizcə BMM-nin formalaşmasında Böyük Britaniya Krallığının təsir dairəsində olan və 9-u şərq ölkəsi olmaqla 56 dövləti əhatə edən "təşkilatın" təsiri böyükdür. Bundan əlavə formalaşmada əhəmiyyətli hesab etdiyimiz bir sıra təşkilatları da qeyd etmək istərdik.

XXI əsrin əvvəllərində dünyada baş verən iqtisadi və siyasi böhranlar Şərq ölkələrinin də sosial-siyasi həyatına mənfi təsir etdi. Öz ölkələrini böhrandan sığortalamaq məqsədi ilə 2013-cü ilin oktyabrında Çin hökumətinin təşəbbüsü ilə “Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankı” yaradılması ideyası ortaya atıldı. Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Asiya İnkişaf Bankının və Dünya Bankının “siyasi intriqalara” qoşularaq öhdəsinə düşən vəzifələri yerinə yetirə bilmədiyinə və ya yerinə yetirmək istəmədiyinə əsaslanan toplantı iştirakçıları “həqiqi müstəqil bir təşkilata” ehtiyac olduğunu

bildirdilər. Çin hökuməti ilk olaraq təsisçi payını 50 milyard dollar təklif etsə də, 2014-cü ilin iyununda məbləği 100 milyard dollara qaldırdı və Hindistana təsisçi olmağı təklif etdi [108]. Beləliklə, 24 oktyabr 2014-cü ildə Çinin paytaxtı Pekin şəhərində 21 dövlətin: Çin, Hindistan, Tailand, Malayziya, Sinqapur, Filippin, Pakistan, Banqladeş, Bruneý, Kamboca, Qazaxıstan, Küveyt, Laos, Myanma, Monqolustan, Nepal, Oman, Qətər, Şri-Lanka, Özbəkistan və Vyetnamın iştirakı ilə Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankının yaradılması barəsində razılaşma imzalandı. Bankın nizamnaməsi və digər sənədlərinin hazırlanması 2015-ci ildən yekunlaşdırılmışdır [108]. AİİB-nın 35 regional, 18 regiondan kənar olmaqla 53 səhmdarı var (bax. cədvəl 1.3.5 və 1.3.6 Respublika-mızın da təmsil olunduğu bu beynəlxalq maliyyə təşkilatına böyük ümidlər var. Bankın rəsmi saytının məlumatlarına (13 may 2017-ci il tarixinə) əsasən hal hazırda 53 səhmdar üzvü, 24 üzvlüyə namizədi var [108]. ABŞ və onun təzyiqi ilə Yaponiya yeni təşkilatın qurulmasında iştirakdan imtina etdi.

Cədvəl 1.3.5

AsiİB Avropalı üzvləri və pay bölgüsü cədvəli.

	AİİB-səhmdar üzvləri	üzvlük tarixi	üzvlük məbləği	üzvlük məbləği	səs hüququ	
	Regiondan kənar		mln.dollar	%%	səhm sayı	%%
1	Avstriya	25,12,2015	500,8	0,5442	8056	0,7451
2	Daniya	15,01,2016	369,5	0,4015	6743	0,6237
3	Misir	04,08,2016	650,5	0,7069	9553	0,8836
4	Efiopiya	13,05,2017	45,8	0,0498	2906	0,2688
5	Finlandiya	07,01,2016	310,3	0,3372	6151	0,5689
6	Fransa	16,06,2016	3 375,60	3,6684	36 804	3,4042
7	Almaniya	25,12,2015	4 484,20	4,8731	47 890	4,4296
8	İslandiya	04,03,2016	17,6	0,0191	3 224	0,2982
9	İtaliya	13,07,2016	2 571,80	2,7949	28 766	2,6607
10	Lyuksemburq	25,12,2015	69,70	0,0757	3 745	0,3464
11	Malta	07,01,2016	13,60	0,0148	3 184	0,2945
12	Niderland	25,12,2015	1 031,30	1,1208	13 361	1,2358
13	Norveç	25,12,2015	550,60	0,5984	8 554	0,7912
14	Polşa	15,06,2016	831,80	0,9039	11 366	1,0513
15	Portuqaliya	08,02,2017	65,00	0,0706	3 698	0,342
16	İsveç	23,06,2016	630,00	0,6846	9 348	0,8647
17	İsveçrə	25,04,2016	706,40	0,7677	10 112	0,9353
18	B/Britaniya	25,12,2015	3 054,70	3,3197	33 595	3,1074
	*** cəmi		19279,2	20,9513	247056	22,8514

Mənbə: <http://www.aiib.org>. Asian Infrastructure Investment Bank, AIIB/

Asiya İnfrostruktur İnvestisiya Bankının üzvləri və pay bölgüsü

	AİİB- səhmdar üzvləri	üzvlük tarixi	üzvlük məbləği	üzvlük məbləği	səs hüququ	
			mln.dollar	%%	səhm sayı	%%
1	Avstraliya	25,12,2015	3691,2	4,011	39960	3,6961
2	Azərbaycan	24,06,2016	254,1	0,2761	5589	0,517
3	Banqladeş	22,03,2016	660,5	0,7178	9653	0,8929
4	Bruneý- Darussalam	25,12,2015	52,4	0,0569	3572	0,3304
5	Kambodja	17,05,2016	62,3	0,0677	3671	0,3396
6	Cin	25,12,2015	29 780,40	32,3635	300 852	27,8276
7	Gürcüstan	25,12,2015	53,9	0,0586	3587	0,3318
8	Hindistan	11,01,2016	8 367,30	9,0931	86 721	8,0213
9	İndoneziya	14,01,2016	3 360,70	3,6522	36 655	3,3904
10	İran	16,01,2017	1 580,80	1,7179	18 856	1,7441
11	İsrail	15,01,2016	749,9	0,8149	10 547	0,9756
12	İordaniya	25,12,2016	119,2	0,1295	4 240	0,3922
13	Qazaxstan	18,04,2016	729,3	0,7926	10 341	0,9565
14	C/ Koreya Resp.	25,12,2015	3 738,70	4,063	40 435	3,7401
15	Qırğızıstan	11,04,2016	26,8	0,0291	3316	0,3067
16	Laos (Lao PDR)	15,01,2016	43	0,0467	3 478	0,3217
17	Maldivlər	04,01,2016	7,2	0,0078	3 120	0,2886
18	Monqolustan	25,12,2015	41,1	0,0447	3 459	0,3199
19	Myanma	25,12,2015	264,5	0,2874	5 693	0,5266
20	Nepal	13,01,2016	80,9	0,0879	3 857	0,3568
21	Yeni Zenlandiya	25,12,2015	461,5	0,5015	7 663	0,7088
22	Oman	21,06,2016	259,2	0,2817	5 640	0,5217
23	Pakistan	25,12,2015	1 034,10	1,1238	13 389	1,2384
24	Filippin	28,12,2016	979,1	1,064	12 839	1,1876
25	Qatar	24,06,2016	604,4	0,6568	9 092	0,841
26	Rusiya	28,12,2015	6 536,20	7,1031	68 410	6,3276
27	Səud.Ərəbistan	19,02,2016	2 544,60	2,7653	28 494	2,6356
28	Sinqapur	25,12,2015	250,00	0,2717	5 548	0,5132
29	Şri Lanka	22,06,2016	269,00	0,2923	5 378	0,5307
30	Tacikistan	16,01,2016	30,90	0,0336	3 357	0,3105
31	Tailand	20,06,2016	1 427,50	1,5513	17 323	1,6023
32	Türkiyə	15,01,2016	2 609,90	2,8363	29 147	2,6960
33	BƏƏ	15,01,2016	1 185,70	1,2885	14 905	1,3787
34	Özbəkistan	30,11,2016	219,80	0,2389	5 246	0,4852
35	Vyetnam	11,04,2016	663,30	0,7208	9 681	0,8955
	*** cəmi		72739,4	79,048	833714	77,1487

Mənbə: <http://www.aiib.org.AsianInfrastructureInvestmentBank>, AIIB/

Yeni və nəhəng bankın yaranması ilk zamanlar Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən qısqançlıqla qarşılsansa da, daha sonra Dünya Bankının prezidenti Çim Yon Kim və Asiya İnkişaf Bankının prezidenti Takexiko Nakao tərəfindən əməkdaşlığa hazır olduqları barəsində rəsmi məlumatlar verildi .

ABŞ-ın rəsmi təmsilçisi, hökumətin baş xəzinədarı Cek Lev Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankının Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fonduna alternativ yaradıldığını iddia edərək ona qoşulmanın əleyhinə çıxsada, son anda Çinə səfər edərək ABŞ-ın da bu banka qoşulmaq istədiyini bildirdi.

Fikrimizcə, 2016-ci ildə dünyada baş verən siyasi oyunlarda aktiv mövqe sərgiləmiş ŞƏT ABŞ və tərəfdaşlarının oyunlarının pozulması istiqamətində ciddi addımlar atdır. Hətta bu üzəndən NATO üzvü olsa belə Türkiyə dövləti də təşkilata üzvlükdə maraqlı olduğunu bəyan etmişdir.

Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı (ŞƏT) 14.06.2001-ci ildə Çin, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan və Özbəkistan "Şanxay beşliyi" tərəfindən qurulmuş, 2005-ci ildən Hindistan, İran, Monqolustan və Pakistan da bu təşkilata əvvəlcə müşahidəçi kimi sonra daimi üzv kimi qoşulmuşlar (bax cədvəl 1.3.7). ŞƏT üç istiqamət üzərində fəaliyyət göstərir: Təhlükəsizlik, İqtisadi inkişaf və mədəni əməkdaşlıq. İqtisadi fəaliyyətini reallaşdırmaq üçün 2005-ci ildən İnter Bank qurulmuşdur.

Cədvəl 1.3.7.

Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvləri.

	üzvlər	müşahidəçi	dialog üzrə əməkdaşlıq	sammitlərə dəvətli	əməkdaşlıq müqaviləsi
1	Hindistan	Əfqanıstan	Azərbaycan		BMT
2	Qazaxstan	Belarus	Türkiyə	Türkmənistan	MDB
3	Qırğızıstan	İran	Nepal	MDB	ODKB
4	Çin	Monqolustan	Kamboca	AvrAsİB	AvrAsİB
5	Pakistan		Şri Lanka	BMT	müşahidəçi
6	Rusiya		Ermənistan	ABŞ	Banqladeş
7	Tacikistan				Misir
8	Özbəkistan				Suriya

Mənbə: <http://www.sectsc.org/> IIIOC

Belə olan təqdirdə, istər regionda, istərsə də dünyada güc mərkəzlərində ciddi hərəkətilik gözlənilə bilər. Bu ehtimal nəzəriyyəsinə əsasən bir necə istiqamət ola biləcəyini düşünürük. Bunlar:

- 1) Çin iqtisadi və siyasi qüdrətini artırmış olacaq.
- 2) Rusiya hərbi-siyasi üstünlüklər əldə edə bilər.
- 3) Türkdilli dövlətlərin birliyi genişlənə bilər. Türkiyə-Rusiyaya iqtisadi təsir və maraq dairəsi yarana bilər.
- 4) "Yeni İpək Yolu" layihəsi cərcivəsində enerji daşıyıcıları layihələri reallaşmış olacaq.

Bu istiqamətlərin hamısının maliyyə təchizatını həyata keçirilməsi məqsədi ilə Şərqi Asiya ölkələri üzrə yeni Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin formalaşmasına da tələbat yaranacaqdır. Astana BMM-nin artıq formalaşması prosesi gedir və yaxın zamanda fəaliyyətə başlanması gözlənilir.

Qısa da olsa, informativ xarakterdə olan bu məlumatların verilməsi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, BMM-nin subyektləri kimi çıxış edən bu beynəlxalq təşkilatlar regionda investisiya qoyuluşu etmək istəyən investorlar və ya beynəlxalq iqtisadi münasibətlər yaratmaq istəyən dövlətlər üçün də əhəmiyyətlidir və nəzərə alınmalıdır. Zənnimizcə, iqtisadi inkişafı qarşısına məqsəd qoymuş dövlətimiz və investorlarımız üçün də bu vacibdir. Çünki Şərqdə bu təşkilatların təminatı çox önəmlidir. Eyni zamanda hesab edirik ki, yeni yaradılmaqda olan regional və BMM-nin formalaşmasında bu amilə diqqət yetirilməlidir.

Şərqi Asiya ölkələri BMM-nin formalaşmasında transmilli şirkətlərin rolu danılmazdır. Kocetov hesab edir ki, TMŞ-lər mövcud dövlət sərhədlərindən kənara çıxaraq, elmi texniki nailiyyətləri tətbiq etməklə geniş beynəlmillə təkraristehsal zənciri formalaşdırmağa qadirdir.

Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin əsas subyektlərindən biri də birjalardır. Birjalar fəaliyyət göstərdikləri ölkələrin həyat tərzini əks etdirirlər. Məhz birja fəaliyyəti nəticəsində müəyyən ərazilərdə maliyyə kredit institutlarının, bankların, sığorta təşkilatlarının toplanması bu ərazilərin beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinə çevrilməsinə stimül yaratmışdır. Bu mərkəzlərin normativ hüquqi bazası və infrastrukturlarının

formalaşması da, birja fəaliyyətinin təşkili ilə sıx bağlıdır. Dünyanın bir tərəfində milyonlarla dolların taleyi mikro saniyələr içərisində həll olunduğu anda, digər tərəfdə ən müasir texnologiyalar və kompyuterlərlə hərracların aparılmasını müşahidə etmək olar. Bir növ bu günkü dünyamızın iqtisadi, siyasi və sosial həyat tərzini birjalarda həll olunur.

BMM-nin formalaşması prosesində birjaların investorlar üçün daha cəlbedici olan aşağıdakı özünəməxsus funksiyaları və xüsusiyyətləri vardır:

- beynəlxalq tələblər çərçivəsində ticarət üçün yerlərin ayrılması və təşkil olunması;
- alıcıların və satıcıların görüşlərinin təşkil edilməsi;
- birja ticarətinin müxtəlifliyinin təşkili, birja vasitəsilə satılan məhsulların standartlarının hazırlanması;
- ticarət qaydalarını müəyyənləşdirilməsi, standart müqavilələrin hazırlanması;
- kotirovkaların aparılması, mübahisələrin (arbitrajların) həlli, informasiya fəaliyyəti və təminatı, ticarət iştirakçılarına öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün müəyyən təminatlar verilməsi.

Göstərilən bu funksiyalar Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin normal fəaliyyətinin təmin olunmasının əsasıdır. Eyni zamanda birjalar və onların tərkibində yer almış bütün kompaniyalar, firmalar, banklar, TMK-lar, təşkilatlar və onların əməkdaşları da BMM-nin subyektlərinə çevrilirlər. Bu səbəbdən onların həm təhsil, həm etiket, həm də dil bilmə sahəsində tələblərə cavab verə biləcək səviyyədə olmaları çox önəmlidir. Bu funksiyalar təmin edilməzsə investorlar və iş adamları daha münasib yerlər axtarmalı olarlar. Bu səbəbdən BMM-nin formalaşması zamanı şəhərin yolları, sosial strukturları, mənzil-məişət təminatı, istirahət-turizm kompleksləri, otelləri, restoranları, nəqliyyatı tam dəqiqliklə təmin edilməlidir.

Tədqiqat üçün əhəmiyyətliliyini nəzərə alaraq birjaların klassifikasiyasına diqqət yetirək. Aktivlərinin satışından asılı olaraq, hazırda birjalara 6 növə bölmək olar: 1) Malmaterial, 2) Fond, 3) Valyuta, 4) Fyuçers, 5) Opsiya və 6) Universal birjalar. Hal-hazırda dünya üzrə şərti olaraq 100 növ məhsul birjaların alış-satış obyektinə hesab olunur. Bu məhsulları 8 qrupda birləşdirmək olar. Şərq ölkələrinin birjalara dünya birjalarının

ayrılmaz tərkib hissəsi kimi bir daha diqqət yetirməyimiz lazımdır. Bu birjalar cədvəl 1.3.8-də göstərilmiş beş iri regional təşkilatlarda birləşir.

Cədvəl 1.3.8

Birjaların Regional birlikləri

N	Qısaldılmış adı	Regional təşkilatların adları	Üzvlərinin sayı
1	AAFBF	Avro-Asiya Fond Birjaları Federasiyası	50
2	CAFBF	Cənubi Asiya Fond Birjaları Federasiyasıdır	30
3	MDB BBA	MDB Beynəlxalq Birjalar Assosiasiyasıdır	20 (9 dövlətdən)
4	AOFBF	Asiya və Okeaniya Fond Birjaları Federasiyası	19
5	ŞABK	Şərqi Asiya Birjalar Konfransı (EASC)	19

Mənbə (269). [www.aosef.org/asiya və okeaniya fond birjalari sayti/](http://www.aosef.org/asiya_və_okeaniya_fond_birjalari_sayti/).

AOFBF və ŞABK üzvü olan 19 Birja birgə fəaliyyət göstərirlər. Bu təşkilatlar da Şərq ölkələri BMM-nin subyektləridir və istər beynəlxalq istərsə də regional əhəmiyyətli maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında əhəmiyyətli təsirə malikdirlər. Cənubi Asiyanın 7 dövləti əhatə edən 36 Fond Birjası var. Bu təşkilatlara daxil olmayan 15 Şərq ölkəsində də fond birjaları fəaliyyət göstərir [109]. Birjaların demək olar ki, regionun bütün dövlətlərində mövcud olması Regional və Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin yaradılması tələbatını ortaya çıxarır. Regional Maliyyə Mərkəzləri yerləşdikləri coğrafi regionun dünya bazarlarına çıxışına və xarici investorların bu bazarlara gəlişinə təminat verir. Regional və Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzləri eyni zamanda regionun həyat səviyyəsinin yaxşıya doğru dəyişilməsinə də səbəb olur. Şərq ölkələrindəki mal-material birjaları tələbatın müxtəlif sahələrini əhatə edən birjalar hesab olunur. Təsadüfi deyil ki, dünyanın 18 ən iri Fond Birjalarından 7-si Asiya ölkələrinin Fond Birjalarının payına düşür. Həm siyasi, həm də coğrafi müxtəlifliklərinə baxmayaraq, bu birjaların qarşılıqlı fəaliyyəti BMM-də tənzimlənmə bilər. Nəzərə alsaq ki, müasir dünyada valyuta bazarlarının 41 faizi İngiltərənin, 19 faizi ABŞ-ın, 15 faizi isə Sinqapur, Honkonq və Tokionun payına düşür. Asiya və Yaxın Şərq ölkələrində Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin yaradılmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu bir daha hiss etmiş olarıq. BMM-nin yaradılması Şərqi Asiya ölkələrinin müstəmləkə rejimdən azad olmasının və müstəqilliyinin simvoluna çevrilə bilər.

Şərqdə Opsion bazarları Qərbdən fərqlənməkdədir. Bildiyimiz kimi, Opsion müqavilə alıcıya (call option) və ya satıcıya (put option), eyni zamanda ikitərəfli

əməliyyata (double option) əvvəlcədən danışılmış qiymətlərlə alış-veriş etmək üçün müəyyən hüquqlar verir, lakin öhdəliklərdən azad edir. Asiya opsiyonlarında qiymətlər baza aktivinin orta qiyməti əsasında müəyyən zaman müddətinə müəyyənləşdirilir. Bu səbəbdən Asiya opsiyonları “orta qiymət opsiyonları” adlanır. Asiya Opsionları investorlar üçün sərfəlidir. Burada risk dərəcəsi daha az olur. Həm də Asiya opsiyonları Amerikan və Avropa opsiyonlarından ucuz olur [31].

BMM-nin formalaşması prosesinə sistemli yanaşma, analitik və müqayisəli təhlil, bildiyimiz kimi, məntiqi sonluğa varmaq üçün qurulmuş metoddur. Birjaların qarşılıqlı təhlili ümumdünya iqtisadi inkişaf prosesinə öz töhvəsini verməkdədir. Bu metodla şərq ölkələri birjalarının funksiyalarını, xüsusiyyətlərini, təsnifatını, kompaniyaların kapitallaşma indekslərini və infrastrukturunu təhlil edərək, onların şərq ölkələri BMM-nin formalaşması və inkişafındakı yeri və rolu proqnozlaşdırılır. Bu proqnoz göstəricilər əsasında investisiya qoyuluşunun səmərəliliyi qiymətləndirilir.

II FƏSİL. ŞƏRQİ ASIYA REGIONU ÖLKƏLƏRİNİN BEYNƏLXALQ MALİYYƏ MƏRKƏZLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması prosesinin təhlili (Tokio, Honkonq və Sinqapur beynəlxalq maliyyə mərkəzləri təmsalında)

1. Asiya iqtisadi regionu dünya əhalisinin ən sıx məskunlaşdığı bölgədir. Bu regiona Yaponiya, Çin, İndoneziya, Malayziya, Koreya, Hindistan kimi şərq ölkələri daxildir. Region dünya iqtisadiyyatında aparıcı mövqelərə malik Tokio, Osaka, Seul, Pekin, Şanxay, Quancjou, Honkonq, Sinqapur, Kuala Lampur, Labuan, Mumbay kimi BMM-ləri ilə məşhurdur. Şərqi Asiyada mövcud olan bu Beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin təsir dairələri əsasında yeni qruplaşma istiqamətlərini proqnozlaşdıraraq, təhlillər əsasında belə qənaətə gəlinmişdir ki, rəqəmsallaşmaqda olan qlobal dünya iqtisadiyyatının subyektlərindən biri kimi, rəqəmsal maliyyə sistemləri yeni birliklərdə və yeni təsir dairələrində formalaşmalıdır. Azərbaycanın iqtisadi inkişafına da töhfə verə biləcəklərini nəzərə alaraq, formalaşma xüsusiyyətlərini və prosesini tədqiq və təhlil etmək qərarına gəldik. Aparıcı BMM-lərini müəyyən etmək məqsədlə coğrafi yaxınlıq prinsipi əsasında qruplaşma apardıq (bax cədvəl 2.1). Bu qruplaşmanın yaxın onilliklərdə rəqəmsal maliyyə strukturlarını da əhatə edə biləcəyi qənaətindəyik. Belə ki, ölkələrin Mərkəz Bankları Rəqəmsal Milli Valutalar hazırlamaq istiqamətində təcrübələr aparmaqdadırlar. “Elektron Dünya Ticarət Platformasıdır (EDTP- “eWTP). Platformanı dəstəkləmək üçün ÜTT Nazirlər Konfransının 2017-ci ildə Buenos-Ayresdə keçirilən iclasında Dünya İqtisadi Forumu ilə birlikdə EDTP layihəsini təbliğ etməyə başlamışdır. Eyni zamanda bu tədbidə elektron ticarətin qaydaları və effektivlik üçün B2B və B2C normaları razılaşdırılmışdır. Bu razılaşmaların məntiqi davamı olaraq *Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun “Mərkəzi Bankların Rəqəmsal Valyutaları” (CBDC) projesi ortaya*

çıxmışdır. Bu projeni simvolik olaraq “Diji Curr” adlandıraraq qeyd etmək istərdim ki, təklif olunan valyuta virtual valyutalardan və kriptovalyutalardan fərqləndirilir. Belə ki, “Diji Curr” hər bir ölkənin milli valyutasına-kağız pullara ekvivalent olaraq hazırlanması təklif olunur. Milli rəqəmsal valyutalar müvafiq ölkələrin qanunvericiliyi əsasında dövlətin maliyyə-kredit siyasəti çərçivəsində hazırlanması təklif edilir. CBDC projesi hal hazırda hipotetik təcrübələr mərhələsindədir. Globallaşmaqda olan dünyanın ikinci böyük ekonomisi hesab olunan Çin də 2017-ci ilin sonundan başlayaraq *dijital yuan* projesinə start vermişdir. Çin MB digərlərindən fərqli olaraq bir neçə böyük şəhərlər arasında maliyyə əməliyyatlarını dijital platformaya keçirmişdir. Eksperimental olaraq 4 şəhər;-Şençjen, Suçjou, Syun-an və Çendu seçilmişdir. 2020-ci ilin aprelindən bu ərazidə ödənişlər və hesablaşmalar rəqəmsal valyutada aparılmaqdadır. [187.26]. Paralel olaraq Sinqapur mərkəz olmaqla Çin, Malayziya, Koreya, Yaponiya, Avstraliya model olaraq vahid rəqəmsal valyuta sınaqdan keçirməkdədir.

Cədvəl 2.1.1.

Şərqi Asiya regionu ölkələri üzrə BMM-ləri

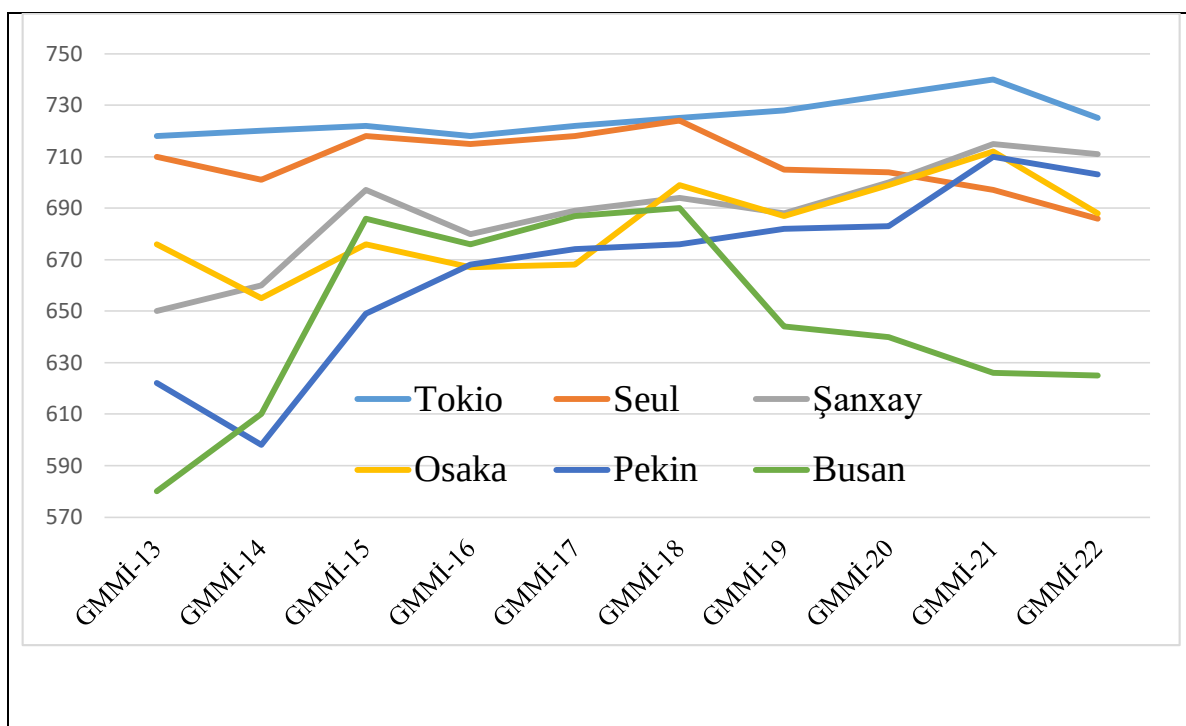
N-	qrup	iqtisadi məkanlar	ŞÖ BMM-ləri	
1	A	Yapon dənizi və Şərqi Çin dənizi hövzəsində yerləşən BMM-lər	1. Tokio	Yaponiya
			2. Seul	Cənubi Koreya
			3. Şanxay	Çin
			4. Busan	Cənubi Koreya
			5. Osaka	Yaponiya
			6. Pekin	Çin
			7. Dalian	Çin
			8. Qinq Dao	Çin
			9. Tyan Ji	Çin.
2	B	Cənubi Çin dənizi hövzəsində yerləşən BMM-lər	1. Honkonq	Çin
			2. Şengen	Çin
			3. Taypey	Çin
			4. Manila	Filippin
			5. Quan Çjou	Çin
3	C	Tailand körfəzi və Yava dənizi hövzəsində yerləşən BMM-lər	1. Sinqapur	Sinqapur
			2. Kuala Lampur	Malayziya
			3. Labuan	Malayziya
			4. Banqkok	Tailand
			5. Cakarta	İndoneziya

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Tokio BMM. Şimal-Şərqi və Şərqi Asiya regionunun ən təcrübəli və möhtəşəm maliyyə mərkəzlərindən biri olan Tokio BMM-i nəinki Yaponiya iqtisadiyyatında, eyni zamanda dünya iqtisadiyyatında mühüm rol oynamaqdadır. XX əsrin 80-90-cı illərindəki böhran maliyyə bazarına mənfi təsir göstərmişdir. Bu səbəbdən, 1990-cı illərin ortalarında Yaponiya hökuməti “Bing Bang” adlandırdıqları islahatlar kompleksini həyata keçirdi. İslahatlar bazar mexanizmlərinin genişlənməsini əhatə edərək, Yaponiya bazarlarının Tokio Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi ətrafında birləşdirməyi nəzərdə tuturdu.

Şərqi Asiyanın 19 BMM-ni 3 qrup üzrə təhlil edərkən A qrupuna Tokio BMM-nin, B qrupuna Honkonqun, C qrupuna isə Sinqapurun liderlik etdiyi qənaətinə gəldik. Bu səbəbdən onların formalaşma prosesini və xüsusiyyətlərini təhlil edək (bax diaqram 2.1.1 və 2.1.2).

Diaqram 2.1.1. Yapon dənizi və Şərqi Çin dənizi hövzəsi iqtisadi məkanında yerləşən BMM-lərinin 2013-2017-ci illər üzrə indeks göstəricilərinin qrafiki

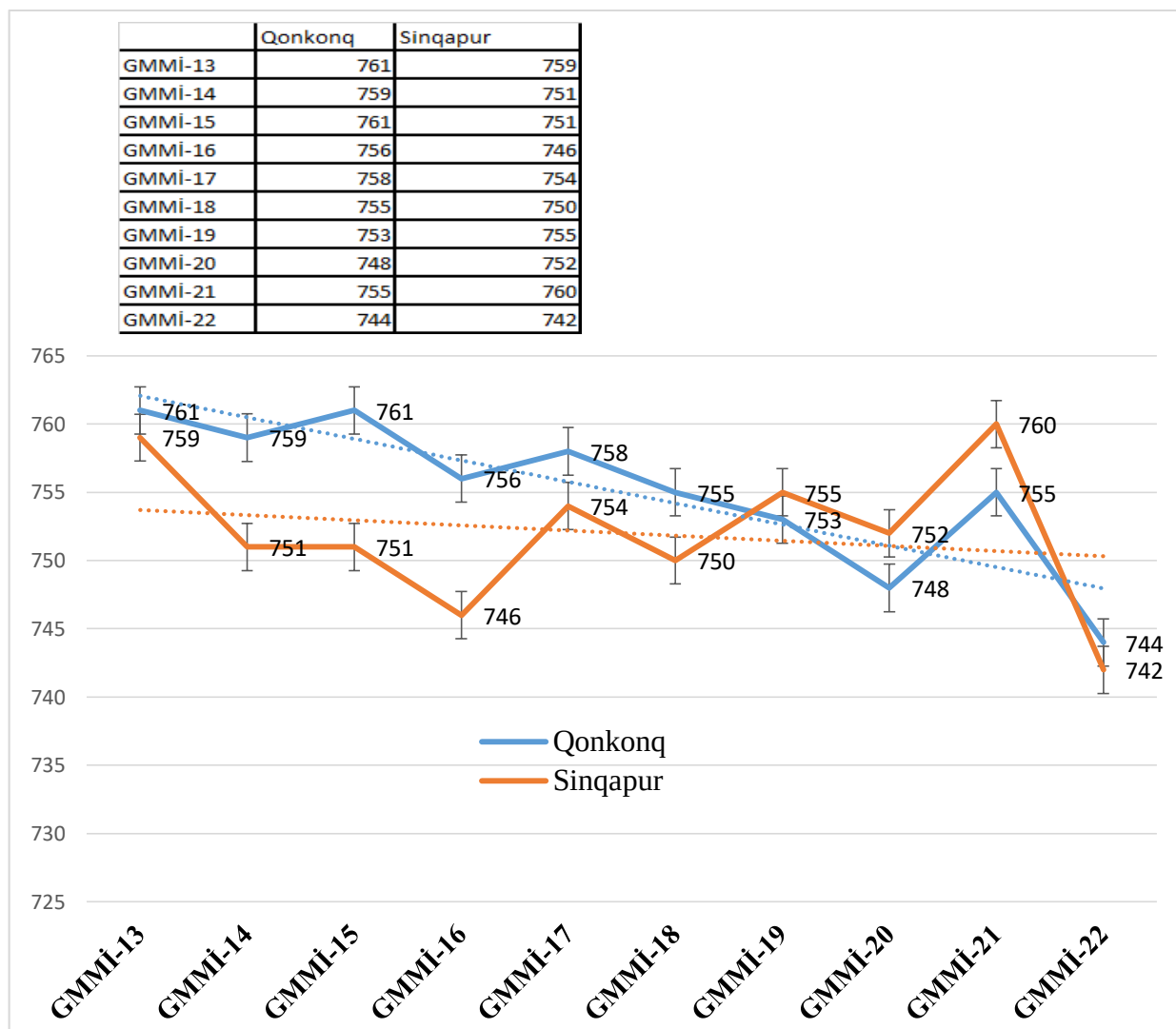

	Tokio	Seul	Şanxay	Osaka	Pekin	Busan
GMMİ-13	718	710	650	676	622	580
GMMİ-14	720	701	660	655	598	610
GMMİ-15	722	718	697	676	649	686
GMMİ-16	718	715	680	667	668	676
GMMİ-17	722	718	689	668	674	687
GMMİ-18	725	724	694	699	676	690

GMMİ-19	728	705	688	687	682	644
GMMİ-20	734	704	700	699	683	640
GMMİ-21	740	697	715	712	710	626
GMMİ-22	725	686	711	688	703	625

Mənbə: www.longfinance.net/-ublications/GFCI-13, GFCI-14, GFCI-15, GFCI-16, GFCI-17, GFCI-18, GFCI-19,

**Diagram 2.1.2. B və C iqtisadi məkanlarının liderlərinin müqayisəli
qrafik reytingi**

Rank- Liderlik üzrə dərəcələmə

	GMMİ-13	GMMİ-14	GMMİ-15	GMMİ-16	GMMİ-17	GMMİ-18	GMMİ-19	GMMİ-20	GMMİ-21	GMMİ-22
Honkonq	3	3	3	3	3	3	4	4	4	3
Sinqapur	4	4	4	4	4	4	3	3	3	4

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.

http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf

Bu məqsədlə rəqabətə davamlı, dünya standartlarına cavab verə bilən institutların formalaşmasına başlandı. İslahatlarla ilk olaraq:

1. Mövcud olan Yaponiya qanunları və normativ baza əsaslı şəkildə yenidən işləndi və ölkəyə valyuta gətirilməsi sistemi təkmilləşdirildi;
2. Tokio maliyyə və valyuta bazarları transmilli əməliyyatlar üçün uyğunlaşdırılaraq liberalaşdırıldı;
3. Tokio maliyyə bazarını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar BMM-inin ümum istifadə səviyyəsinə gətirildi;
4. Texniki əməkdaşlıq problemləri aradan qaldırıldı;
5. Qarşılıqlı operativ rabitə sistemi quruldu;
6. İqtisadi təhlillərə geniş yer verildi;
7. Bankların qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan şirkətlərlə münasibətlərindəki məhdudiyyətlər aradan qaldırıldı;
8. Qiymətli kağızlarla əməliyyat bazarı tənzimlənərək şirkətlərin “lisenziyalaşmasından” dövlət qeydiyyatına keçildi;
9. Qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərə “təqaüd fondlarını” idarə etməyə icazə verildi;
10. Broker əməliyyatları üzrə qadağalar azaldıldı;
11. Xarici valyuta və obliqasiyaların alınmasına qoyulmuş rüsumlar ləğv edildi, bu sahəni əhatə edən vergilər sadələşdirildi;
12. Qeyri-rezidentlərə listing üzrə qiymətli kağızların alınmasında müəyyən olunmuş kvota ləğv edildi;
13. Həmin ana qədər maliyyə bazarlarında istifadə olunan Amerika modelindən tədricən uzaqlaşıldı (Amerika modeli üzrə maliyyə bazarında bank və investisiya funksiyaları ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri idi və Yaponiya iqtisadiyyatına uyğun deyildi);
14. Tədricən Yaponiya qiymətli kağızlarla ticarət aparan şirkətlər yaratmağa başladı;
15. İri maliyyə holdinqlərinin yaradılmasına, sığorta şirkətlərinin fəaliyyətinə, iri investisiya qoyuluşlarına icazə verildi.

Böhrandan sonra iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədi ilə maliyyə nazirliyindən asılı olmayan və maliyyə-kredit sistemini tənzimləyən xüsusi orqan yaradıldı. Bu orqan bank sektorunda nəğdsiz əməliyyatlar aparan şirkətləri və sığorta şirkətlərini əhatə edirdi. Maliyyə Nəzarəti Agentliyi (Financial Supervisor Agency) 2000-ci ildə dəyişdirilərək Maliyyə Xidməti Agentliyinə (Financial Services Agency) çevrildi, yəni nəzarətdən xidmətə keçirildi. Agentlik birbaşa Yaponiya baş nazirinə tabe edildiyindən, qanunvericilik sahəsində normativ aktların hazırlanmasında fəal iştirak edərək, icra olunması prosesinə yardım edir. Maliyyə nazirliyinin strukturu yenidən qurulan zaman, maliyyə siyasətinin hazırlanması və koordinasiyası funksiyası nazirlikdə saxlanıldı, nəzarət funksiyası isə Yaponiya mərkəzi bankına verildi. XXI əsrin əvvəllərindən “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” baza qanununda (Securities Exchange Act) bir sıra əlavələr və düzəlişlər edildi. 2006-cı ildə həmin qanuna yenidən dəyişiklik edildi və yeni adla “Maliyyə alətləri və fond birjalari” haqqında qanun (Financial Instrument and Exchange Act) adıyla qəbul edildi. Bu qanunla:

- Beynəlxalq standartlara uyğun olaraq, şirkət və müəssisələrdən “məlumatların açılması”, “aşkarlıq” və “daxili nəzarət” sahəsində tələblər artırıldı;
- Qanunla kvartal üzrə hesabatların (rüblik) nəşr olunması məcburi şərt hesab olundu;
- İnvestorların maraq dərəcəsinin artırılması, fərdi şəxslərin maliyyə bazarlarına kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması kimi sahələrin inkişafı nəzərdə tutuldu.

Bazarda fəaliyyətdə olan professional iştirakçıların siyahısı və investorların klassifikasiyası əsas tələblərdən biri oldu. İslahatlar Tokio BMM-nin rəqabətədavamlılığını artıraraq, münasiblik şərtlərini də gücləndirdi. Bu şərtlər əsasında:

- Milli iqtisadiyyatın stabilliyi və onun tərəfindən bir sıra beynəlxalq funksiyaların yerinə yetirilməsi artdı;
- Münasib coğrafi mövqe gücləndirildi;
- Maliyyə kredit sistemi inkişaf etdirildi və maliyyə bazalarının davamlılığı artdı;
- Rəqabətli maliyyə sistemi, kapitalın sərbəst hərəkətini təmin etdi;

- Borc resursları əlçatan oldu;
- Sərfəli vergi sistemi yaradıldı;
- BMM nin iştirakçılarına “təminat” verildi;
- Fond və valyuta birjalrı və inkişaf etmiş xidmət infrastrukturları təkmilləşdi rildi;
- Yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlığının təmin edilməsi üçün tədbirlər planı hazırlandı;
- Beynəlxalq qaydalarla maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən stabil tənzimləmə sistemi quruldu. Beləliklə, “Binq-banq” islahatları Yaponiya iqtisadiyyatının normal bir məcraya salınmasını təmin etmiş oldu.

Şimal-Şərqi və Şərqi Asiya regionunun ən nəhəng maliyyə mərkəzlərindən biri də Honkonq BMM-idir. Honkonq Çinin cənub-şərqində materik hissədə və 260 adada yerləşir. Əhalisinin sayı 8 milyona yaxındır. Əsasən 95% Çinlilərdən ibarətdir. Əhali sıxlığı 1 kv.m. əraziyə 6500 nəfərdir. Təhsil səviyyəsi 95%-dir.[187.20]. Asiyada ən inkişaf etmiş regiondur. Hal-hazırda Çin Xalq Respublikasının tərkibinə daxildir, onun inzibati ərazi vahidi hesab edilir. İngiltərəyə 100 illik icarəyə verildikdən sonra, daha 50 il xüsusi rejimlə idarə olunmaqdadır. Honkonqun Çinə birləşdirilməsi haq-qında 1997-ci ildə bağlanmış razılaşmaya əsasən 2047-ci ilə qədər qanunvericilik, məhkəmə və icra orqanları olduğu kimi saxlanılmalıdır. Bununla belə, Honkonqun ərazisi xüsusi statusa malikdir. Bura rəsmi ofşor ərazi olmasa da, ölkə ərazisindən kənarda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün vergi güzəştləri çox yüksəkdir. “Xüsusi ərazi statusu” nun başlıca amilləri:

- sadələşdirilmiş vergi sistemindən;
- aşağı vergi dərəcələrindən;
- informasiya sərbəstliyindən;
- valyuta nəzarətinin yoxluğundan;
- hökumət orqanlarında korrupsiyanın yoxluğundan;
- nəqliyyatın və infrastrukturların inkişafından;
- iqtisadi-coğrafi mövqeyindən;
- professional xidmət sektorundan;
- siyasi sabillikdən və yüksək təhlükəsizlik təminatından ibarətdir.

Birbaşa investisiya qoyuluşu sürətlə artmaqdadır. Xarici investorların cəlbəedilməsi prosesi yüksəkdir. Biznes fəaliyyəti qurmaq üçün Honkonq BMM bir bir çox üstünlüklərə malikdir:

- Honkonq iqtisadiyyatının “İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının” standartlarına və prinsiplərinə uyğunluğu (bu halda ərazi nə yerli, nə də beynəlxalq ofşorlar siyahısına salına bilinmir);
- Honkonq ərazisində əldə olunmuş mənfəətin minimal vergi dərəcəsi;
- Honkonq hüdüdlərindən kənarda əldə olunmuş mənfəətin vergidən tam azad olunması;
- Valyuta nəzarətinin və dolayısı vergi növlərinin yoxluğu;
- Müxtəlif növ sahibkarlıq fəaliyyətlərinə məhdudiyyətin minimallığı;
- Şirkətin qeydiyyatının sadəliyi, tezliyi və sərfəliliyi;
- Şirkətin hesablaşma hesabının həm Honkonq banklarında, həm də dünyanın istənilən bankında açılması imkanı;
- İnternet bankçılıqdan istifadə imkanı mövcuddur və investorlar üçün sərfəlidir.

Honkonqda şirkət açmaq da sərfəli və sadədir. Məhz bu səbəbdən, Nyu-York və Londondan sonra dünyada üçüncü, Asiyada isə birinci yeri tutan Honkonq Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi sahibkarlar-biznesmenlər arasında xüsusilə populyardır. Dünyanın bir çox nəhəng korporasiyaları burada mənzil-qərargaha və mərkəzi ofisə malikdirlər. 2011-ci ilin iyul ayının sonuna Honkonq Fond Birjasında, qeydiyyatda 1460 iri şirkət olmuşdur. Bunlardan 616-sı Çinə məxsus şirkətlər olmuş və ümumi kapitalizasiyanın 56 faizini təşkil etmişdir. Bu səbəbdən, Çin yuanı ilə əməliyyatlar aparılması da genişlənməkdədir [137].

Honkonqda dünyanın iri banklarının 70 faizinin şöbəsi, 31 ölkəni əhatə edən 211 bank, sığorta, lizinq və sair kredit institutları fəaliyyət göstərir. “Bank sirrinin qorunması” üzrə Honkonq hökumətinin xüsusi normativləri mövcuddur. Müştərilərin bank hesabları, maliyyə əməliyyatları və şəxsi məlumatları ciddi formada qorunmaqdadır. Müştəri məmnuniyyəti üçün bank xidmətlərində on-line-internet

bankçılıq, hesablama məlumatlarının telefon və faksla göndərilməsi və idarə olunması təklif olunur [137].

Honkonqda fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün mənfəət vergisinin dərəcəsi 17,5 faizdir. Xaricdə əldə edilmiş faizlərdən, kapital artımından, dividendlərdən və royaltidən vergi tutulmur. Şirkətlər mənfəət vergisindən aşağıdakı şərtlər əsasında azad oluna bilərlər: [136].

- şirkətin Honkonqda stasionar fəaliyyət göstərən ofisi, mağazası və iş yeri olmamalıdır;
- satılan mallar Honkonqda istehsal olunmamalıdır;
- şirkətin Honkonq ərazisində işləyən əməkdaşı olmamalıdır;
- kontraktların bağlanması və icra olunması Honkonqdan kənarda olmalıdır;
- Honkonq ərazisində malgöndərəni və kontragenti olmamalıdır;
- məhsulların daşınması Honkonq portlarının hüddurlarından kənarda olmalıdır.

Honkonq ərazisində xarici pul komissiyaları və qonorarları, mədəniyyət sa-hələri (musiqi, film cəkilişi), çap materialları, patentdən əldə olunan gəlirlər, fay-dalı qazıntılar hüququ verən lisenziyalar, məsləhət xidmətləri, icarə gəlirləri vergitutma obyektı sayılmır. Bu gəlirlərdən vergi ödəmədən, Honkonq ərazisində sərbəst istifadə etmək, depozit hesablarda yerləşdirmək və ya xaricə köçürmək mümkündür. Şirkətlərin Honkonq ərazisində fəaliyyətindən asılı olmayaraq, hamısı qeydiyyat rüsumu (Business Registration Fee) ödəməlidirlər. Qeydiyyat rüsumunun məbləği 2,6 min Honkonq dollarıdır (təqribən 338 ABŞ dollar). Bu rüsum birinci dəfə şirkət təsis olunduğu andan bir ay müddətində, daha sonra isə ilbəil ödənilir. Honkonq ərazisində ƏDV-nin olmaması daha cəlbədidir. Bununla yanaşı, Honkonq şirkətləri il ərzində mənfəət vergisi üzrə iki ödəniş həyata keçirməlidirlər. Birinci ödəniş cari il üçün əvvəlcədən ilkin hesablanmış (avansla) verginin 75 faizdən və əvvəlki il üçün hesablanmış vergini 100 faiz bağlayaraq ödəməkdən ibarət olmalı, ikinci ödəniş isə cari il üçün əvvəlcədən ilkin hesablanmış (avansla) verginin yerdə qalan 25 faizinin ödənilməsindən ibarətdir. Vergilərin ödənilmə zamanı, adətən, noyabr ayından aprele qədər olur. Bu barədə şirkətə həmin müddətdə məlumat göndərilir. Lakin məlumatın göndərilməməsi verginin ödənilməməsi üçün əsas ola bilməz. Martın 31-də maliyyə ili

bitir və onun ardınca, növbəti gün aprelin 1-də vergi müfəttişliyi tərəfindən vergi bəyannaməsi verilir. Vergi bəyannaməsi alındıqdan sonra, bir ay ərzində, doldurularaq, şirkətin maliyyə hesabatlarına cavabdeh auditorun möhürü ilə təsdiq olunaraq vergi idarəsinə qaytarılmalıdır. Vergi idarəsi elektron formada, qarşılıqlı yoxlama əsasında ödənilmiş vergilərin düzgünlüyünü yoxlayaraq təsdiq edir. Fərq yarandığı halda ödənişin təmin olunmasını tələb edir.

“İkqiət veregigoymanın aradan qaldırılması sahəsində” Honkonq hökuməti ilə bir çox dövlətlərin ikitərəfli sazişləri mövcuddur. Məsələn, Lüksemburq və Niderland Krallığı ilə “mənfəət vergisi” və “vergidən yayınmaya qarşı” bağlanmış ikitərəfli saziş əsasında vergi dərəcələri 15%-dən 0%-ə qədər azaldılmış, gəlir vergisi 10% və 3% müəyyənləşdirilmişdir. Məlumatların qarşılıqlı ötürülməsi də bu sazişlə tənzimlənir. Belçika ilə 2003-cü ildə bağlanmış sazişdə isə ən azı 1 il ərzində şirkətdə 25%-dən çox payı olanlar mənfəət vergisindən azad edilir, royalti üzrə vergi dərəcəsi isə 5% müəyyənləşdirilir [137].

Sosial infrastrukturların əsas göstəricilərindən biri yüksək keyfiyyət və təhlükəsizlikdir. Honkonq hava nəqliyyatı, dəniz nəqliyyatı, dəmir yolu nəqliyyatı və quru yolları sistemi müasir dünya tələblərinə cavab verir. İctimai nəqliyyat şəbəkələri də yüksək səviyyədədir. Demək olar ki, əhalinin gündəlik tələbatının 90%-ni ictimai nəqliyyat təmin edir. “Honkonq Beynəlxalq Aeroportu” təchizat, rahatlıq, keyfiyyət və təhlükəsizlik baxımından liderdir.

İnternet şəbəkələrinin çoxluğu, qoşulmaların sadəliyi, tariflərin qiymət münasibliyi BMM kimi cəlbədicə amillərdəndir. Yerli əhalinin 50-70%-i internet istifadəçisidir. Honkonq şəhərinin pulsuş internet şəbəkəsi ilə təmin edilməsi üçün işlər yekunlaşmaq üzrədir. Bütün dövlət orqanlarının elektron-informatik saytları mövcuddur. Müraciətlərin elektron qaydada edilməsi üçün hər cür şərait yaradılmışdır.

Biznes aparılmasının əlverişliliyi indeksi ilə eyni zamanda etimad indeksi və korrupsiya indeksi də tərtib olunur. Honkonq bu göstəricilərlə də ilk beşlikdədir.

Yerli əhalinin maliyyə təhsilinin səviyyəsi strateji faktor olmaqla yanaşı, BMM-nin fəaliyyəti üçün mühüm amillərdən biridir. Əhalinin yaşayış və təqaüd proqramları çərçivəsində bilikləndirilməsi maliyyə institutlarının imkanlarından sərbəst istifadə edə

bilmələri ilə səciyyələnir. Honkonq Sinqapurla birlikdə son on ildə “Əhalinin maliyyə təhsili” üzrə xüsusi proqramlar hazırlayaraq həyata keçirilir. Proqram orta məktəbdən başlayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərini əhatə edir.

Müasir maliyyə mərkəzlərinin heç biri beynəlxalq sistemdən kənarda fəaliyyət göstərə bilməz. Bu səbəbdən, qlobal maliyyə mərkəzlərinə inteqrasiya vacib elementlərdən biridir. Maliyyə resurslarının hamı tərəfindən əlçatan olması məlumatların açıqlanmasına qoyulan tələblərdən asılıdır. Qloballaşma prosesində məlumatlar investorlar və xarici şirkətlər üçün açıq olmalıdır ki, onlar tərəfindən dəyərləndirmə aparıla bilsin.

Honkonq BMM-də qeydiyyatdan keçən 979 şirkətdən 5-i xaricidir. Birjaların kapitalizasiyasının yarıdan çoxunu əhatə edən 156 şirkət Çin Xalq Respublikasını təmsil edir. Səhm bazarının 1/3-ni isə xarici emitentlər təşkil edir. Honkonq BMM bütün şirkətlərdən mühasibat uçotunun milli standartlarının dünya praktikasına uyğunluğunu tövsiyə və tələb edir.

Daxili əmək bazarında kifayət qədər işçi qüvvəsi olmadıqda yüksək təsnifatı personalı xarici ölkələrdən dəvət etmək lazım gəlir ki, bu prosesdə viza və miqrasiya rejimlərinin sadələşdirilməsi tələb olunur. BMM-nin xüsusiyyətinə müvafiq olaraq iş cəlbətməyə qoyulan tələblər kimi, qanunvericiliklə ştat ixtisarına da müəyyən sədlər qoyulur. Honkonqda işçilərin işdən azad olması və işə qəbulu prosesi daha az inzibati və maliyyə baryerləri ilə təmin olunmuşdur.

BMM-nin rəqabətə davamlılığını həmin ərazinin iqtisadi inkişafı müəyyən edir. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı isə ÜDM-un əhalinin sayına nisbətdə adam-başına düşən gəliri əsasında hesablanır. Honkonq dinamik inkişaf edən ölkələr sıra-sındadır. Honkonqda ÜDM üzrə orta inkişaf tempi illik 6-7 faiz, inflyasiya həddi isə 3 faizdir.[137] . Bu makroiqtisadi göstəricilər əsasında Honkonq “cəlbedici BMM” statusuna layiq görülmüşdür.

Sinqapur cənub şərqə Asiyada, Malayziya dövlətinin cənubunda Coxar boğazında yerləşir. Adaları əhatə edən 710,1 kv.km. ərazisi var. 63 xırda və 1 böyük adadan ibarətdir. Aparılan süni meiorasiya layihələri ilə 1960-cı ildən ərazisi böyüdüldü. Belə ki, 1960-cı ildə ərazisi 581.5 kv.km. idisə, 2015-ci ilə 710 kv.km dən artıq olmuşdur.

2030-cu ilə daha 100 kv.km. artırılması planlaşdırılır.[139]. Plan çərçivəsində adaların birləşdirilməsi daha çox diqqət çəkəndir. İnzibati cəhətdən əyalətlərə bölgü aparılmayıb. İdarəetmə forması parlamentli respublikadır. Dörd milyon yarım əhalisi var. Sinqapurda Çin, İngilis, Malay və Tamil dillərində danışrlar. Əhali sayı az olsada da 7 əsas dini istiqamət mövcuddur. 1) Budizim, 2) İslam, 3) Xristianlıq, 4) İnduzim, 5) Sikkizim, 6) Taosizim, 7) Konfusianlıq.

Britaniya Ost-Hind şirkətinin İngilis hərbi dəniz qüvvələri zabiti Tomas Stamford burada hərbi dəniz limanı üçün düşərgə saldırdıqdan sonra inkişaf yenidən başlamışdı. Stamford ərazini vergilərdən və rüsumlardan azad, neytral-müstəqil port elan etmişdir. Hollandiyanın Ost-Hind şirkətinin ağır vergilərindən bezmiş tacirlər bu əraziyə toplanmışlar. 1867-ci ildə Sinqapur rəsmi şəkildə Britaniya İmperiyasından ayrıldı və “müstəqil idarə olunan kral koloniya” statusu aldı. II Dünya Müharibəsi ərəfəsində Yaponiya tərəfindən işğal olunmuş, müharibədən sonra azad olunaraq, 1963-cü ildə Malaziya Federasiyasına qoşulsa da 9 avqust 1965-ci ildə müstəqil dövlət elan olunduqdan sonra iqtisadi və siyasi islahatlar yolu tutaraq sürətli iqtisadi inkişafa başladı. Sinqapurun baş naziri Li Kuan Yu Sinqapurun “Britaniya Millətlər Birliyinə” (BMB) daxil edilməsini xahiş etdi. BMB-nin baş katibi Arnold Smit bu işdə Sinqapura dəstək oldu. 1965-ci ilin oktyabrında Sinqapur BMB-nin 22-ci üzvü oldu. BMB-nin hüquq və təhsil sistemi ingilis nümunəsində qurulmuşdu və əsas əlaqə dili ingilis dili idi. Li Kuan Yu 1968-ci ildə “Bank of Amerika”nın Sinqapur bölməsinin vitse-prezidenti Van Ounenin dəstəyi ilə Sinqapurun yaxın 10 il ərzində Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinə çevrilməsi ideyasını bəyan etmişdi.

İlk olaraq, “Sterlinq zonası” ölkələrindən kənarda Sinqapurla xarici valyuta əməliyyatları aparan ölkələrlə valyuta ticarətinə nəzarəti və məhdudiyyətləri aradan qaldırmağa başladı. BMM-nin təşkilində tanınmış maliyyə ekspertlərinin reputasiyası investorların cəlb edilməsi üçün önəmlidir. Hökumət təcrübəli maliyyəçilərdən ibarət, bank sektoruna nəzarəti həyata keçirən 1)Valyuta komitəsi (Currencu Board) və 2)Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsi (Monetary Avthority of Singapore) yaratdı. Növbəti addım olaraq, Mərkəzi Bank ləğv edildi. Onun səlahiyyətləri Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsinə (SMSİ) verildi. Lakin SMSİ pul emissiyasını həyata keçirə

bilməzdi. Öz fəaliyyətində etibarlılığı, düzgünlüyü, halallığı və sadəliyi əsas meyara çevirən SMSİ Sinqapurun etibarlı biznes məkanına çevrilməsi üçün məmurlar üçün xüsusi təlim sistemi hazırladılar.

Sinqapur beynəlxalq maliyyə mərkəzi valyuta ticarətinə Asiya offşor dollar bazarında başladı. İlk illərdə region ölkələrinin banklarının xarici valyuta ilə kredit almasına və xarici bankların müxtəlif fondlarının cəlb olunmasına başladı. Bu ticarət tədricən fyuçerslər, opsiyonlar, xarici valyutayla denominasiya olunmuş qiymətli kağızlar satmağa keçdi. Ardınca investisiya fondlarının idarə olunmasına, obliqasiyaların və istiqrazların buraxılmasına başlandı. Fəaliyyətinin ilk 15 ilində 1985-ci ilə kimi regionda Sinqapurun ciddi rəqibləri yox idi. Beynəlxalq maliyyə institutlarının Sinqapurda fəaliyyətinin əsas amillərindən biri də, hökumət tərəfindən qeyri-rezidentlərin əldə etdikləri gəlirin ölkədən çıxarılmasına qoyulmuş vergi ləğv edilmişdi. “Asiya dollarları” ilə denominasiya olunmuş bütün depozitlər likvidlik və bank rezervləri normativlərinin hesabatında nəzərə alınmırdı.

90-cı illərdə valyuta əməliyyatlarının həcminə görə London, Nyu-York və Tokio beynəlxalq maliyyə mərkəzindən sonra Sinqapur beynəlxalq maliyyə mərkəzi gəlirdi. Sinqapur BMM-in nailiyyətləri regionun maliyyə aktivliyini sürətləndirdi və digər maliyyə mərkəzləri də müxtəlif vergi güzəştləri və imtiyazlar üzrə qərarlar qəbul etməyə başladılar.

Sinqapur BMM-nin fundamental prinsiplərindən biri də, qanunun aliliyi, müstəqil məhkəmə sisteminin mövcudluğu və ən əsası ağıllı makroiqtisadi siyasət həyata keçirən stabil, səlahiyyətli və düzgün hakimiyyətin mövcudluğu idi. İslahatlar nəticəsində Sinqapur dolları stabil və güclü valyutaya çevrilmişdi. Ko Ben Senin rəhbərliyi ilə Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsinin həyata keçirdiyi “qanunların və qaydaların icrasına nəzarət” siyasəti Sinqapur BMM-nin rolunun artmasına əhəmiyyətli təsir etdi. Sinqapurda “böyük dördlük” adlanan iri bankların xarici ölkələrin bankları ilə rəqabətə davamlılığını artırmaq üçün Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsi xirda bankların “udulması” islahatı keçirdi.

Güclənən rəqabət səhnəsində 1985-ci ildə Sinqapur fond birjasında yaranmış böhranın aradan qaldırılması üçün Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsi müdaxilə etmək

məcburiyyətində qalmışdır. Nəticədə təhlükənin qarşısının alınmasına nail olundu. Bunun ardınca “broker kompaniyaların fəaliyyətinin tənzimlənməsi qanunu” qəbul edildi. Bu qanun müştərilərin hüquqlarının qorunmasını ön plana çəkdi, onların şirkətlərin defoltundan qorunmasını təmin etdi. Hökumət xaricilərə Sinqapur Fond Birjasının şirkətlərinin səhmlərinin əldə edilməsinə rəsmi icazə verdi. Bu islahat nəticəsində 1987-ci il oktyabrın 19-da Asiya birjalarında baş vermiş “qara bazar ertəsi” böhranı Sinqapurdan yan keçdi. Belə ki, bu böhran nəticəsində Honkonq birjası 4 gün işini dayandırmalı olmuşdu.

Fond Birjasının yaradılmasında növbəti addımlardan biri də “Sinqapur Beynəlxalq Pul-Kredit Birjasının” (SBPKB-Singapore International Monetary Exchange) yaradılması olmuşdur. Sinqapur Qızıl Birjası əsasında formalaşdırılmış SBPKB ABŞ-ın Çikaqo Ticarət Birjası (Chikago Merkantile Exchange) modelində təşkil edildi. Torqlar brokerlərin qışqırması yoluyla aparılan ÇTB ilə qarşılıqlı hesablaşma barəsində razılığa gəldi. Bu razılaşmadan sonra faktiki olaraq torqlar sutka ərzində dayanmadan aparıldı. Çikaqoda mövqelərini başlamış investorlar girovsuz və əlavə ödəniş etmədən Sinqapurda mövqelərini davam etdirmək və bağlamaq imkanı əldə etdilər. Bu birjalarda sensasiya effekti yaratdı. Bu kontraktlar ABŞ-ın “əmlak fyuçersləri ilə ticarət komissiyası (US Commodity Futures Trading Commission) tərəfindən müsbət qiymətləndirilərək dövlət səviyyəsində də dəstəkləndi.

Sinqapur Monetar Siyasəti İdarəsi fyuçers kontraktları ilə ticarətə 1984-cü ildən başladı və 1998-ci ildə pik həddə çatdıra bildi. Belə ki, Sinqapur beynəlxalq pul-kredit birjasının regional fyuçers kontraktları ticarətini də təmin etdi. Sinqapur fyuçers kontraktları ilə eyni zamanda Yaponiyanın, Tayvanın, Tailandın, Honkonqun da fyuçers kontraktları müsbət nəticələndi. Londonun ”International Financial Review” reyting agentliyi bu fəaliyyətinə görə SBPKB-ni “İlin Beynəlxalq Birjası” (International Exchange the Year) elan etdi. SBPKB bu adını növbəti dörd ildə saxlamağa nail oldu.

- Sinqapurun Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinə çevrilməsində əsas rollardan birini də, Devid Rotşildin “N.M.Rotshild &Sanz” şirkətinin iştirakı ilə “Sinqapur hökumətinin İnvestisiya Korporasiyası”nın (SHİK) yaradılması olmuşdur.

- Banklar və banker şirkətləri xüsusi olaraq risklər barəsində məlumatları aydınlaşdırmalı oldu.

Sinqapur hökumət investisiya korporasiyası investisiya islahatlarını təşkil etmək üçün, sonradan Dünya Bankının prezidenti olmuş Ceyms Vulfensonu korporasiyaya cəlb etmişdir. Yüksək ixtisaslı Amerikan və Yapon mütəxəssislərinin rəhbərliyi ilə “Sinqapur komandası” yaradıldı. Sinqapur komandasına En Kok Son və Te Kok Pen rəhbər təyin edildilər. Honkonq BMM-nin fəaliyyətində əsas prinsiplərdən biri “qadağan olunmayan hər şeyə icazə verilir” olsa da, Sinqapur BMM-də ciddi nəzarət prinsipi üstünlük təşkil edirdi. Xarici investorlar bu yoxlamaların onların vaxtlarını aldıqlarını iddia edərək islahatlar aparılmasını məsləhət bildilər. Sinqapur hökuməti bütün təkliflərə diqqətlə yanaşsa da, reputasiyasını qorumaq naminə qərar vermədi. 1990-cı ildə Li Kuan Yu Sinqapurun baş naziri vəzifəsindən getdikdən sonra 1992-ci ildə o, ABŞ dövlət katibi Corc Şulsun təşəbbüsü ilə “J.P.Morqan bankının Beynəlxalq Müşahidə Şurasının” üzvlüyünə dəvət edildi. Bu bankda işlədiyi müddətdə Sinqapurun dünya siyasətindən kənarda qaldığını dəqiqləşdirən Li Kuan Yu 1997-ci ildə vəzifəsindən çıxaraq Sinqapura dönməyə qərar verdi. Nyu York Federal Rezervləri Bankının Prezidenti Cerald Karriqonun və Bank Englandsin rəhbəri Brayn Quinin dəstəyi ilə yeni islahatlar üzərində işləməyə başladı.

- İlk növbədə Sinqapurun Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının üzvü olması üzərində işləndi. Bank sisteminin rəhbərliyinə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər cəlb edildi. Xarici bankların fəaliyyətinə və Sinqapur Bank və şirkətlərinin xarici birjalarda fəaliyyətləri istiqamətində islahatlara başlandı.
- 1999-cu ildə Sinqapur valyuta birjası (SİMEX) ilə Sinqapur Fond Birjası (SFB) birləşdi. Nəticədə nəhəng Sinqapur birjalari (SGX, SGXL) formalaşdırıldı. Sinqapur birjasının əsas indeksi Sinqapur dolları ilə ticarət aparan 30 iri şirkəti təmsil edən STİ-Straits Times Indexdir. Birjada ticarətin elektron qaydada aparılması təkmilləşdirildi.
- Sinqapur BMM də qısa vaxt ərzində insititusion al investisiyalar üçün rahat şərait yaradıldı. Bu məqsədlə xüsusi təqaüd fondları yaradılaraq və kolektiv investisiyalar vasitəsilə əhalinin fond bazarlarına cəlb olunmasına başlandı.

Daha sonra xarici institusional investorların da yerli bazara daxil olmasına icazə verildi.

- Sinqapur məhkəmə sistemi və hüquq tətbiqi təcrübəsi təkmilləşdirildi . “Sinqapur Beynəlxalq Arbitraj Mərkəzi” adlandırılan Sinqapur Arbitrajı BMM- nin ən məşhur arbitraj məhkəmələrindən birinə çevrildi.
- Sinqapur BMM-də İnsayd ticarəti ciddi şəkildə qadağan edildi və tətbiq olunan cərimə insayd ticarətindən əldə olunan cəmi gəlirin 4 qatı həcminə qədər artırıldı. Nəzarət mexanizmi praktik, operativ və işlək vəziyyətə gətirildi.
- Sinqapur BMM-də Korporativ idarəçilik sistemi standartları kifayət qədər yüksəldildi.
- Sinqapur Maliyyə İnformasiya sistemi və maliyyə infrastrukturları Honkonq və Almaniya maliyyə informasiya sistemi və maliyyə infrastrukturları nümunəsində mərkəzləşdirildi.
- Sinqapuru regionun fond birjalarının mərkəzinə çevirmək üçün, Sinqapurda Maliyyə bazarlarının tənzimləyici orqanı “Monetary Authority of Singapore”- MAS-a həm Mərkəzi Bank, həm də Maliyyə bazarlarının vahid tənzimləyicisi rolunu həvalə edildi.
- Sinqapurda viza və miqrasiya rejimi mütəxəsislər üçün çox sadələşdirilmiş formaya salındı. Xarici investorlar Sinqapurda rezident statusu almaq hüququ əldə etdi. İşçi vizası alan miqrantın həyat yoldaşına, uşağına və onların hamisinə də uzun müddətli viza verilməsi qərara alındı.

Sinqapurda ingilis dilli tədrisi yüksəldilərək, ikinci dövlət dilinə çevrildi və əhali arasında geniş yayılması üçün sosial təchizatlar, ünvan və yol göstəriciləri ingilis dilində göstərildi, otellərdə, restoranlarda və idarələrdə ingilis dilində sərbəst danışılması üçün planlar hazırlandı. Sinqapurda maliyyə təhsilinin də həcmi çox yüksəldilərək, beynəlxalq tələblərə cavab verən mütəxəsislərin hazırlanması üçün uninverstetlər və biznes məktəblər xüsusi proqramlar çərçivəsində mütəxəsislər hazırlamağa başladı. Əhalinin maliyyə təhsilini artırmaq məqsədi ilə Sinqapurda xüsusi proqramlar həyata keçirildi. Mərkəzi bank orta məktəblərlə birgə bu proqramı

həyata keçirməyə cəlb edildi. Sinqapur Təhsil Nazirliyi də VISA ödəniş sistemi ilə birgə bu proqrama dəstək verməyə başladı.

ABŞ, İngiltərə, Cin və Honkonq Universitetlərində yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığına başlandı. Paralel olaraq Sinqapurun 6 ali təhsil müəssisəsində Sinqapur BMM üçün kadr hazırlığı həyata keçirilməyə başlandı:

1. Nanyan Texnologiya Universiteti
2. Sinqapur Milli Universiteti
3. SİM Universiteti
4. Sinqapur Menecment Universiteti
5. Sinqapur Dizayn və Texnologiyalar Universiteti
6. Sinqapur Texnologiya İnstitutunda

Keçmiş İngilis “Passir Panjanq“ hərbi bazası komplektləşdirilərək Sinqapur Universitetinin Kent Ridge tələbə şəhərciyinə verilmişdir. Burada 25000 tələbə yerləşir. Hazırda Sinqapur Milli Universitetində 100 ölkədən 33741 tələbə təhsil almaqdadır. 20000-dən artıq məzun müxtəlif peşələrə yiyələnərək dünyanın hər yerində çalışır. Sinqapur Milli Universiteti mütəxəssislərlə yanaşı dünya elminə verdiyi yeniliklərlə də fərqlənir. Belə ki, 2-D karbon-nano strukturlarının kəşfi, NASA üçün Delphi-Pad portativ fərdi kompyuterlərin yaradılması, kariyesin az enerjili Lazerlə təmizlənməsi, üç ölçülü (3-D) holoqrafik təsvirin modelləşdirilməsi, 3-D nanostrukturlar üçün proton şüasının mikroemalı, Kvant kriptografiyası, gövdə hüceyrələrinin kəşfi və s. bu universitetlərin alimlərinin elmi nəticələrindəndir. Universitetdə uranın zənginləşdirilməsi üzrə də iş aparılır, nanotexnologiyanın öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Elmi tədqiqatların aparıldığı əsas məkanlar Biomühəndislik və nanobiomühəndislik koridoru, antena şüa nümunələri ölçmək üçün yığcam diapozon, kiberart studiyası, Grid İnnovasiyalar zonası, NUS Hollivud laboratoriyası, struktur biologiya tədqiqatı koridoru, sinxrotron işıq mənbəyi kimi sahələri əhatə etməkdədir.

Təhsil proqramları və islahatlar nəticəsində ölkə əhalısının 95,4 faizi təhsilli və ixtisaslıdır. Təhsil proqramları ilə yanaşı səhiyyə, mədəniyyət və sosial təminat

proqramları da fəaliyyətdədir. Orta yaşayış yaşı 70-dir. Bütün ölkənin əhalisini tam əhatə edən 17 ən müasir tibb mərkəzi mövcuddur. [139]

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, Şərqi Asiya regionu BMM-lərinin formalaşması prosesində iqtisadi amillərlə yanaşı siyasi təsirlərin, coğrafi mövqeyin, tarixi bağlılığın, innovasiyaların, təhsilin və əhalinin savadlılıq dərəcəsinin xüsusi yeri olmuşdur. Bunlarla yanaşı şərqi Asiya regionu BMM-lərinin formalaşması aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Sosial təbəqələşmənin müxtəlif olmasına baxmayaraq liberal cəmiyyətin mövcudluğu.
2. Müxtəlif ictimai-siyasi formasiyalar şəraitində iqtisadi səmərəliliyə nail olunması və qanunvericiliyin işləkliyi.
3. Sağlam rəqabət mühiti və bazarların rəqabətədavamlılığı.
4. İctimai əmək bölgüsü prinsiplərində sədaqətlik və mülayimlik.
5. İşlək bank-maliyyə sisteminin aktivliyi və çevikliyi.
6. Tarixi kökə bağlılıq, adət ənənələrin iqtisadi inkişafa fayda verəcək istiqamətdə davam etdirilməsi.
7. Davamlı inkişaf, əhalinin savadlılığı, dini dözümlülük, multikulturalizm.
8. Nəqliyyatın və infrostrukturların normal vəziyyəti və daim yenilənməsi.
9. Vergi sisteminin sərfəliliyi, biznes yaradılması və investisiya qoyuluşunun sadəliyi və sərfəliliyi.
10. Yüksək texnoloji və kommunikativ təminat, texnologiyaların əlçatanlığı.
11. Dövlət təminatları və təhlükəsizlik.
12. Yüksək siyasi, etik və ictimai mədəniyyət.

Bu xüsusiyyətlər formalaşdırılması nəzərdə tutulan beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin, o cümlədən Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşması prosesində nümunəvi model ola bilər.

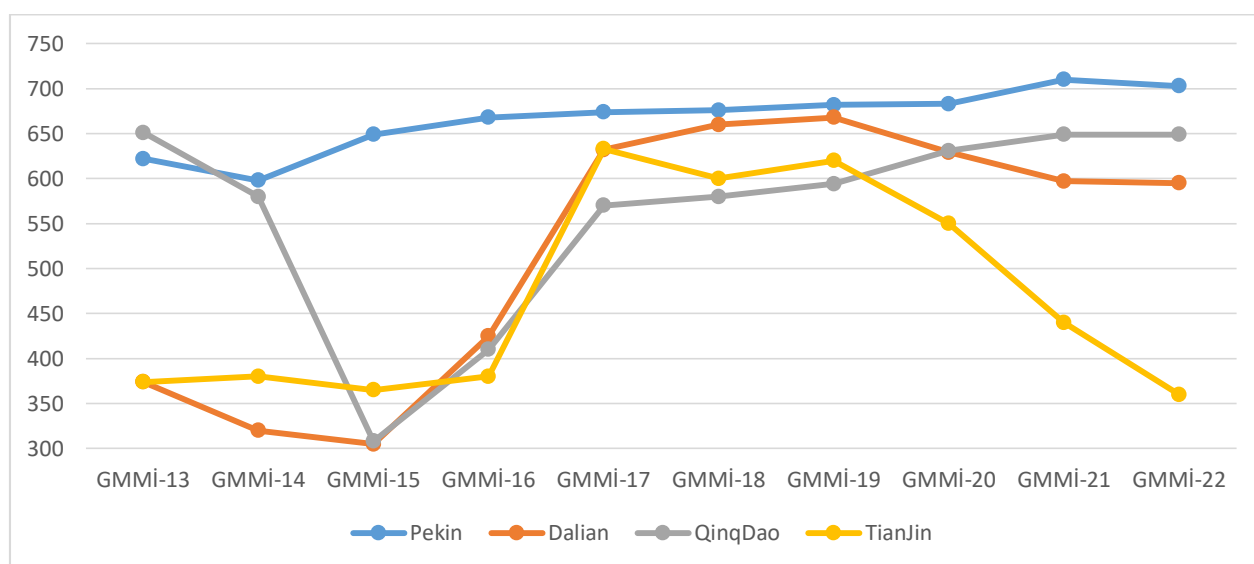
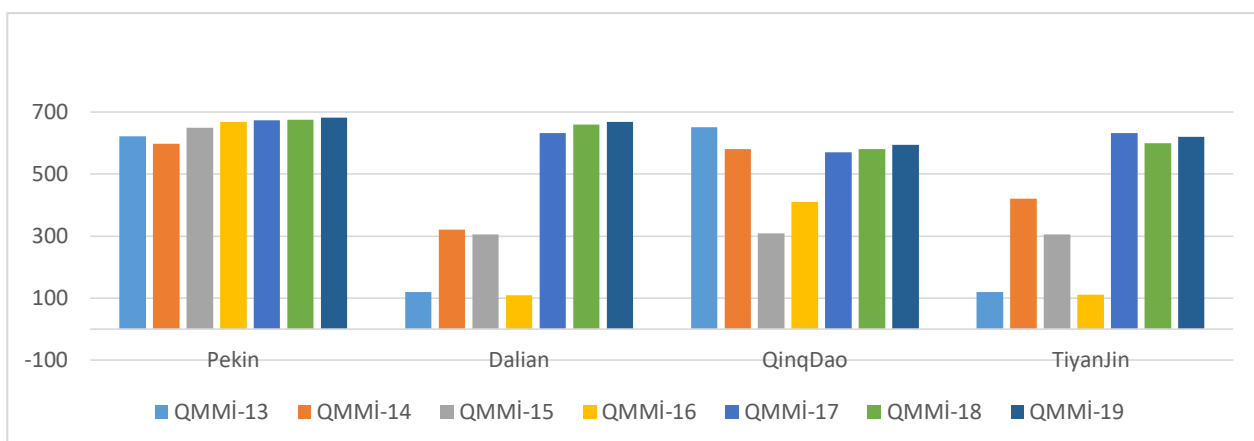
2.2. Regionun iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin müqayisəli təhlili (Çin və Malayziya təmsalında)

Dünya iqtisadiyyatının inkişafında mühüm yerə malik olan Asiya regionu üzrə şərq ölkələri şimal-şərqi və cənub-şərqi Asiya ölkələri olmaqla iki hissəyə bölünürlər. Şimal-şərqi Asiya ölkələri ÇXR, Honkonq, Makao, Monqolustan, Yaponiya, Koreya XDR, Koreya R, Tayvan (ÇXR) hesab olunur. Bu regionun 1.618 milyard əhalisi var və dünya əhalisinin 22 faizini təşkil edir. Cənub-şərqi Asiyada 11 ölkə var. Bunlar Sinqapur, Malayziya, İndoneziya, Filippin, Şərqi Timor, Bruney, Tailand, Myanma, Laos, Komboca və Vyetnamdır. Regionda dünya əhalisinin 8 faizini təşkil edən 600 milyon insan yaşayır. Bütövlükdə şərq Asiya dövlətlərində dünya əhalisinin 30 faizi yaşayır.

İqtisadi inkişaf səviyyələrinin fərqli olmasına baxmayaraq, bu regionda bir çox Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzləri formalaşmışdır. Tarixi ticarət yolları üzərində formalaşmış BMM-ləri regionun dinamik inkişafının aparıcı həlqəsidir.

İqtisadi sistemlərinə fərqlilik baxımında Çin və Malayziya maliyyə mərkəzlərinin təhlilini aparmaq fikrindəyik. Çin iqtisadi inkişaf sistemində görə dünyanın qabaqcıl ölkələrindən biridir. Çin XR ərazisində Şanxay, Pekin, Dalian, Quançjou, Qinq-dao, Tyan-ji, Pudun, Makao, Nankin, Şengen, kimi beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzləri fəaliyyətdədir. Avropa və ABŞ maliyyə mərkəzlərindən fərqli olaraq Çin maliyyə mərkəzləri iqtisadiyyatın sahəvi inkişaf istiqamətlərində formalaşmışdır. Çin XR-ın ərazisində yerləşən Pekin başda olmaqla Çinin paytaxtına yaxın ərazidə yerləşən Tiyan-jin, Dal-yan və Qinq-dao şəhərlərinin beynəlxalq əhəmiyyətli maliyyə mərkəzlərinə çevrilməsi son üç-dörd ildə sürətlənmişdir (bax diaqram 2.2.1). Bu prosesin başlanmasına fikrimizcə, Honkonqun icarə müddətinin bitməsi xüsusi təsir göstərmişdir. Çin hökuməti Çinin başqa ərazilərinin də dünya investorları üçün açıq olduğunu və heç də Honkonqdan və Sinqapurdan geri qalmadığını nümayiş etdirmək siyasətindən irəli gəlir. Zənnimizcə, Çin həmçinin bu əkvatoriyada Yaponiya və Cənubi Koreya ilə rəqabətdə də qalib olmaq arzusundadır. Artıq Çinin "Dəniz ipək yolu" və "Şərq-Qərb" dəmir yolları layihələri icra olunmağa başlanmışdır.

Diagram 2.2.1. A-iqtisadi məkanında yerləşən Çin BMM-lərinin 2013-2017-ci illər üzrə indeks göstəricilərinin diaqram təhlili.

	Pekin	Dalian	QinqDao	TianJin
GMMi-13	622	374	651	374
GMMi-14	598	320	580	380
GMMi-15	649	305	308	365
GMMi-16	668	425	410	380
GMMi-17	674	632	570	633
GMMi-18	676	660	580	600
GMMi-19	682	668	594	620
GMMi-20	683	629	631	550
GMMi-21	710	597	649	440
GMMi-22	703	595	649	360

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.

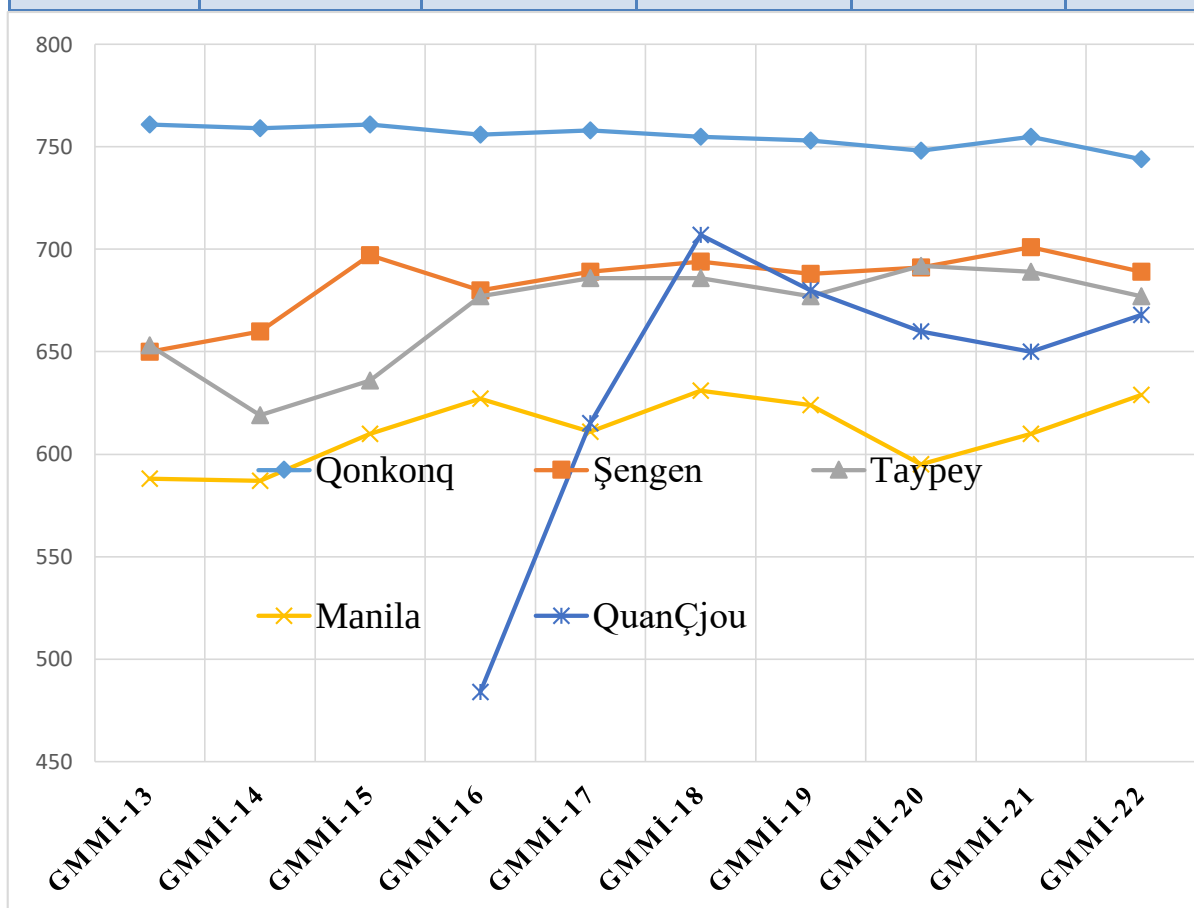
http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22. P/

Taypey BMM-i müstəqil fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Çinin bu əraziyə iddiaları Taypey BMM-ni Honkonqun siyasətini davam etdirməyə vadar edir. Çin investorlarının Honkonqa bitişik Şengen BMM-də toplanması ikitərəfli səciyyə daşıyır. Bir tərəfdən ingilis kapitali Çinə daxil olur, digər tərəfdən Çin kapitalı Honkonq vasitəsi ilə beynəlxalq arenaya daha rahat çıxış əldə edir. Quanqçjou BMM-nin son bir ildəki sürətli artımı diqqətəlayiqdir. Bu yüzillikdə sözügedən üç BMM-nin birləşərək daha nəhəng Qlobal Maliyyə Mərkəzinə çevriləcəyini ehtimal edirik (bax. diaqram 2.2.2).

Bir çox beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinə sahib olan Çinin maliyyə-hüquq sistemi tənzimləyici bir sistem olaraq formalaşma prosesində ən çox öyrənilən sahələrdən biridir. Çin Xalq Respublikası sosialist inkişaf yolu tutaraq, sosialist hüquq sisteminə əsaslansa da, BMM-lərinin formalaşması prosesində başqa hüquq sistemlərindən də müsbət amilləri qəbul etmiş və öz qanunvericiliyinə uyğunlaşdırmışdır. Çin hüquq konsepsiyasına görə, ***“qanunlar və normalar Çin sivilizasiyasını bilməyən xaricilərə, cinayətkarlara və mənəvi cəhətdən kasadlara vacibdir”*** [76]. Çinlilər də yaponlar kimi sakitliklə, sülhlə, tərəflərin qarşılıqlı razılaşması yolu ilə mübahisələrin həlli tərəfdarıdırlar, məhkəmələri sevmirlər. Çinli işçi əmək müqaviləsində nəzərdə tutulandan artıq vaxt ərzində işləsə belə, avropalı və ya amerikalı kimi nə isə tələb irəli sürməz, əksinə, bunu sahibinə kömək olaraq özünə borc bilər, şikayət etməz. Əhəmiyyətli maddi zərərlərə görə iddia qaldırmaz, lakin xaricilərin ən xırda belə afyoralarına çox sərt reaksiya verərlər [76].

Diagram 2.2.2. // B iqtisadi məkanı-Cənubi Çin dənizi hövzəsində yerləşən BMM-lərinin 2013-2017- ci illər reytingi üzrə qrafik təhlili.

	Qonkonq	Şengen	Taypey	Manila	QuanÇjou
GMMİ-13	761	650	653	588	
GMMİ-14	759	660	619	587	
GMMİ-15	761	697	636	610	
GMMİ-16	756	680	677	627	484
GMMİ-17	758	689	686	611	615
GMMİ-18	755	694	686	631	707
GMMİ-19	753	688	677	624	680
GMMİ-20	748	691	692	595	660
GMMİ-21	755	701	689	610	650
GMMİ-22	744	689	677	629	668

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.

http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.p

Bununla yanaşı, XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq mülki və ticarət, mülki-prosessual, torpaq məcəllələri kontinental hüquq sistemi əsasında işlənmiş və qəbul edilmişdir. Çinin müasir hüquq sistemini “Çin xüsusiyyətli sosializm” bazasında, bütün hüquq sistemlərinin ümumiləşdirilməsindən-qloballaşdırılmasından istifadə

olunmaqla formalaşmışdır. Tarixi inkişafı baxımından Çin hüquq sistemi 4 mərhələyə bölünür:

1. 1931-1957-ci illəri əhatə edən dövrdə ilk məcəllələr və konstitusiya aktı qəbul edildi, hərbi-komanda metodlu idarəçilik, hüquq institutlarının zəifliyi hökm sürürdü.

2. 1957-1976-cı illəri əhatə edən “mədəni inqilab” dövründə hüquqi nihilizm, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində hüquq normalarından və qanunlara təbəçilikdən imtina edidi. Dövlət və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti dayandırıldı.

3. 1977-2000-ci illəri əhatə edən dövrdə 1978-ci ildə Den Syaopinin başçılığı ilə islahatlar keçirildi, 1980-ci ildə Çində 5 xüsusi iqtisadi rayon yaradıldı: Şençjen, Çjuxay, Şantou (Quandun əyalətində), Syamen (Futszyan əyalətində) və Xaynan-Çində 1982-ci ildə yeni konstitusiya qəbul edildi. Bundan sonra anqlo-sakson və roman-german hüquq sistemlərinin əlamətlərinə uyğunlaşma başlandı; seçki qanunu, məhkəmə orqanları haqqında qanun, müştərək müəssisələr haqqında qanun, xarici investisiyalar haqqında qanun, nigah haqqında qanunlar, cinayət və cinayət-prosessual məcəllələri qəbul edildi. Çoxukladlı iqtisadiyyata keçid başladı, müəssisələrə sərbəstlik verildi, xarici investisiyalar və kapital cəlb edilməyə başlandı. Lakin bu tədbirlərin yeni, möhkəm və mükəmməl qanunvericilik bazası olmadan nəticəsiz qalma ehtimalı var idi. 1984-cü ildə Çin hökuməti xarici iqtisadi əlaqələri genişləndirmək məqsədi ilə 14 şəhərə-Dalyan, Tsin-xuan-dao, Tyan-tszın, Yan-tay, Tsin-dao, Lyan-yun-qan, Nan-tun, Şanxay, Ninbo, Ven-çjou, Quan-çjou, Fu-çjou, Çyan-tszyan və Beyxay şəhərlərinə “açıq dənizkənarı şəhərlər” statusu verdi. Tədricən bu ərazilər “açıq iqtisadi zonalara” çevrildi. 1992-ci ildə Çin Dövlət Şurasının sanksiyaları ilə bir sıra ərazilər və sahillər “xarici investorlar üçün açıq zonalar” statusu aldılar.

4. 1998-ci ildə Şençjen şəhəri xüsusi statuslu “banklarda xarici kapitalın iştirakı ilə yuan-Jenminbi (Çin) ilə əməliyyat aparmaq səlahiyyəti olan” şəhər oldu. Bu status Amerika və Avropanın iri banklarının və transmill korporasiyalarının kapital qoyuluşuna səbəb oldu. 2001-ci ildə Çinin Ümumdünya Ticarət Təşkilatına qəbul edilməsi ilə yeni iqtisadi yüksəliş dövrü başlandı. Ölkədə 15 rüsumsuz zona, 32 texniki-iqtisadi istismar zonası və 52-dövlət əhəmiyyətli yeni və yüksək

texnologiyaların mənimsənilməsi zonası yaradıldı. Şanxay yaxınlığında “Pudun sərbəst iqtisadi rayonu” yaradılması məqsədi ilə hökumət güzəştli və rüsumsuz qanunvericilik toplusu hazırladı. Yuan Jenminbi ilə əməliyyat aparmağa 70 maliyyə orqanına və 18 banka icazə verildi [116].

Bütün bu dəyişikliklər operativ, dəqiq, qüsursuz normalarla təmin edildi. Bu məqsədlər üçün Çin KP MK-nın nəzarətində olan, daimi fəaliyyət göstərən komissiyalar yaradıldı. Komissiya üzvləri problemləri yerində müəyyənləşdirir və dərhal tədbir görürdülər.

2009-cü ildən Çin hökuməti Şanxayın BMM-yə çevrilməsi prosesin sürətləndirilməsinə dair qərar qəbul etdi. Şanxayda ilk fond birjası 1990-cı ildə yaranmışdır. Sonrakı illərdə Şanxayda Çin Valyuta Ticarət Mərkəzi (1994-cü il), Şanxay Fyuçers Birjası (1999-cu il), Çin Qızıl-valyuta Birjası (2002-ci il), Çin Maliyyə Fyuçers Birjası (2006-cı il) yaranmışdır. Şanxay BMM-nin yuan əsasında fəaliyyət göstərəcəyi nəzərdə tutulurdu. Qeyd edək ki, digər BMM-lər müxtəlif valyutalar əsasında fəaliyyət göstərir. Hal-hazırda Şanxay Çində ən çox maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirildiyi şəhərdir. 2010-cu ildə fond birjasında, istiqraz, fyuçers, valyuta və qızıl, həmçinin yuan maliyyə bazarlarında əqdlərin həcmi 386 trln. yuan təşkil etmişdir [107].

Şanxayda yuan ilə əməliyyat aparan və dünya maliyyə mərkəzləri ilə birbaşa əlaqəsi olan 6 mərkəzin, o cümlədən 3 əsas mərkəzin-1) yuanla olan aktivlərin ticarət mərkəzi, 2) qiymətlərin təyin olunma mərkəzi və 3) hesablaşma mərkəzi yaradılması nəzərdə tutulur.

Quancjou Çinin ən iri turist, sənaye, maliyyə və nəqliyyat mərkəzlərindən biridir. Quancjou ipək, pambıq, həmçinin suni liflərdən müxtəlif məhsul istehsal edən dünya üzrə məşhur yüngül sənaye mərkəzidir. Burada 100-ə qədər topdansatış bazarları, gəmi tikintisi, maşınqayırma, məişət texnikası, velosiped, idman avadanlığı, farfor, sement və kimya məhsulları, elektron komponentlər istehsal edən yüz minlərlə sənaye firması, fabriklər və zavodlar yerləşir. Quancjou BMM-nin formalaşması region iqtisadiyyatı ilə sıx bağlıdır.

Çinin ərazisində formalaşmaqda olan mərkəzlərdən Qinq-dao 2016-cı ildən 46-cı dərəcədən 38-ci yerə, Guancjou isə 2017-ci ilin mart ayından 650 ballıq QMMİ-

reytinqi ilə 37-ci pilləyə yüksələrək QMM-ləri siyahısına düşmüşlər. Dalian BMM isə mənfi nəticələr göstərərək 48-ci pillədən 75-ə enmişdir [107].

2017-ci ildən dərəcələmə siyahılarına daxil edilmiş yeni formalaşmaqda olan Regional MM-lərindən Çin ərazisində iqtisadi cəhətdən önəmli mövqelərdə olan Çenqdu və Hanqzan maliyyə mərkəzləri diqqəti cəlb edir. Çenqdu Regional Maliyyə Mərkəzi 2017-ci ildən etibarən bərpa olunan “İpək yolu” layihəsində əhəmiyyətli coğrafi mövqeyə malikdir. Şanxay BMM-nin təsir dairəsində və yaxınlığında yerləşən Hanqjoudan fərqli olaraq Çenqdu Çinin qərbində yerləşir və dənizdən 1863 km məsafədədir. Yeni quru ipək yolunun Çin-Orta Asiya- Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-Avropa xətti üzrə dəmir yolları vasitəsi ilə yüklərin daşınması və ticarətin maliyyələşdirilməsi sahəsində önəmli mövqedədir. Urumçi ilə 3 saatlıq, Şanxayla 2 saatlıq təyyarə məsafəsindədir. Eyni zamanda cənub regionunda yerləşən dövlətlərlə də 3 saatlıq təyyarə məsafəsindədir. Quru nəqliyyat yollarının mərkəzində yerləşməsi əsas verir ki, bu mərkəzin yaxın illərdə sürətli inkişaf edəcəyi qənaətində olaq. Çin XR-in prezidenti 2013-cü ilin sentyabrında Qazaxıstana rəsmi səfəri zamanı Çinlə Avropa bazarlarını birləşdirəcək “Yeni İpək yolu iqtisadi kəməri” layihəsi barəsində məlumat verdi (bax xəritə 2.2.1).

Xəritə 2.2.1. Yeni İpək yolu iqtisadi kəməri.

Qeyd: Əyanilik məqsədi ilə xəritələr internetdən götürülmüşdür.

Hesab edirik ki, Çinin uyğurların kompakt yaşadığı Sincan əyalətində daxili problemləri həll etməsi bu layihənin gerçəkləşməsi yolunda önəmli addımdır. 2013-cü ilin oktyabrında, İndoneziya parlamentində çıxışı zamanı, Çin dövlət rəhbəri-XXI əsri

Çinin “dəniz ipək yolu” ili elan etməsi ilə yanaşı 4 yeni layihə barəsində də məlumatlar verdi (bax xəritə 2.2.2). Bunlar:

1. CPEK-Çin-Pakistan iqtisadi dəhlizi,
2. BCİM-Banqladeş-Çin-Hindistan-Myanma dəhlizi,
3. Çin-Monqolustan-Rusiya dəhlizi,
4. AAL-Avrasiya quru yoludur.

Xəritə 2.2.2. XXI əsr Çinin “dəniz ipək yolu”.

Qeyd: Əyanilik məqsədi ilə xəritələr internetdən götürülmüşdür.

Bu layihələrin icrası uğrunda gərgin haqlı və haqsız mübarizələr genişlənəcəkdir. Tədqiqatımız üçün əhəmiyyətli tərəfi ondan ibarətdir ki, bu meqalayihələrin icrası prosesini regional və beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin dəstəyi ilə həyata keçirilə bilər. Yeni formalaşmaq istiqamətində Çin ərazisində formalaşmış maliyyə mərkəzləri Bakı BMM-nin formalaşmasına nümunə ola bilər.

Cənub-Şərqi Asiya regionunun qüdrətli dövlətlərindən biri də Malayziyadır. Coğrafi məkan baxımından Avstraliya, Hindistan və Asiyanın ticarət yollarının kəsişməsində yerləşməsi, müvafiq iqlim şəraiti, dənizlərin və adaların əhatəsi, hədsiz gözəl təbiət bu torpaqların daima məskunlaşmasına və inkişafına səbəb olmuşdur. İqlim şəraiti ticarət və biznes üçün çox əlverişli olmaqla, il ərzində +17/+30 dərəcə arasında dəyişən subekvatorial iqlim səciyyəsinə daşıyır.

Malayziya federal parlamenti iki palatadan: aşağı nümayəndələr palatasından və senatdan ibarətdir. Aşağı nümayəndələr palatası birbaşa ümumi seçki yolu ilə seçilir. Senata seçkilər hər ştatdan iki nəfər olmaqla seçilənlərdən və hökumətin təqdimatı əsasında kral tərəfindən təyin edilən şəxslərdən təşkil olunur. Seçkilərdə səs çoxluğu əldə etmiş partiyanın lideri baş federal nazir olur. Bütün nazirlər parlamentin üzvü

olmalıdır və seçkilərdə iştirak edərək seçilməlidir. Malayziya məhkəmə sistemi müstəqil səlahiyyətlərə, konstitusiyanın və qanunların maddələrinin təfsiri hüququna, ştatların qanunlarının və normativ aktlarının üzərində konstitusion nəzarət, ləğvetmə və nadzor hüququna malikdir. Konstitusiyaya əsasən Malayziya məhkəmə sistemi üç hissəyə bölünüb: 1) Federal ali məhkəmə, 2) Malay ali məhkəməsi və 3) Borneo ali məhkəməsi. Aşağı məhkəmələr federal qanunla tənzimlənir. Ən aşağı məhkəmə barışdırıcılıq fəaliyyəti səciyyəsinə daşıyır, 50 ringtə qədər mübahisələrə baxır və 25 ringt cərimə tətbiq etmə səlahiyyəti var. Ən alt məhkəmələr Qərbi Malayziya ərazisində fəaliyyət göstərir. Yetkinlik yaşına (18 yaş) çatmayanların işi üzrə məhkəmə baxışları xüsusi məhkəmələr tərəfindən aparılır və onlar “21 yaşına çatana qədər müxtəlif işlərə cəlb olunma ilə cəzalandırmaq” səlahiyyətinə malikdirlər [142].

Malay dilində “Vilayah Persekutan Kuala-Lumpur” adlanan Kuala-Lumpur şəhəri 1857-ci ildə Malakka yarımadasının cənub-qərbində, Klanq və Qombaq çaylarının vadisində salınmışdır. 1880-ci ildən 1978-ci ilə qədər 98 il boyunca Selanqorun paytaxtı olub. İkinci Dünya müharibəsindən sonra, 1946-cı ildən 1957-ci ilə qədər, 11 il ərzində Böyük Britaniya Koloniyalarının inzibati mərkəzi burada yerləşib. Ticarətin sürətli inkişafı nəticəsində 1964-cü ildə Kuala-Lumpur şəhərində “Malayziya Fond Birjası” yaradıldı və fəaliyyətə başladı. 1965-ci ildə Sinqapurun Malayziya Federasiyasından ayrılmasından sonra “Malaysiya və Sinqapur Fond Birjası” adlandırıldı. 1973-cü ildən 2 müstəqil: 1) Sinqapur Fond Birjasına və 2) Kuala-Lumpur Fond Birjasına çevrildi. Hal-hazırda 986 şirkəti əhatə edən KLCİ 100 indexi ilə Malayziya ərazisində Kuala-Lumpur Fond Birjası ilə yanaşı “Labuan Maliyyə Birjası” da fəaliyyət göstərir. LMB KLFB-na məxsusdur. Onun aksiyalarının 5%-i dövlətə məxsusdur [143].

Malayziya Dövlət Mərkəzi Bankı-“Bank Neqara Malayziya”, çoxsaylı iri banklar, Fond Birjası və Ticarət Birjası, dövlət və özəl sığorta şirkətləri, transmilli şirkətlərin Malayziya filiallarının baş ofisləri, “Petronas Neft Şirkəti” kimi nəhəng şirkətlərin mərkəzi idarə binaları Kuala-Lumpurda fəaliyyət göstərir.

Malayziyanın “İslam Maliyyə Mərkəzi” kimi lider mövqeyi də diqqətəlayiqdir. 1970-ci ildən “İslam Dirçəliş Hərəkatı” digər müsəlman ölkələrinə olduğu kimi Malayziyaya da təsir etdi. 1980-ci ildə Bumiputera şəhərində keçirilmiş iqtisadi

konqresdə “Lembeqa Tabun Xadja”- Həcc Zəvvarları Surasının tələbi ilə “Dövlətdən müsəlmanların pullarını toplayacaq və investisiyaya yönəldəcək İslam Bankı yaradılması tələbi” barədə qətnamə qəbul edildi [144]. 1981-ci ildə keçirilmiş “İslamın inkişafı konsepsiyası üzrə” milli seminarda bu məsələ yenidən qaldırıldı. “İslamın inkişafı konsepsiyası” üzrə hökumətdən yeni qanunlar qəbul edilməsi tələb olundu. 30 iyul 1981-ci ildə hökumət “İSBK üzrə Milli İdarə Komitəsi” təyin etdi. Bu komitəyə Tan Sri Raja Mohar Bin Raja Badiozaman rəhbərlik etdi. Komitə Misirdə və Sudanda “Feysəl İslam Bankının” fəaliyyətini öyrənmək üçün 5 iyul 1982-ci ildə hökumətə aşağıdakı təklifləri təqdim etdi:

- ✓ Fəaliyyəti şəriət prinsiplərinə əsaslanan İslam Bankı təsis edilməlidir;
- ✓ İslam Bankı şirkət kimi 1965-ci il “Şirkətlər haqqında qanuna” əsasən qeydiyyatla alınmalıdır;
- ✓ 1973-cü ildə qəbul edilmiş “Bank Fəaliyyəti haqqında qanunla” İslam Bankının fəaliyyəti əhatə edilmədiyi üçün 1982-ci ildə yenidən qəbul edilmiş “İslam Bankının Fəaliyyəti haqqında qanunda” Lisenziya verilməsi və (Nadzor) nəzarət məsələləri müəyyənləşdirilməlidir. Nəzarət və lisenziya hüququ “Malayziyanın Mərkəzi Bankı” na həvalə olunması tövsiyə olunurdu;
- ✓ İslam Bankı şəriətə əsaslanan Nəzarət Şurası yaratmalıdır.

1983-cü ilin aprelində “İslam Bankının Fəaliyyəti haqqında Qanun” qüvvəyə mindi. Eyni zamanda, “İnvestisiyalar haqqında Qanun” da qəbul edildi [145]. Hökumət şəriət prinsiplərinə əsaslanan “Dövlət investisiya sertifikatlarını” geniş-ləndirmək imkanı əldə etdi.

“Bank İslam Malaysia Berhad” (BİMB) 1983-cü ildə Malayziyada ilk islam bankı kimi qeydiyyatdan keçdi. Bank xidmətləri digər bankların təklif etdiyi xidmətlərə oxşasa da sırf şəriət qanunları çərçivəsində qurulmuşdu. Fəaliyyətinin ilk 10 ilində BİMB 21 xidmət növü ilə bazara daxil oldu. 4 mart 1994-cü ildə Malayziya Mərkəzi Bankının “Faizsiz bank proqramı” qüvvəyə mindi. Bu proqram çərçivəsində Malayziyada 1 islam bankı, 20 maliyyə kredit institutu, 8 maliyyə şirkəti və 2 ticarət bankı yaradıldı. 3 yanvar 1994-cü ildən İslam Banklararası Bazarı 3 əsas tərkib hissəsi ilə fəaliyyətə başladı [145]:

1. İslam maliyyə alətləri ilə banklararası ticarət.
2. İslam banklararası investisiyalar.

3. İlk islam banklararası klirinq sistemi.

Malayziyada mövcud bank sistemi ilə paralel islam bank sistemi yaradılması ictimai münasibətlərin mövcudluğu və tələbi baxımından mümkün oldu. Belə ki, islam bankçılıq sistemini əhatə edən subyektlər, təklif olunan xidmətlər və pul vəsaiti kifayət qədər idi və hətta rahatlıq, etibarlılıq, operativlik kimi mövcud sistemdən üstün cəhətləri var idi. Banklararası bazarlar da, kifayət qədər idi.

İslam bankçılıq sistemini Malayziyada möhkəmləndirmək məqsədi ilə Mərkəzi Bank 1997-ci ildə “İslam Bankçılığı və təkəfül üzrə Milli Konsultativ Şəriət Şurası”-nı (National Shariat Advisoqy Council on İslamic Banking and Takaful-NSAC) yaratdı. NSAC-Bu şura 9 yerli və 1 xarici olmaqla 10 iştirakçıdan ibarət tərkibdə quruldu. 2001-ci ildə Malayziya hökuməti tərəfindən “2001-2005-ci illərdə maliyyə sektorunun inkişafı üzrə səkkizinci Malayziya planı” hazırlandı.

2005-ci ildə isə 2006-2010-cu illəri əhatə edən “doqquzuncu Malayziya planı” hazırlandı. Bu plan 6 əsas istiqaməti əhatə edirdi [146].

1. Bank və maliyyə sektorları bazarın 20%-ni əhatə etməli və Malayziya maliyyə sektoruna əhəmiyyətli gəlir gətirməlidir.
2. Təqdim edilmiş böyük və yüksək kapitalizasiyalı islam bankçılığı və təkəfül operatorları islam maliyyə məhsullarının və xidmətlərinin tam spektrini təşkil etməlidir.
3. Bu sahə tamamilə şəriət normaları və normativ hüquqi baza ilə müdafiə olunmalıdır.
4. Məhkəmə sistemində yaradılan “Xüsusişədirilmiş Şəriət Arbitraj Məhkəməsi” islam bankçılığını və təkəfül sistemini əhatə edərək, tam təmin etməlidir.
5. Bu sahələr yüksək hazırlıqlı və bacarıqlı mütəxəssislərlə təmin olunmalıdır. Kadr hazırlığına xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Yeni tədris mərkəzlərinin yaradılmasına başlanmalıdır.
6. Malayziyanın “Regional İslam Maliyyə Mərkəzinə” çevrilməsi qarşıya əsas məqsəd kimi qoyulmalıdır.

Malayziyanın ikinci maliyyə naziri Tan Sri Nor Mohd Yakop, “İslam Maliyyə İnstitutlarının” 2004-cü ildə təşkil etdiyi seminarda, islam bankçılıq sisteminin üçüncü mərhələyə daxil olduğunu elan etdi. Belə ki, birinci mərhələ islam bankçılığının yaradılmağa başladığı dövr, ikinci mərhələ islam kapital bazarının yaradıldığı dövr

hesab olunurdu. Üçüncü mərhələdə islam maliyyə aktivlərinin və maliyyə iustitularının yaradılması və inkişafı nəzərdə tutulur. Bu mərhələ vəqfin, kreditlərin, qard xassanın, xüms və zəkatın tətbiqini əhatə edir.

Malayziyada islam bank sektorunun liberalaşması və baş planın tələblərinin icrası ilə Malayziya Mərkəzi Bankı 2005-ci ildə qəbul edilmiş “İslam pəncərələri-nin” əvəzinə, “İslam Subsidiar Strukturunu” (İSS) təsdiq etdi. İSS İslam bankçılığına mane olan bir sıra amillərin aradan qalxmasına səbəb oldu, topdan və pəra-kəndə satışa, aktivlərin və torpaq sahələrinin alışına, müştərək müəssisələrin ak-siyalarının alışı və investisiya portfelinə daxil olunmasına şərait yaratdı.

2006-ci ilin avqustunda Malayziya Beynəlxalq İslam Maliyyə Mərkəzinin fəaliyyətə başlaması ilə islam maliyyə mühitində dəyişikliklər başladı. MBİMM 1) Malayziya Mərkəzi Bankının, 2) Qiymətli Kağızlar üzrə Maliyyə Komissiyasının, 3) Labuan Ofşor Maliyyə Xidmətləri İdarəsinin və 4) Malayziya Birjası-qiymətli kağızlar bazarının birgə layihəsi əsasında fəaliyyətə başladı. Neqara Malayziya Bankının 2008-ci il məlumatına əsasən islam bankçılığı aktivləri Malayziya maliyyə sisteminin ümumi aktivlərinin 17,4 faizini təşkil edirdi. Bu səbəbdən, əsas məqsəd əlverişli Malayziya bazarlarına islam dünyasının investisiyalarının cəlb edilməsi idi [145]. İslam bankçılıq sistemi əmanətləri bank sektorunun ümumi depozit portfelinin 11,9 faizini təşkil edirdi. İslam bankçılıq sistemi vasitəsi ilə maliyyələşdirmə, Malayziya bank sektoru tərəfindən ayrılmış kreditlərin 13,7 faizini təşkil etmişdir [73]. İslahatların 2016-2020-ci illəri əhatə edəcək 10-cu Malayziya Aktında da davam etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [144].

Asiyanın beynəlxalq maliyyə mərkəzləri arasında Kuala-Lampurda yanaşı, Labuan Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin də özünəməxsus yeri vardır. Labuan Malayziyanın və Şərqi Asiyanın ən böyük liman şəhəri olmaqla yanaşı, dənizdən neft emalı ilə məşğul olan iri şirkətlərin biznes və istirahət mərkəzi, iri bankların və maliyyə institutlarının yerləşdiyi bir əraziyə çevrilmişdir. Ərazi xüsusi statusa malikdir. Labuan sərbəst ticarət zonasıdır, ticarə risumlarından azad zonadır, hava limanında və dəniz limanında xüsusi zonalar mövcuddur. Labuan Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi 1990-cı ilin oktyabrından Malayziya maliyyə xidmətləri industriyasını genişləndirmək və Kuala-Lumpur BMM-nin fəaliyyətinə dəstək olmaq məqsədi ilə “işgüzar BMM” statusunda

fəaliyyətə başlamışdır. Beynəlxalq ofşor maliyyə mərkəzi kimi fəaliyyətə başlayan LBMM üçün ilk olaraq xüsusi qanunvericilik və normativ aktlar toplusu hazırlandı, biznes fəaliyyəti üçün müvafiq şərait yaradıldı, yeni şirkət yaradarkən çəkilən xərclər nəzərə cəpacaq dərəcədə azaldıldı, sadə və sərfəli vergi rejimi yaradıldı. 2010-cu ildən ofşor ərazilərin beynəlxalq səviyyədə ləğvi çərçivəsində tam hüquqlu beynəlxalq maliyyə mərkəzinə çevrilmişdir. Labuan BMM-nə xüsusi hüquqi statusda “sərbəst valyuta fəaliyyəti” təmin edildi, korporativ tələblər ciddiləşdirildi. Bu təbirlərin nəticəsi olaraq, dünyanın məşhur 60 aparıcı bankı, 134 sığorta şirkəti, 23 trust-şirkət Labuanın bu yurisdiksiyasından bəhrələndilər. Sözügedən şirkətlərə domisiliya hüququ-müəyyən vergi statusu ilə daimi fəaliyyət hüququ verildi. Dünyanın 70-dən çox ölkəsi ilə Malayziya arasında “ikiqat vergiqoymadan yayınma haqqında müqavilə” mövcuddur. Bu ölkələr sırasına əsasən CŞADA ölkələri, Asiyanın müsəlman ölkələri, Avropa və Böyük Britaniya birliyinə mənsub ölkələr daxildir.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin ən vacib tələblərindən biri kimi, siyasi və iqtisadi sabillik Labuan BMM-nin yurisdiksiyasında diqqət mərkəzində saxlanılır. Hakimiyyətin demokratikliyi, hərbi müdaxilələr və ya hərbi çevrilişlər kimi sərt siyasi gedişlərin edilməsinə yol verilməməsi Malayziya dövləti tərəfindən Labuan BMM-nə verilmiş etibarlı təminatıdır. Labuan BMM-nin qanunvericilik bazasının çevikliyi, sadəliyi və sərfəliliyi də diqqəti cəlb edir. Labuan BMM-də fəaliyyət sahələrini əhatə edən qanunlar toplusu 570 səhifəlik bir kitabda toplanmışdır. Bu hal burada çalışan şirkətlərin fəaliyyətində mühüm amildir və hamı tərəfindən dəstəklənir. Labuanın maliyyə xidmətləri “Labuan Maliyyə Xidmətləri Dairəsi” (LMXD)-(Labuan Finansial Service Authority-LFSA) tərəfindən tənzimlənir və nəzarət edilir [145].

1997-98-ci illərdə Labuanda 221 xarici şirkət rəsmi qeydiyyatla alındığı halda 2008-ci ildə 85 ölkədən 6868 şirkət qeydiyyatdan keçmişdir [146]. 2012-ci ildə Londonda nəşr olunan “Tak Justice Network” dərgisi ABŞ, Böyük Britaniya, Niderland və Fransanın 195 iri şirkətinin fəaliyyətini təhlil edərkən və vergidən azad zonaları araşdırarkən Labuanda 104 transmilli korporasiyanın törəmə müəssisəsinin olduğunu müəyyənləşdirmişdir [146].

Bu göstəricilərlə həmin zaman Labuan BMM 85 törəmə şirkətə malik Panamanı, 94 törəmə şirkətə malik Men adasını qabaqlayaraq 122 törəmə şirkətə malik Qernsi və 143 törəmə şirkətə malik Baham adaları ilə rəqabətə girə bilən etibarlı biznes məkanına çevrilməkdə olduğunu bildirdi. Labuan şirkətləri Malayziya rezidenti olduqları halda ikiqat vergi ödəmədən azad olunurlar. Dünyanın 43 ölkəsi ilə “ikiqat vergi tutmadan yayınma haqqında” ikitərəfli müqavilələr mövcuddur [53]. Həmin halda şirkət təmiz gəlirinin 3 faizi və ya 20.000 Malaziyaya rinqiti (5500 ABŞ dolları) həcmində illik vergi ödəyirlər. Həm də vergi ödənilməsi forması və növü şirkətlər tərəfindən müəyyən olunur. İnvestisiyalardan əldə olunan gəlirlər vergiyə cəlb olunmur. Labuan şirkətləri tərəfindən rezident olmayan direktora ödənilən vəsaitlər də vergitutma obyektı sayılmır. Eyni zamanda, vergi ödəyiciləri ödənişləri nümunəvi, düzgün və vaxtında ödəyərsə onlara müəyyən güzəştlər və təltiflər də nəzərdə tutulmuşdur [149].

Beynəlxalq maliyyə mərkəzinin vacib elementlərindən biri olan infrastruktur Malayziya hökumətinin daima diqqət mərkəzində olan sahələrdəndir. Telekomunikasiyanın və internet təchizatının yüksək səviyyədə təmin olunması, ölkəyə gəliş-gedişin sadəliyi, dil təminatı, etik normalara riayət olunması, mədəni irsin qorunması, bank və maliyyə xidmətlərinin, turizm və hotel sisteminin yüksək səviyyəsi, ictimai-iaşə obyektlərinin çoxluğu və zənginliyi effektiv nəticələrə səbəb olmaqdadır. Ümumiyyətlə, Malayziyada 8 hava limanı var. Bu hava limanlarına “Air Asia”, “MAS-Meleyra Avia Systems” kimi 15 yerli və xarici aviaşirkət xidmət edir [149].

Kuala-Lampurun nəqliyyat sistemi çoxşaxəlidir. Yerüstü və yeraltı metro mövcuddur. Yerüstü metro və avtobus sistemləri şəbəkəsi Rapid KL adlanır. Bu şəbəkəyə “İntrokoda” və “Cityliner” brendlərinin 165 avtobus marşrutu, “Ampanq Line” (STAR) və “Kelena Jaya Line” (PUTRA) metro sistemləri daxildir. Malayziya dəmir yolu sistemi 62 stansiyadan ibarət 1667-km uzunluqda olmaqla bütün şəhərləri əhatə edir.

Dəmir yolu yükdaşımaları əsasən Kuala Lampur Sentral dəmir yolu vağzal vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bu sistemə daxil olan KLİA Express-sürətli qatarlar hava limanından bir neçə istiqamətdə şəhər mərkəzinə sənişin daşınmasını həyata keçirir. Daşınma qiyməti 35 rinqtit olan KLİA Express çox sərfəli nəqliyyat vasitəsidir. Rapid

KL sisteminə şəhərkənarı nəqliyyatdan və monorelsdən başqa, bütün nəqliyyat sisteminə aid olan "inteqrə olunmuş biletlər sistemi" qurulmuşdur. Smart-kart təchizatlı, artımlı hesabı olan (pulu artırmaq mümkün olan) bu sistem "Touchn Go & MyKad" adlanır. Həm də bu sistem "price capping" (gündəlik ödəniş limitli) təchizat sisteminə malikdir. Yəni bir gündə hər bir nəqliyyat növündən bir neçə dəfə istifadə olunsada sadəcə bir ödəniş silinir [149].

Dünyada yeganə dərinsulu okean limanı olan Labuan limanı sərbəst iqtisadi zonadır. Məhz bu təbii-coğrafi xüsusiyyəti sözügedən ərazinin ticarətin mərkəzinə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır. Burada dövriyyədən vergi alınmır, ƏDV, aksiz rüsumu, ixrac-idxal yığımı yoxdur. Limanda ticarətlə məşğul olmayan Labuan şirkətləri də vergidən azaddır. Lakin həmin şirkətin sahibi hesabat ili başlamazdan 3 ay öncə "ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olmayacağı barədə" rəsmi müraciət etməlidir.

Malayziya hüquq sisteminin əsası ingilis hüquq sistemi üzərində qurulmuşdur. Labuan BMM-nin fəaliyyətini təmin edən şirkətlər və onların fəaliyyətinin nor-mativ hüquqi əsasını aktlar təşkil edir. 2010-cu ildən ofşor fəaliyyətə qadağa qoyulduqdan sonra normativ bazada da müvafiq düzəlişlər edildi.

Yuxarıda qeyd edilmiş məlumatlar əsasında deyə bilərik ki, digər Asiya beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində olduğu kimi, Kuala-Lumpur və Labuan beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında və idarə olunmasında Böyük Britaniya maliyyə sisteminin çox böyük təsiri olmuşdur. Bu ərazilər müstəqil dövlətlərə məxsus olsalar da, iqtisadi qloballaşma siyasəti sayəsində yüzilliklər boyu yaradılmış iqtisadi, siyasi və ictimai münasibətlər BMM-nin idarə olunmasında əsas amil olaraq qalır.

2.3. Şərqi Asiya geoiqtisadi məkanında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin rəqabətqabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi

Asiya geoiqtisadi məkanı dünya iqtisadiyyatının ən rəqabətli və coxsaylı maraq dairələrinin olduğu bir bölgədir. Eyni zamanda tarixən ticarət istiqamətlərinin kəsişdiyi bir bölgədir. Baş vermiş böhranlar bu bölgənin dünya iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətinin

göstəricilərindən biridir. Tədqiqatda regionun BMM-lərinin rəqabətliliyinin indekslər və diaqramlar əsasında təhlil olunmasına və məntiqi nəticəyə gəlməyə, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında şərq ölkələri və beynəlxalq təşkilatların mövqeyini qiymətləndirməyə çalışacağıq.

Bir qayda olaraq dünya iqtisadçı alimləri və menecerləri tərəfindən iqtisadi ölçülərdə rəqabətcabiliyyətlilik, cəlbediciliyin qiymətləndirilməsi və rəqabətə davamlılıq əsas şərtlər olaraq irəli sürülür. Bu şərtlərin təhlili bir necə metodika və göstəricilər üzrə aparılır;

- ❖ Qlobal rəqabət qabiliyyəti indeksi (the Global Competitiveness Report-GCR);
- ❖ Qlobal cəlbedicilik indeksi (Global Attractiveness Index-GAI);
- ❖ Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin inkişaf indeksi (İFCD);
- ❖ Qlobal maliyyə mərkəzləri indeksi (GFCİ);
- ❖ Çoxmillətli amerikan korporasiyası “MasterKard Worldwide” indeksi;
- ❖ Asiya inkişaf bankının, Asiya infrastruktur və investisiya bankının proqnozları;
- ❖ Dünya bankının hesabat proqnozları.

Global rəqabət qabiliyyətlilik indeksi (GRQİ) tərtib olunarkən dünyanın 140 ölkəsi üzrə 100-dən artıq göstərici təhlil olunmaqdadır [185]. Ölkəmizin iqtisadi inkişafının təhlilləri üçün də əhəmiyyətli ola biləcəyini əsas götürərək, bu göstəricilərin tərtib metodikasını təhlil etmək istərdik. İlk olaraq göstəriciləri qeyd edək (bax cədvəl 2.3.1). Bu göstəricilər 1) əsas tələblər, 2) səmərəliliyin artırılması və 3) həssaslıq və innovasiyalar olmaqla, üç istiqamətdə qruplaşdırılmaqdadır. Nəticə olaraq bu qruplaşmaların ortalama həddi, 1) iqtisadiyyatın faktiki idarəsinin vəziyyətini, 2) iqtisadiyyatda effektiv idarəetmənin vəziyyətini və 3) iqtisadiyyatın innovasiya yönümlülük dərəcəsini müəyyən etməyə imkan verir. Qeyd olunan göstəricilər BVF-nun, Dünya Bankının, BMT-nin xüsusişədirilmiş təşkilatlarının, Beynəlxalq elektrik rabitəsi ittifaqının, Ümumdünya səhiyyə təşkilatının, YUNESKO-nun və s. statistik hesabatlarından əldə edilir.

Global rəqabət qabiliyyətlik indeksinin göstəricilər.

	Göstəricilər		
1	İstitutlar – təşkilatlar	1) əsas tələblər	1) iqtisadiyyatın faktiki idarəsinin vəziyyətini müəyyən edir
2	infrastruktur		
3	makroiqtisadi mühit		
4	Səhiyyə və ilk təhsil		
5	Ali təhsil və professional hazırlıq		
6	əmtəə bazarının səmərəliliyi	2) səmərəliliyin artırılması	2) iqtisadiyyatda effektiv idarəetmənin vəziyyətini müəyyənləşdirir
7	əmək bazarının səmərəliliyi		
8	Maliyyə bazarlarının səviyyəsi		
9	Texnoloji hazırlıq		
10	Bazarın həcmi		
11	Biznes həssaslığı	3) həssaslıq və innovasiyalar	3) iqtisadiyyatın innovasiya yönümlülük dərəcəsini müəyyən edir.
12	İnnovasiyalar		

Mənbə: Təhlillər əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Dünya maliyyə böhranının on illiyində dünya üzrə problemlər təhlil olunarkən, dayanıqlığın tam bərpa olunmaması, dövlət-özəl biznes münasibətlərinin kəskinliyi və siyasi müdaxilələr əsas problemlər olaraq göstərilmişdir. Bunlardan əlavə inkişaf etmiş ölkələrin borc problemi, tənzimlənməyən maliyyə axınları, innovasiyaların daha az ölkələr tərəfindən tətbiqi, əmək bazarının rahatlığı və təhlükəsizliyi problemləri də qalmaqdadır. Maliyyə resurslarının nəhəng banklarda təmərküzləşməsi prosesi davam etməkdədir. 2006-cı ilə nisbətə 2017-ci ildə nəhəng bankların aktivləri 30 trilyon ABŞ dollarından 43 trilyon ABŞ dollarına qədər artmışdır [175].

Şərqi Asiya geoiqtisadi məkanında rəqabət qabiliyyətinin artmasında beynəlxalq maliyyə mərkəzləri mühüm yer tutur. Bunun nəticəsində 2017-2018-ci il QRQİ göstəriciləri əsasında Sinqapur, Honkonq, Tokio beynəlxalq maliyyə mərkəzləri ilk onluğa daxildirlər. Sinqapur 5.71 dərəcə ilə dünyada üçüncü, Asiyada birinci yerdədir. Honkonq 5.53 dərəcə ilə dünyada 6-cı, Asiyada ikinci, Tokio-Yaponiya 5.49 dərəcə ilə dünyada 9-cu Asiyada 3-cü yerdə yerləşmişdir. Şərqi Asiya region üzrə Tayvan, Malayziya-Kuala Lampur, Koreya Respublikası- Butan, Şanxay-Çin növbəti mövqeləri tutmuşlar (bax cədvəl 2.3.2)

**2017/18 və 2016/17-ci illər üzrə Şərqi Asiya BMM-lərinin, Azərbaycanın və
ətraf regionların qlobal rəqabətqabiliyyətlik indeksləri**

BMM	Ölkələr	2017/18 Yerlər		2017/18 dərəcələri	2016/17 Yerlər		2016/17 dərəcələri
		dünya	region		dünya	region	
Sinqapur	Sinqapur	3	1	5.71	2	1	5.70
Honkonq	HXZ,Çin	6	2	5.53	9	3	5.48
Tokio	Yaponiya	9	3	5.49	8	2	5.48
Taypey	Tayvan,Çin	15	4	5.33	14	4	5.28
Kuala Lampur	Malayziya	23	5	5.17	25	5	5.16
Seul	Koreya R.	26	6	5.07	26	6	5.03
Şanxay, Pekin	Çin	27	7	5.00	28	7	4.95
Banqkok	Tailand	32	8	4.72	34	8	4.64
Bakı	Azərbaycan	35	9	4.69	37	9	4.55
Cakarta	İndoneziya	36	10	4.68	41	10	4.52
Moskva	Rusiya F.	38	11	4.64	43	11	4.51
İstanbul	Türkiyə	53	12	4.42	55	12	4.39
Astana,Almata	Kazaxstan	57	13	4.35	53	13	4.41
----	Gürcüstan	67	14	4.28	59	14	4.32
Tehran	İran	69	15	4.27	76	15	4.12
-----	Ukrayna	81	16	4.11	85	16	4.00

Mənbə: Cədvəl QRQİ-2017/2018 əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2016/17-ci ilə nisbətən, Sinqapur BMM 2017/2018-ci ildə öz mövqeyini saxlaya bilmiş, lakin Honkonq BMM-nin 9-cu mövqedən 6-cı mövqeyə yerdəyişməsi olmuşdur. Tokio BMM isə əksinə 8-ci mövqedən 9-cu mövqeyə geriləmişdir. Digər maliyyə mərkəzləri cüzi dalğalanmalarla stabil inkişafdadır.

Qlobal cəlbedicilik indeksi (QCI) dünya iqtisadiyyatında ən əhəmiyyətli göstəricilərdən biridir. BMM-nin formalaşma əsaslarından biri kimi tədqiqatımız üçün də əhəmiyyətlidir. Cəlbediciliyin qiymətləndirilməsi və QCI-nin tərtibi üzərə əsas metodiki istiqamətlər eynidir. Ölkənin cəlbedicilik qabiliyyəti onun inkişafı və rəqabət qabiliyyətini müəyyənləşdirən elementlərdən biridir. Cəlbediciliyin qiymətləndirilməsi üç indeks və üç ölçü ilə aparılır;

1. Mövqe indeksləşməsi (Pİ)
2. Dinamizmin indeksləşməsi (Dİ)
3. Dayanıqlığın indeksləşməsi (Sİ)

Bu indeksləşmələr üç ölçüdə ölkənin iqtisadi sisteminin ucot şərtlərini müəyyən edir. 1) mövcud vəziyyətin statistikas, 2) qısamüddətli trend üzrə dinamik inkişaf və 3) potensial inkişaf perspektivlərindən ibarətdir. QCI-nin bu modeli geniş tətbiq olunmaqdadır. Bu indeksləşmələrin dörd vacib tərkib hissəsi var; innovasiya, açıqlıq, effektivlik və resurslar. Bu indekslər reyting kimi nəşr olunmur, lakin təhlil olunur. Bu təhlillər əsasında Dinamizm indeksi 1-dən 36-ya qədər yüksək (Y), 37-dən 72-yə kimi orta (O), 73-dən 108-ə qədər aşağı (A-) və 109-dan 144-ə kimi kritik (Kr-) hədd olaraq müəyyənləşdirilir. Şərqi Asiya ölkələri üzrə 2017 və 2018-ci illər üzrə tərtib edilmiş qlobal cəlbedicilik indeksində əlavə olaraq dinamiklik və dayanıqlıq da qiymətləndirilmişdir. Dünya ölkələri üzrə tərtib edilmiş indeks əsasında şərq Asiya ölkələrinin cəlbedicilik cədvəlini tərtib etsək daha aydın olar (bax cədvəl 2.3.4).

Cədvəl 2.3.4

Şərqi Asiya ölkələrinin cəlbediciliyi.

Ölkələr	2018 Sİ yeri	2018 Sİ balı	2017 Sİ yeri	2017 Sİ balı	2018 Dİ	2018 Sİ
Yaponiya	3	91.9	3	87.0	O	Kr-
Sinqapur	5	85.6	4	85.7	A-	O
Çin	6	83.7	5	84.7	Y	Kr-
Koreya R	10	77.6	11	74.1	Kr-	A-
Honkonq	12	72.2	13	71.4	O	A-
Malayziya	33	50.2	36	48.4	A-	Y
Tailand	50	37.0	52	37.3	Y	A-
İndoneziya	57	34.1	61	34.2	O	O
Rusiya F	29	52.8	27	56.4	Kr-	A-
Türkiyə	49	37.1	49	39.1	O	Y
Kazaxstan	65	32.6	66	33.4	Kr-	O
Azərbaycan	74	26.5	69	31.2	Kr-	O
Gürcüstan	77	26.0	76	27.1	A-	A-

Mənbə: QCI-2018 əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin inkişaf indeksinin tərtib edilməsində 7 qrup göstəricidən istifadə olunur:

1. İnstitusional mühit.
2. Biznes mühiti.
3. Maliyyə sabitliyi.
4. Bank-maliyyə xidməti.
5. Qeyri-bank maliyyə xidməti.

6. Maliyyə bazarları.

7. Maliyyə resurslarının əlçatanlığı.

Ən geniş istifadə olunanlardan biri də Qlobal Maliyyə Mərkəzləri İndeksinin (QMMİ) tərtib metodikasıdır. 2007-ci ildən başlayaraq hər il iki dəfə: martda və sentyabrda nəticələr nəşr olunur. London BMM-nin sifarişi əsasında hazırlanan QMMİ əsasında dünya üzrə qabaqcıl mərkəzlər təhlil olunur [126]. Bu təhlilin əsas metodikası qiymətləndirmə və dərəcələmədən ibarətdir. İndekslər hesablanarkən faktiki qiymətləndirmə modeli (a) tətbiq olunur. Faktiki hesablama metodu alət faktorlarından (b) istifadə olunmaqla rəqabətqabiliyyətlik (c) faktorunun hesabatı əsasında qurulur. Nəzərə alsaq ki, beş alət faktoru var,

$$a = (b \cdot 5) : c \quad - \text{ düsturu əsasında ortalama müəyyənləşdiririk.}$$

Alət faktorlarına 1) insan; 2) biznes mühiti; 3) bazarların mövcudluğu; 4) infrastruktur və 5) ümumi rəqabətə davamlılıq (ÜRD) daxildir. Bu beş alət faktorları da aşağıdakı kimi təsnif olunur (bax cədvəl 2.3.5).

Cədvəl 2.3.5

GMMİ-nin hesablanmasında istifadə edilən alət faktorlarının təsnifatı.

1. İnsani alət faktorları	2. Biznes mühiti üzrə alət faktorları
1. İnsan imkanlarının inkişafı indeksi	1. Biznes qurmağın yüngüllüyü indeksi
2. Sosial elmlər, biznes və hüquq sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin mövcudluğu	2. Qlobal xidmətlərin yerləşmə indeksi
3. Həyat tərzinin qiymətləndirilməsi	3. Şəffaflıq indeksi
4. Şəxsi təhlükəsizlik indeksi	4. Korrupsiya anlayışları indeksi
5. Viza verilməsində məhdudiyyətlər indeksi	5. Qiymət müqayisəsi indeksi
6. Ali təhsilin səviyyəsi indeksi	6. Biznesə vergi dərəcələri
7. İntellektual kapital indeksi	7. Gəlir vergisinin dərəcələri
8. Beynəlxalq terrorizmin və cinayətkarlığın təhlili indeksi	8. ÜDM % nisbətində yığılan vergilərin ümumi həcmi
9. Turizm obyektlərinin səviyyəsi indeksi	9. İkiqat vergiqoymanın qarşısının alınması barəsində müqavilələrin mövcudluğu
10. İqlim analizi (yağış, qar, günəş) indeksi	10. İqtisadi müstəqillik indeksi
11. İnternet istifadəçiləri analizi indeksi.	11. Beynəlxalq iqtisadi müstəqillik indeksi
	12. Bank industriyasında risklərin ölkə üzrə qiymətləndirilməsi
	13. Siyasi risklər indeksi

3. Bazarların mövcudluğu	4. İnfrastruktur üzrə alət faktorları
1. Bazarların mövcudluğu indeksi 2. Kapitalın mövcudluğu 3. Master Card biznes mərkəzləri 4. Təhlükəsizlik xidməti(security) 5. İnkassator xidməti 6. Fond birjalarının kapitalizasiyası 7. Səhm bazarlarının həcmi 8. Səhm bazarlarının dövriyyəsi 9. Geniş fond indekslərinin səviyyəsi 10. İstiqraz bazarının dövriyyəsi 11. İstiqraz bazarının həcmi 12. Fond fyuçersləri bazarının həcmi 13. Bankların təmiz daxili mövqeyi 14. ÜDM % nisbətində Mərkəzi Bankın daxili mövqeyi 15. Qlobal kredit reytingi	1. Ofisin saxlanma xərci 2. Müxtəlif ölkələrdə ofis sahələrinin mövcudluğu 3. Əmlak obyektlərinin sayı 4. Əmlak sahəsində şəffaflıq indeksi 5. Kompüterləşmənin dərəcələnməsi 6. Nəqliyyat və infrastruktur sahəsində aktivlər 7. Hava limanlarının vəziyyəti indeksi 8. Yerüstü nəqliyyat keyfiyyəti indeksi 9. Yolların monitorinqi 10. Dəniz limanların monitorinqi 11. Dəniz daşımaları imkanları 12. Dəniz nəqliyyatı təchizatı monitorinqi 13. Dəmir yolları və daşımaları indeksi 14. Hava nəqliyyatı daşımaları 15. Borularla daşımalar
5. Ümumi rəqabətə davamlılıq (ÜRD) üzrə alət faktorları	
1. Ümumdünya rəqabətə davamlılıq tablosu 2. Qlobal ÜRD indeksi 3. Biznesdə qlobal etimadlılıq 4. Biznesdə xarici investisiya axını 5. Dünyanın ən innovativ ölkələri 6. İntellektual mülkiyyətin qlobal indeksi 7. Pərakəndə ticarətdə qiymət indeksi 8. Həyat dəyərinin qiymətləndirilməsi 9. Şəhər brendlərinin indeksi 10. Beynəlxalq yarmarka və sərgilərin sayı 11. Şəhər əhalisi 12. Əhali sıxlığı	

Cədvəl 2006-2017-ci illər üzrə GMMİ-lərinin təhlili əsasında müəllif tərəfindən təcümə olunaraq sistemləşdirilib.

Mənbə: The Global Financial Index.// 2006-2017-ci illər.

http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf.

Bu 66 alət faktorunun təsnifatı əsasında BMM-nə namizəd olan şəhərlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin cədvəldə sadaladığımız 14 faktoru müəyyənləşdirilir. Məhz rəqabətqabiliyyətliliyi müəyyən edən bu 14 faktor əsasında QMMİ üzrə maliyyə mərkəzlərinin reyting cədvəli tərtib edilir. Professional maliyyəçilərin cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsi əsasında isə dərəcələmə aparılır.

**BMM-ə namizəd olan şəhərlərin rəqabətqabiliyyətliliyinin
müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən faktorlar**

BMM-nə namizəd şəhərlərin RQ faktorları
1. Yüksək ixtisaslı personalın olması 2. Tənzimləyicinin fəaliyyəti 3. Beynəlxalq maliyyə bazarlarına keçid imkanı 4. Biznes infrastrukturlarının mövcudluğu 5. İstehlakçılarla əlaqə imkanı 6. Biznesə düzgün və obyektiv münasibəti 7. Hakimiyyətin sorğulara reaksiyası 8. Korporativ vergi qoyma rejimi 9. Əməliyyatxərcləri 10. Təchizatçıların professional xidmətlərdən istifadə imkanı 11. Həyat keyfiyyəti 12. Mədəniyyət və dil 13. Kommersiya əmlakını əldə etmə imkanı 14. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi rejimi

Cədvəl 2006-2017-ci illər üzrə GMMİ-lərinin təhlili əsasında müəllif tərəfindən təcümə olunaraq sistemləşdirilib.

Mənbə: The Global Financial Index.// 2006-2017-ci illər.

http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_1.2.3.4.5.6.7.8.9.10.11.12.13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf

Asiya regionu Şərq ölkələri üzrə 2.17 sayılı cədvələ əsasən bölgədə 19 aktiv BMM-i fəaliyyətdədir. Bu beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında metodik baza kimi Qlobal Maliyyə Mərkəzləri İndeksinin beş prinsipi; 1) həyat tərzini keyfiyyəti, 2) biznes mühiti, 3) bazarların mövcudluğu, 4) infrastruktur və 5) ümumi rəqabətqabiliyyətliliyi tərəfimizdən əsas götürülərək təhlillər aparılmışdır.

Bu BMM-ləri dünya iqtisadiyyatının bütün subyektləri, o cümlədən bütün dünya dövlətləri üçün açıqdır. A qrupuna Tokio BMM başda olmaqla 9 BMM daxil etmişik. Qrupun özünə məxsus zəngin xüsusiyyətləri var. Avropa və Amerika BMM-ləri ilə geniş və sıx əlaqələrinə baxmayaraq, bu BMM-nin formalaşmasında xüsusi regional üstünlüklər də mövcuddur. A məkanı BMM-lərinin son 10 Qlobal Maliyyə Mərkəzləri İndeksi əsasında təhlili diaqram 2.3.1-də göstərilən kimidir. Diaqram şaquli müqayisəlilik əsasında 2013-2017-ci illəri əhatə etməklə tərtib edilib. A məkanına daxil olan beynəlxalq maliyyə mərkəzləri region dövlətlərinin-Rusiya, Çin XR, ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya, Şimali Koreya, Monqolustan və.s. iqtisadiyyatına birbaşa təsir imkanına malikdir. İnfrostruktur və kommunikasiyalar bir-birinə sıx bağlanmışdır.

Tokio BMM global maliyyə mərkəzləri indeksi göstəricilərinə əsasən A məkanında lideridir. Belə bir qənaətə gələ bilərik ki, yaranmaqda olan BMM-ləri Tokio BMM-nin nümunəsində formalaşdırılmaqdadır. Tokio BMM-i cüzi dalğalanmalarla yüksələn tempdə inkişaf edir.

Seul BMM-də son dövrdə enmə müşahidə olunmasına baxmayaraq stabil artımdadır. Son aylarda qonşu Şimali Koreyanın "hərbi manevrləri" maliyyə bazarlarına mənfi təsir etmişdir. Oxşar vəziyyə 2013-cü ildə də yaşanmış və maliyyə bazarlarına o zaman da mənfi təsir etsə də, aparılmış islahatlar tez bir zamanda yüksəlişə səbəb olmuşdur. 2021-ci ilin son dekadasında da hərbi-siyasi manevrlər iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərməkdədir.

Yaponiyanın Tokio-Osaka və Cənubi Koreyanın Seul-Busan cütlüklərinə qarşı Şanxayın tək qalması və nisbətən zəifləməsi QMMİ-15 də aşağı düşməsi, QMMİ-16-da isə tədricən artması seyr edilir. 2013-cü ildən inkişafa başlayıb. 2016-cı ilin sentyabrında 16-cı dərəcədən 2017-ci ilin martına 13-cü dərəcəyə qalxmış Şanxay BMM, 2017-ci ilin sentyabrında 6-cı pilləyə yüksələrək liderlər arasında yerləşməkdədir [119]. 2020/2021-ci illərdə Koreyadakı hərbi-siyasi qarışıqlıqdan və COVID-19 pandemiyasından Şanxay BMM yararlandı ,GMMİ-29 üzrə Nyu-York və Londondan sonra dünyada 3-cü, Tokio,Pekin,Sinqapur və Honkonq BMM-lərini geridə qoyaraq Şərqi Asiyada birinciliyi ələ keçirmişdir.[112] Çin global bazara Şanxay və Pekindən əlavə daha 11 oyunçu ilə çıxarmağa nail olmuşdur. Nəticə olaraq Çin bu regionda 13 beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzi ilə Yaponiyanın iki və Cənubi Koreyanın iki güclü maliyyə mərkəzi qarşısına 7 güclü və 6 yeni inkişaf etməkdə olan BMM-ləri ilə çıxmışdır.[112]

Şanxay BMM son dövrlərdə parlamaqda olan mərkəzlərdən biridir. Biznes mühitinə hər cür şərait yaradılmışdır. Müasir hava limanı, tıxacsız nəqliyyat sistemi və müasir kommunikasiyalar investorların marağını artırmaqdadır. Pudun xüsusi rayonu investorların ixtiyarına verilmişdir. 1994-cü ildən yaradılmış ümum Çin arbitraj məhkəmələri çərçivəsində beynəlxalq İqtisadiyyat və Ticarət üzrə Çin Arbitraj Komissiyası fəaliyyətdədir .

2014-cü ildən BMM statusu almış Busan BMM-də Şimali Koreyanın hərbi təhlükəsi zəminində zəifləməkdədir. Daha çox Yapon biznesinə xidmət edən Osaka BMM-i də dalğalı inkişafdadır.

Çin XR-nın ərazisində yerləşən və A geoiqtisadi məkanına daxil olan növbəti dörd BMM Pekin başda olmaqla Çinin paytaxtına yaxın ərazidə yerləşən Tiyan-jin, Dal-yan və Qinq-dao şəhərlərinin beynəlxalq əhəmiyyətli maliyyə mərkəzlərinə çevrilməsi son üç-dörd ildə sürətlənmişdir (bax diaqram 2.1) Bu prosesin başlanmasına fikrimizcə, Honkonqun icarə müddətinin bitməsi xüsusi təsir göstərmişdir. Çin hökuməti Çinin başqa ərazilərinin də dünya investorları üçün açıq olduğunu və heç də Honkonqdan və Sinqapurdan geri qalmadığını nümayiş etdirmək siyasətindən irəli gəlir. Zənnimizcə, Çin həmçinin bu akvatoriyada Yaponiya və Cənubi Koreya ilə rəqabətdə də qalib olmaq arzusundadır. Artıq Çinin "Dəniz ipək yolu" və "Şərq-Qərb" dəmir yolları layihələri icra olunmağa başlanmışdır.

A-məkanına daxil olan BMM-ləri arasında gedən rəqabəti B geoiqtisadi məkanına daxil olan BMM-lər davam etdirməkdədir. B - məkanına Honkonq BMM-rəhbərlik edir. Honkonq BMM son QMMİ-19-a qədər Şərq ölkələri BMM-nin lideri olmuşdur. QMMİ-19 üzrə Sinqapur BMM-nə nisbətən iki bənd geriləmişdir. Zənnimizcə buna səbəb Honkonqda baş vermiş tələbə mitinqləri və Çin hökumətinin müəyyən sahələri öz nəzarətinə götürməsi olmuşdur. 20 və 21-ci QMMİ-də də Sinqapurdan geri qalmasına baxmayaraq 2017-ci ilin sentyabrında 22-ci QMMİ-də yenidən lider mövqeyə qayıtdı [124]. (bax diaqram 2.3.2). QMMİ-27 üzrə Sinqapur BMM - V, Honkonq BMM-VI, QMMİ-28 üzrə Sinqapur BMM -VI, Honkonq BMM-V, QMMİ-29 üzrə Sinqapur BMM -V, Honkonq BMM-IV mövqeni qoruyur. [112].

Honkonqun coğrafi mövqeyi, XV əsrdən bu yana ticarət yolları üzərində yerləşməsi və xüsusi inzibati statusu buranın BMM-nə çevrilməsində önəmli rol oynamışdır. Coğrafi baxımdan Honkonqa yaxın və həmsərhəd ərazidə yerləşən Şengen BMM-nin formalaşmasında Honkonq nümunəsi öyrənilir. Yeni yaranmaqda olan Quanqçjou BMM Çinin cənub regionunun inkişaf etdirilməsinə və qonşu Vyetnam, Laos, Kamboca dövlətlərinin bazarlarının tənzimlənməsində önəmli rol oynamağa başlamışdır (bax diaqram 2.2).

Tayvanın statusu tələb edir ki, Taypey BMM-i müstəqil fəaliyyət göstərsin. Lakin Çinin bu əraziyə iddiaları Taypey BMM-nin Honkonqun siyasətini davam etdirməyə vadar edir. Çin investorlarının Honkonqa bitişik Şengen BMM-də toplanması ikitərəfli səciyyə daşıyır. Bir tərəfdən ingilis kapitalı Çinə daxil olur, digər tərəfdən Çin kapitalı Honkonq vasitəsi ilə beynəlxalq arenaya daha rahat çıxış əldə edir. Son 4 ildə Quançjou istisna olmaqla, B Geoiqtisadi məkanına daxil olan BMM-ləri cüzi dəyişikliklərlə stabil inkişafdadır. Xüsusilə Quançjou BMM-nin son bir ildəki sürətli artımı diqqətəlayiqdir. Bu yüzillikdə sözügedən üç BMM-nin birləşərək daha nəhəng Qlobal Maliyyə Mərkəzinə çevriləcəyini ehtimal edirik.

Fikrimizcə, Filippinin paytaxtı Manilada yaradılmış BMM daha çox Amerika kapitalı üçün hesablanmış bir mərkəzdir. O cümlədən, Taypey BMM-inin də Avropa investorlarının Çin iqtisadiyyatına yanaşması təyinatlı bir mərkəzdir. Son 4 ildə Quançjou istisna olmaqla B qrupuna daxil olan BMM-ləri yüngül dəyişmələrlə stabil inkişafdadır. Quançjou BMM-nin son bir ildə sürətli artımı diqqətəlayiqdir.

C-məkanına Sinqapur BMM-i rəhbərlik edir. Son illərin təhlili əsas verir düşünək ki, Sinqapur BMM Honkonq BMM-nə alternativ olaraq formalaşır. Bu fikrimi son QMMİ-nin nəticələri də subut edir. Bu üzdən Sinqapurla bərabər regionun digər maliyyə mərkəzləri də liberallaşdıqca inkişaf edəcəkdir. Bu kontekstdə şimal-şərq-cənub qərb kəsişməsində yerləşməsi Sinqapurun əhəmiyyətliyini daha da artırır. Baxmayaraq ki, Sinqapur BMM müsəlmanların sıx yaşadığı iki dövlətin içərisindədir (İndoneziyanın 230 milyon əhalisinin 87.5%-i, Malayziyanın 28,5 milyon əhalisinin 91%-i islam dininə etiqad edir), əhalisinin 74,2%-i Çinlidir, dövlət dili ingilis dilidir, bununla belə regionda lider BMM-dir. [139]. Şərqdən qərbə və əks istiqamətdə dəniz ticarət yollarının kəsişməsində yerləşən Sinqapur BMM-nin formalaşması və fəaliyyət xüsusiyyətləri formalaşdırılmasını təklif etdiyimiz Bakı BMM-nin ən bariz nümunələrindən biri ola bilər. Nəzərə alsaq ki, BMM qeyri-neft sektoru sahəsidir, ölkə rəhbərliyinin qarşıya qoyduğu "qeyri neft sektorunun inkişafı istiqamətində" ən səmərəli sahələrdən biri ola bilər.

Honkonq BMM-nin ardınca Sinqapur BMM birbaşa xarici investisiyaların balans dəyəri üzrə regionda liderliyi davam etdirir (bax cədvəl 2.3.7).

Cədvəl 2.3.7**BMM-lərinin birbaşa xarici investisiyaların %-lə balans dəyəri**

N-aa	Ölkələr	BMM	% dərəcələri
1	Honkonq,Çin	Honkonq BMM	467.0 %
2	Sinqapur	Sinqapur BMM	203.0 %
3	Malayziya	Kuala Lampur BMM	41.1 %
4	Tailand	Banqkok BMM	40.4%
5	İndoneziya	Cakarta BMM	20%
6	Tayvan,Çin	Taybey BMM	12%
7	C/Koreya	Pusan BMM	11.8%
8	Hindistan	Mumbay BMM	10.4%
9	Çin	Şanxay BMM	10.1%

Mənbə: [www/cyberleninka.ru/article/n/tnk-v-stranah-vostoka-pryamyie-inostrannye-investitsii-i-globalnye-proizvodstvennye-seti](http://www.cyberleninka.ru/article/n/tnk-v-stranah-vostoka-pryamyie-inostrannye-investitsii-i-globalnye-proizvodstvennye-seti). (World Investment Report/ NY/2012/)

23-cü və 24-cü QMMİ-lərinin nəticələri əsasında da Sinqapur BMM dünya üzrə 4-cü, Asiya üzrə isə 2-ci mövqedə olmuş 28 və 29-cu QMMİ göstəricilərində Şanxay BMM-nə uduzaraq, 6/5 pilləyə enmişdir. Lakin hesab edirik ki, bu müvəqqətdir, Sinqapur MB rəqəmsal valyuta projesi restarta səbəb olacaq. Sinqapur BMM yurisdiksiyasında zorakılıq və onun təbliği (hətta filmlərdə belə), küçələrin zibilləndirilməsi, yol hərəkəti qaydalarını pozmaq, ictimai asayışı pozmaq, kozino fəaliyyəti və.s normalar qadağandır və əhalinin təhlükəsizliyinə xidmət edir. Əhalinin savadlanması, internetdən istifadə yüksək səviyyədə pulsuz təmin edilir. Bu baxımdan digər BMM-lərindən rəqabətdə üstün mövqedədir. Sinqapur BMM-nin xidmət sektoru və infrostrukturu regionda ən rəqabətədavamlı hesab olunur.

Qeyd etdiyimiz kimi, şərq Asiya geoiqtisadi məkanında mövcud olan beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin rəqabətqabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin təhlili formalaşması nəzərdə tutulan Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzində nümunəvi model ola bilər.

III FƏSİL.AZƏRBAYCANDA BEYNƏLXALQ MALİYYƏ XİDMƏTLƏRİ

3.1. Beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealında “ 3 P” modeli.

(Projelər, prioritetlər, perspektivlər.)

Azərbaycan Respublikası maliyyə sistemi qlobal maliyyə sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Respublikamızın iqtisadi inkişafında xidmət sektoru-nun , o cümlədən maliyyə xidmətlərinin xüsusi yeri var. Maliyyə xidmətlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi dövlətin və tədqiqatçı alimlərin daima diqqətindədir. Respublikamızda beynəlxalq maliyyə xidmətləri göstərilməsi sahəsində müstəqil beynəlxalq struktur yoxdur. Bu fəaliyyət dövlətin üzərindədir.

Mərkəzi Bankın veb saytındakı məlumatlara əsasən MB tərəfindən beynəlxalq təşkilatlar və inkişaf agentlikləri ilə əməkdaşlıq sahəsində 19 layihə icra olunmaqdadır. Bu layihələr ;

1. Dünya bankı ilə 2. Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə 3. Asiya İnkişaf Bankı ilə 4. Avropa İttifaqı ilə 5. Avropa şurası ilə 6. Koreya İnkişaf İnstitutu ilə 7. Bazel Komitəsi ilə 8. ATTF-Lüksemburq Treyninq mərkəzi ilə 9. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə	10.İsveçrənin İqtisadi Məsələlər üzrə Dövlət Katibliyi ilə 11.Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası ilə 12.Qiymətli Kağızlar Komissiyalarının Beynəlxalq Təşkilatları ilə 13.Sığorta Nəzarət Qurumlarının Beynəlxalq Assosiasiyası ilə, 14.TİKA-Türk İşbirliyi və Koordinasiya Agentliyi ilə 15.Raiffeisen Bank İnternational AG ilə 16.Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı ilə 17.Böyük dördlüyə daxil olan auditor şirkətləri ilə 18.Visa Inc. Və Master Card Worldwide ilə 19.Fitchrating, Moodys, Standard and Poors Beynəlxalq Reyting Agentlikləri ilə
---	--

olmaqla beynəlxalq əməkdaşlığı əhatə etməkdədir. Bununla belə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli ola biləcək Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankı, İslam İnkişaf Bankı və İslam Maliyyə Təşkilatları ilə əməkdaşlıq layihələrinin də bu siyahıya əlavə olunmasını təklif edərdik.

Dünya ölkələrində nümunəvi model olaraq beynəlxalq maliyyə xidmətləri “Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzləri”ndə təklif olunmaqdadır. Azərbaycan da bu sahədə

mövqələrini təkmilləşdirilməkdədir. 2014-2019-cu illər üçün Beynəlxalq maliyyə mərkəzləri haqqında indeks tərtib olunarkən Bakı namizəd şəhərlər sırasında olmuş və 2018-ci ilin mart ayından əsas siyahıya da daxil edilmişdir. Hətta, Çinin Dalian BMM-ni qabaqlayaraq 511 balla 95-ci pillədə yerləşmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Almata RMM 519 balla 94-cü, Moskva BMM 555 balla 83-cü, İstanbul BMM 562 balla 76-cı yerlərdə olmuşlar. Bakı inamlı və dinamik inkişafı saxlayaraq, 2018-ci illin sentyabrında tərtib olunmuş QMMİ-24 əsasında qiymətləndirmə balını 555 bala qədər yüksəltməyə nail olsa da, dünya üzrə 95-ci yerdə qalmışdır. Lakin, artıq Almata RMM-ni qababqlamışdır. Analoji olaraq Almata RMM 550 balla 96-cı, Dalian BMM isə 499 balla 100-cü yerə düşmüşdür [135].

Bununla yanaşı, dünya maliyyə sistemində Azərbaycanın maliyyə sektorunun daha önəmli yer tutması üçün çox işlər görülməlidir. Hesab edirik ki, Azərbaycanda beynəlxalq maliyyə sektorunun inkişaf etdirilməli olan önəmli sahələrindən birincisi idarəçilik və xidmət sahəsi olmalıdır.

Maliyyə bazarları infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə “2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” dövlət proqramı qəbul edilmişdir. Bu dövlət proqramının 2011-2014-cü illəri əhatə edən birinci mərhələsində:

- qiymətli kağızlar bazarı infrastrukturunun müasirləşdirilməsi;
- normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;
- maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi;
- qiymətli kağızlar bazarında insan kapitalının inkişafı üçün zəruri imkanlar yaradılmışdır.

Neft gəlirlərinin yüksək olduğu 2004-2014-cü onillik ərzində bank kreditləşməsinin orta illik artım sürəti 30%-ə çatırdı. Mərkəzi Bankın statistikasına müvafiq olaraq 2014-cü ilin sonuna məcmu kapital 4.3 milyard manat olmaqla, ÜDM-in 7,3%-ni təşkil etmişdir. 2014-cü ilin sonlarından dünya neft bazarında baş vermiş ücüzlaşma Azərbaycan maliyyə bazarına da mənfi təsir etdi. Ehtiyatda olan valyutanın bir hissəsi “strateji dayanıqlığın təmin edilməsinə” yönəldildi.

2015-ci ilin sonunda MBNP-nin məlumatlarına əsasən ölkədə 43 bank, 27 sığorta şirkəti, 48 bank olmayan kredit təşkilatı, 109 kredit ittifaqı və 5 investisiya şirkəti fəaliyyət göstərirdi. 2018-ci ilin əvvəlinə ölkədə 30 bank, 47 bank olmayan kredit təşkilatı, 58 kredit ittifaqı qalmışdır. 2019-cu ilin noyabrına isə Azərbaycanda 30 bank, 45 BOKT və 45 kredit ittifaqı, 22 kredit təşkilatı, 19 sığorta təşkilatı var.[176].

Məlumdur ki, investorlar dünya iqtisadiyyatında, təcrübədə, kapital bazarları və maliyyə alətləri barəsində məlumatları gizli formada toplamağa üstünlük verirlər. Çünki, bir çox hallarda rəsmi statistika reallığı əks etdirmir və əldə edilən məlumatlar işlərinə yaramır. O məqsədlə İnvestorların maliyyə bazarlarına cəlb olunması məqsədi ilə bir sıra stimullaşdırıcı amillər nəzərdə tutulmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının əsas prioritet istiqamətlərindən biri olaraq, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, dünya ticarətində rəqabətə davamlı məhsullar istehsal etməklə, dayanıqlı və səmərəli mövqe tutmaqdan ibarətdir. Əsaslı Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, düşünülmüş iqtisadi siyasət ölkəmizin makroiqtisadi sabitliyinin və dinamik inkişafın bazası olmuşdur. Qlobal iqtisadi çağırışlara uyğun, müasir konseptual yanaşmalarla ölkəmizdə ciddi islahatlar aparılır. İslahatların bazasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16.03.2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” dayanmışdır. Bu istiqamətlərdə milli iqtisadiyyatın perspektivləri və hədəfləri olaraq iki istiqamət qrupu müəyyən edilmişdir. Milli iqtisadiyyatın perspektivləri olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatının dərinədən və faktlara əsaslanan:

- ✓ 360 dərəcəli diaqnostikası və GZİT (güclü, zəif, imkanlar, təhlükələr) təhlili;
- ✓ rəqabətqabiliyyətli üstünlüklərin vurğulanması;
- ✓ əsas sektorların dərinədən təhlili;
- ✓ prioritet sektorların strateji yol xəritəsinin hazırlanması müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektiv inkişafına səbəb olacaq səkkiz sektor 4+2+2 modeli əsasında prioritet olaraq müəyyən edilmişdir. Bunlardan dördü-istehsal sektorunu, ikisi xidmət sektorunu, ikisi isə sosial sektoru əhatə etmişdir (bax cədvəl 3.1.1).

Cədvəl 3.1.1.

Prioritet sektorların bölgüsü

İstehsal sektoru	Xidmət sektoru	Sosial sektoru
1. neft-qaz	5. ixtisaslaşmış turizm	7. uyğun qiymətə mənzillər
2. kənd təsərrüfatı	6. logistika və ticarət	8. kompleks peşə təlimləri
3. istehlak malları istehsalı		
4. ağır sənaye və maşınqayırma		

Mənbə: Cədvəl Mi və İƏS üzrə SYX Bİ əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Bu prioritetlərin müəyyən edilməsində əsas məqsəd ixracda rəqabətqabiliyyətliliyin artırılmasıdır. İkinci məqsəd birbaşa xarici investisiyaların artırılması nəzərdə tutulmuşdur ki, burada həm birbaşa xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına yatırılması məqsədi ilə cəlb edilməsi, həm də Azərbaycan investorlarının birbaşa xarici investisiyalarda iştirakı nəzərdə tutulmuşdur. Üçüncü-daxili bazar üçün vacib olan sektorlarda səmərəliliyin artırılması, dördüncü -idxaldan asılılığı azaldaraq yerli istehsalı gücləndirmək, beşinci - iqtisadi artımın dayanıqlığını təmin etməkdən ibarətdir. İqtisadiyyatda bu dəyişikliklər insanların sosial həyatında və yaşayış səviyyəsində də əks olunmasını təmin etmək məqsədi ilə islahatların iki prioriteti müəyyən edilib; I) investisiyaların cəlb edilməsi yoluyla əhalinin sosial rifahının və II) inklyuzivliyin yüksəldilməsi.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 1138 sayılı fərmanı ilə “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi” haqqında normativ-hüquqi baza 6 dekabr 2016-cı ildə qüvvəyə minmişdir [22]. Bu fərmanla iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən on iki strateji yol xəritəsi təsdiq edilmişdir:

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivləri üzrə;
2. Azərbaycan Respublikası neft və qaz sənayesinin inkişafına dair;
3. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair;
4. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair;
5. Azərbaycan Respublikasında ağır sənaye və maşınqayırmanın inkişafına dair;

6. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair;
7. Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair;
8. Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair;
9. Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair;
10. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair;
11. Azərbaycan Respublikasında telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair;
12. Azərbaycan Respublikasında kommunal xidmətlərin inkişafına dair.

Fərmanın ikinci bəndi ilə strateji yol xəritələrinin həyata keçirilməsinə ümumi rəhbərliyi və nəzarəti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasına, monitoring, qiymətləndirmə və kommunikasiya tədbirləri “İqtisadi islahatların təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinə” həvalə edilmişdir.

Dünya təcrübəsinə və şərqİ Asiya ölkələrində iqtisadi yüksəlişə nail olma modellərinə uyğun olaraq, beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasını proseslərinin, o cümlədən strateji yol xəritəsinin icrası prosesinin liberallaşdırılması, inzibati-dövlət yükünün azaldılması, vətəndaşların və sahibkarların ixtiyarına verilməsi daha səmərəli və real olar. Milli iqtisadiyyat təkcə dövlət iqtisadiyyatından ibarət olmadığı üçün, bu vacib amillərdən biri ola bilər. Ciddi dövlət orqanlarının nəzarəti özəl sektorun inkişafını nəzarətdə saxlamaqla zəifləməsinə, dövlət strukturlarının isə rəqabətsiz inkişafına yol açar bilər. Eyni zamanda, bu inkişafda “ziddiyyətlər və sağlam rəqabət” prinsipləri, maddi maraq prinsipləri, risklərin formalaşdırılması imkanı artar bilər. Belə olan halda, Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşdırılması islahatların effektivliyini daha da artırar bilər.

Fərmanın üçüncü, dördüncü və beşinci bəndləri normativ hüquqi bazanın tənzimlənməsi ilə bağlıdır ki, bu proses sırf dövlətin üzərində olan işdir. Lakin burada da, normalar beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin tələbləri çərçivəsində formalaşdırılarsa daha effektiv və praktik olar.

Qeyd etdiyimiz kimi milli iqtisadiyyatın perspektivləri olaraq qısa, orta və uzunmüddətli strateji istiqamətlərdə planlar formalaşdırılır. Bu sahədə Dünya Bankının və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının mütəxəssislərinin perspektiv proqnozları

ilə tam razılaşaraq, qeyd etmək istərdik ki, qloballaşan dünya iqtisadiyyatı qarşıdakı illərdə çox sərt rəqabət və tələblər çərçivəsində, müxtəlif iqtisadi dəyişikliklərin təsirinə məruz qalan bir geoiqtisadi mühitdə inkişaf edəcəkdir. Proqnozlaşdırılmayan proseslərin baş vermə ehtimalı daha böyükdür. Qarşıdakı illərdə global meyillərin global iqtisadiyyata təsirinin ilk əlamətləri artıq indidən hiss olunmaqdadır. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün proqnozlaşdırılan bu dörd təsirin təhlili tədqiqatımızda da diqqətdə saxlanılmışdır. **İlk olaraq**-global iqtisadi güc mərkəzlərinin Asiyada yeni yaranmaqda olan bazarlara doğru yerdəyişməsinə münasibət bildirərək, qeyd etmək istərdik ki, ABŞ iqtisadi balansın şərqə Asiyaya əyilməsinə mane olacaq və balansın saxlanılmasına çalışacaq. Təbii olaraq əks tərəf də boş durmayacaq. **İkinci**-texnoloji innovasiyaların əhəmiyyətli təsiri dünya ölkələri üzrə sosial təbəqələşməni dərinləşdirəcək, **üçüncü və dördüncü** proqnozlar dalğalı olduğu üçün geosiyasi konfigurasiya və neft-qaz qiymətləri düzgün qiymətləndirildiyi halda idarə olunandır. Azərbaycan dünya ölkələri ilə balanslaşdırılmış xarici siyasət yürüdü. Bu səbəbdən istər Amerika, Avropa dövlətləri, istərsə də Asiya regionu dövlətləri ilə iqtisadi münasibətləri də balanslı və səmərəli aparmağı davam etdirməlidir.

Azərbaycan Respublikasının şərqə Asiyada ən etibarlı tərəfdaşları İndoneziya, Çin XR, Honkonq, Tayvan və Taylanddır. Analoji olaraq bu ölkələrin BMM-ləri ilə sıx münasibətlər qurulmalıdır. Azərbaycanın şirkətləri də bu regionda BMM-lərində təmsil olunur. Lakin, bu təmsilçilik qənaətbəxş deyil. Azərbaycanın 2015-2017-ci illər ərzində bu region üzrə xarici ticarətdə ixracatı 3.1.2 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.1.2

Azərbaycanın 2015-2017-ci illər üzrə Asiya ölkələri ilə ixracatı.

(min ABŞ dolları ilə).

	Ölkələr	2015	2016	2017
1	Çin XR	53 194,80	382 027,1	443 807,3
2	Honkonq	53 194,80	382 027,1	443 807,3
3	İndoneziya	477 818,90	77 457,1	465 126,4
4	Koreya Resp.	38,80	122,2	208,1
5	Malayziya	11 159,90	81 325,1	4 464,1
6	Sinqapur	281,70	894,4	418,9
7	Tailand	259 115,70	123 401,4	109 405,9
8	Tayvan	112 460,60	921 010,8	267 294,3
9	Yaponiya.	871,30	31 749,8	4 354,9

	Yekun cəmi;	968 136,50	2 000 015,0	1 738 887,2
--	--------------------	-------------------	--------------------	--------------------

Mənbə; Az.RDSK , www.azstat.org/xarici-ticarət. 2018.

2016-cı ildə xarici ticarətdə ixracatın həcmi iki milyard ABŞ dollarını keçmiş, lakin 2017-ci ildə dünyada gedən böhran səbəbi ilə nisbətən zəifləmişdir. Ölkə rəhbərliyi tərəfindən aparılan məqsədyönlü iqtisadi islahatlar nəticəsində 2019-cu ildə yenidən iki milyardlıq sərhəddin keçilməsinin mümkün olacağı fikrindəyik.

Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşdırılması bu sahədə əhəmiyyətli ola bilər. Elmyönümlü investisiyaların tətbiqi ilə ixracyönümlülük və rəqabətə-davamlılıq da yüksələ bilər. Bakı BMM-nin formalaşmasında beynəlxalq təşkilatlar və TMS-lər də maraqlıdırlar. Artıq bir necə ildir ki, Azərbaycan Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, AYİB, Asiya İnkişaf Bankı, Asiya investisiya və İnkişaf Bankının etibarlı və aktiv tərəfdaşdır. Azərbaycan tək kredit alan deyil, eyni zamanda qlobal layihələrdə iştirak edərək kredit verən ölkə statusu almışdır.

Ölkə üzrə xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin aşağı səviyyədə saxlanılması və 6 ayın nəticələrinə görə ölkəmizin məcmu valyuta ehtiyatları məbləğindən 9 dəfəyədək az olması milli iqtisadi inkişaf modelinin səmərəliliyini bir daha təsdiqləyir və strateji valyuta ehtiyatları respublikanın 3 illik əmtəə və xidmət idxalının maliyyələşdirilməsinə kifayət edir. Respublikanın ÜDM-in təxminən 80 faizi həcmində strateji valyuta ehtiyatlarına malik olması ölkədə makroiqtisadi vəziyyətin sabitliyini şərtləndirən əsas amillərdən sayılır. Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları isə 2013-cü ilin birinci yarısından artaraq, 48 milyard ABŞ dollarına, 2014-cü il üzrə 8 dəfə xarici dövlət borcunu üstələyərək, 51,4 milyard dollara çatmışdı. Dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin düşməsinin maliyyə böhranına səbəb olması 2014/2015-ci illərdə valyuta bazarının tənzimlənməsi üçün strateji valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi sərf olundu. 2016-cı ilin yanvarın 1-nə 35 milyard dollar həcmində olan strateji valyuta ehtiyatları xarici dövlət borcunu 5.2 dəfə üstələyə bilmişdir. Strateji valyuta ehtiyatları 2017-ci ilin əvvəlinə 42 milyard dollar olmuşdur. 2017-ci ilin noyabrın sonunda strateji valyuta ehtiyatları ilin əvvəlinə nəzərən 13,3%-5 mlrd.dollar artmış və 42.6 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir [176].

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarının artmasının başlıca mənbələri xarici valyutada dövlət zəmanəti ilə və valyuta girovu ilə verilmiş kreditlərin

qaytarılması olub. AMB-nin valyuta ehtiyatlarının dinamik artımı bank sektorunda sabitliyin təmini baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mərkəzi Bankın sərəncamında olan rəsmi valyuta ehtiyatlarının həcmi 32% artaraq ilin sonuna 5.2 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir [177].

Son illərin ən mühüm göstəricilərindən biri də Azərbaycanın dünyada ən az borcu olan ölkələr sırasında qərarlaşmasıdır. Müqayisə üçün bildirək ki, beynəlxalq maliyyə qurumlarının hesabatları göstərir ki, nəinki inkişaf etməkdə olan, hətta inkişaf etmiş bir çox dövlətlərin də xarici borcu idarəolunmaz həddə çatmışdır. İlin əvvəlində nüfuzlu "Bloomberg" agentliyində dərc olunan materialda qeyd olunurdu ki, Gürcüstanın xarici dövlət borcunun ümumi daxili məhsula nisbəti 77,7, Ermənistanda 60, İspaniyada 68,5, Yunanıstanda 160, İtaliyada 120, ABŞ-da 100 faiz həddindədir [178].

Ölkədə aparılan islahatlar nəticəsində Azərbaycan borc alan ölkədən borc verən ölkəyə çevirdi. Azərbaycanın tərəfdaş ölkələrə ayırdığı ilk irihəcmli kredit 2007-ci ildə Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun tikintisi üçün Gürcüstana verilmiş aşağı faizli 220 milyon ABŞ dolları dövlət krediti oldu. Sonradan həmin layihə üçün Gürcüstana yenə borc verildi və Azərbaycanın bu ölkəyə Bakı-Tbilisi-Qars layihəsi üçün ayırdığı kreditin həcmi 775 milyon ABŞ dollarına çatdı. 2010-cu ilin ortalarında Azərbaycan Belarusa Rusiyaya olan borcunu qaytara bilməsi üçün 200 milyon dollar həcmində qısamüddətli (12gün) kredit verdi. Daha sonra Belarusun "Belaruskalium" şirkətinə 300 milyon dollar kredit ayrılmışdır. [176].

2012-ci ildə Azərbaycan Serbiya və Monteneqro arasındakı Liq və Prelina regionlarını birləşdirən "XI Dəhliz" avtomagistralının tikintisi üçün Serbiyaya 300 milyon avro kredit ayrılmışdır. Kredit 3 il güzəştli dövr olmaqla 15 il müddətinə, 4%-lə verilmişdir. Avtomagistral tikintisi Azərbaycan və Serbiya şirkətləri tərəfindən birlikdə həyata keçirilir. [176].

Bütün beynəlxalq reyting agentlikləri Azərbaycanın kredit reytinginin yüksək olduğunu göstərirlər. Qlobal Rəqabətcabiliyyətliliyə görə Azərbaycan 2017-ci ildə 4.55 balla 37-ci pillədən 2018-ci ildə, İndoneziyanı belə, qabaqlayaraq 35-ci pilləyə yüksələ bilmişdir. Azərbaycan rəqabətcabiliyyətlilik baxımından 2017 və 2018-ci illərdə region ölkələri arasındada ön mövqedədir. Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzi

kimi formalaşmaya iddialı olan Moskva, İstanbul, Almata, Astana, Tehran kimi meqapolislərlə rəqabətə iddialıdır. QRQİ göstəricilərinə əsasən qeyd etdiyimiz respondentlərin daxil olduğu regional təhlillərdə Bakı lider mövqedədir. 2017 və 2018-ci illərdə Moskva rəqabətqabiliyyətlik indeksi üzrə 43-cü pillədən 38-ci pilləyə, İstanbul 55-ci pillədən 53-cü pilləyə yüksəlmişdir. Bu dövr ərzində Qazaxstanın və Gürcüstanın rəqabətqabiliyyətlik indeksi və Astana 53-cü pillədən 57-ci pilləyə, Gürcüstan isə 59-dan 67-yə geriləmişdir. Daxili və xarici problemlərlə başı qarışmasına rəğmən qonşu İran iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətlik baxımından 76-dan 69-a, Ukrayna isə 85-ci yerdən 81-ci yerə yüksələ bilmişdir [185]. Təhlillərdən Azərbaycan iqtisadi inkişafının rəqabət qabiliyyətlik baxımından bu regionun lideri olduğu qənaətinə gəlməliyik.

3.2. Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olmasını üçün strateji baxışlar

Qeyd etdiyimiz kimi, proqnozlaşdırılmayan proseslərin baş vermə ehtimalı böyükdür. Bu səbəbdən “milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri” Azərbaycan iqtisadiyyatının qloballaşmaqda olan dünya iqtisadiyyatına və beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olmasını tənzimləmək məqsədini daşıyır. Eyni zamanda bu prosesdə qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirərək, post-neft iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması məqsədini daşıyır. MXİ SYX qısa, orta və uzunmüddətli olmaqla gələcək dövrün inkişaf perspektivlərini əhatə edir. Bu baxımdan 1) 2017-2020-ci ilədək dörd illik, 2) 2021-2025-ci ilədək beş illik və 3) 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün strateji baxışlar müəyyən edilmişdir. Artıq birinci mərhələ başa çatmışdır. Nəzərdə tutulmuş 5 strateji hədəf və 16 prioritet əsasən yerinə yetirilmişdir.

Bular;

- dinamik və sağlam institutlardan ibarət maliyyə sisteminin yaradılması,
- maliyyə bazarlarının inkişafı,

- infrastrukturun gücləndirilməsi,
- tənzimləmə və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi və
- maliyyə savadlılığının yüksəldilməsidir.

Bu strateji hədəflərin yerinə yetirilməsi üçün 115 milyon manat investisiya tələb olunduğu qeyd edilmiş, 2020-ci ildə isə iqtisadiyyatda təxminən 750 milyon manat əlavə dəyərin yaranmasının gözləndiyi bildirilmişdi. Bu mərhələnin ilk illərində dünya bazarlarında neft qiymətlərinin kəskin ucuzlaşması və son illərinin pandemiya dövrünə düşməsi ciddi maneələr yaradaraq, arzu olunan nəticə əldə etməyə mənfi təsir etmişdir. Bununla yanaşı maliyyə sisteminin rəqəmsallaşdırılmasında, elektron hökumət portalının geniş tətbiq olunmasında ciddi uğurlar əldə edilmişdir. Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması sahəsində bir neçə yeni platforma təqdim olunsada, pandemiya şərtləri bu sahəyə də mənfi təsir etmişdir. Bu istiqamətdə ADİU nəzdində genişprofilli tədbirlər təklif etmişik.

Strateji yol xəritəsinin icra hissəsində dövlətin yükünü azaldılaraq, büdcədən pul xərcləmədən, icra prosesinin Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi vasitəsi ilə həyata keçirilməsini alternativ olaraq təklif edirik. Müəyyən edilmiş strateji hədəflər çox mütərəqqidir. Fikrimizcə onların icra olunması prosesi real bazar münasibətlərinin tələblərini və şərtlərini tam əhatə edə bilmir. Qloballaşmaqda olan dünyanın iqtisadi inkişafı dövlətin yükünü azaltmaqla, liberal iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolu ilə inkişafa, o cümlədən qlobal maliyyə sistemində də liberal meyllərin təmin edilməsinə üstünlük verir. Bu istiqamətə

- prudensial tənzimləmə;
- nəzarətin gücləndirilməsi;
- maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması;
- alternativ bankçılığın genişlənməsi;
- əhalinin davranış modelinin dəyişməsi;
- yeni bilik və bacarıqlara tələbatın artması;
- maliyyə institutlarının əməliyyat modellərinin dəyişməsi daxildir.

Bu sahədə maliyyə böhranlarından sonra formalaşmış olan dünya təcrübəsinə əsaslanan, səhmdarların və bank rəhbərlərinin məsuliyyəti altında olan, liberal hüquq

çərçivəsinin formalaşdırılması əsas amillərdən biridir. Bu prosesin dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi çox vaxt effektiv olmur və nəticə vermir. Risklərin beynəlxalq səviyyədə sığortalanması və beynəlxalq təkrarsığorta institutlarının fəaliyyəti əsasında tənzimləmə daha effektiv və real nəticə verə bilər

İlk strateji hədəf olan ***dinamik və sağlam institutlardan ibarət maliyyə sisteminin*** formalaşdırılması prosesində:

- bank sistemlərinin kapitallaşması və likvidliyin təmin edilməsi,
- qeyri-işlək aktivlərin restrukturizasiyası planının hazırlanması,
- sığorta bazarını inkişaf etdirmək,
- maliyyə inklüzivliyinin gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Bank sisteminin kapitallaşmasının sağlamaşdırılması sahəsində aidiyyəti dövlət orqanları tərəfindən bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, 19.01.2016-cı il tarixindən illik faiz dərəcəsi 13 faizə qədər olan depozit əmanətləri tam sığortalanmış, ödənilən faizlər 3 il müddətinə 01.02.2019-cu il tarixinə kimi gəlir vergisindən azad edilmişdir [176]. Daha sonra bu müddət bir illiyinə uzadılmışdır.

Fikrimizcə, **depozit əmanətlərin tam sığortalanması müsbət addımdır**. Lakin depozit gəlirlərindən verginin tutulması müddəti qənaətbəxş deyil. Bu müddətin heç olmazsa 2025-ci ilin sonuna qədər uzadılması daha effektiv olardı və ümidini bu gəlirlərə dikmiş əhəlinin aşağı və orta təbəqəsinə böyük dəstək olardı. Depozit əmanətlərindən verginin tutulması prosesi 2015-ci ilə qədər də var idi. Vergi tutulmasına baxmayaraq, vergi ödəyicilərinin hüquqları qorunmadı. Banklarda vətəndaşların depozit əmanətlərinin qaytarılmaması səbəbindən həm vətəndaşlara ağır maddi ziyanlar vuruldu, həm də büdcəyə daxilolmalar kəsildi. Lakin vergi orqanları bu sahədə heç bir iş görmədi. Belə olan halda vətəndaşların bu sahədə vergi ödəməyə inamı itmiş oldu. Vergi orqanları aldıkları vergilərin əvəzində vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasında maraqlı olmalıdırlar.

Maliyyə bazarlarının inkişafı MXİ SYX-də qarşıya qoyulan ikinci strateji hədəfdir. Bildiyimiz kimi, Azərbaycan vətəndaşlarının-hüquqi şəxs və ya fiziki şəxs formasında maliyyə bazarlarına çıxış imkanları uzun illər SSRİ dövlətinin monopoliyasında olması bu sahədə ölkəmizdə müvafiq kadrların azlığına səbəb

olmuşdur. MXİ SYX-də bu sahədə üç prioritet istiqamətin formalaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur ki, bunlar:

- emitent və maliyyə vasitəçiləri üçün əlverişli mühitin yaradılmasından,
- investorların maliyyə bazarlarına çıxış imkanlarının artırılmasından,
- banklararası pul bazarında aktivliyin artırılmasından ibarətdir.

Üçüncü strateji hədəf olaraq ***maliyyə bazarları infrastrukturunun gücləndirilməsi*** nəzərdə tutulmuşdur ki, burada iki: 1) kredit məlumatlarının mübadiləsi sisteminin təkmilləşdirilməsi və 2) hüquqi çərçivəyə yenidən baxılması, məhkəmə qərarının qəbulu və icrası proseslərinin sürətləndirilməsi kimi prioritet istiqamətlər nəzərdə tutulmuşdur. Maliyyə infrastrukturunu elementlərinə daxil olan ödəniş sistemləri, kredit reyestri və tənzimləyici normativ hüquqi baza müəyyən həddə təmin edilmiş hesab olunsa da, icrası prosesi kifayət qədər effektiv təmin edilməmişdir. Belə ki, mərkəzləşdirilmiş kredit reyestrinin (MKR) 2005-ci ildən mövcud olmasına baxmayaraq, 2015-ci ildə bank kreditləri problemi ortaya çıxanda, MKR-nin effektivliyi ortaya çıxdı. Heç bir iqtisadi əsası olmayan külli miqdarda kreditlərin verilməsi zamanı reyestrin bazası nəzərə alınmamışdı. 2013-cü ildən ASAN xidmətə qoşulduqdan sonra xırda istehlak kreditləri sahəsində effektivlik artdı, “qara siyahıya düşən” şəxslərə istehlak krediti verilmədi. Lakin, Azərbaycan Beynəlxalq Bankının, Tekniqye Bankın və.s milyonlarla vəsaiti kredit adı ilə talan olunanda, MKR fəaliyyəti hiss olunmadı.

MXİ SYX-nin dördüncü strateji hədəfi *tənzimləmə və nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsidir* ki, bu sahədə beş əsas istiqamət:

1)-banklarda daha sağlam risk idarəetməsinin təmin edilməsi, 2)-maliyyə xidmətləri sektorunda konsolidasiya edilmiş riskəsaslı nəzarət modelinin tətbiqi, 3)-bankların rəqəmsal transformasiyasının sürətləndirilməsi üçün tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, 4)-maliyyə xidmətləri sektorunun hesabatlığında şəffaflığın artırılması və 5)-sığorta fəaliyyətini tənzimləmə və ona nəzarət mexanizminin gücləndirilməsi prioritet istiqamətlər olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

MXİ SYX-nin müəllifləri gözlənilən nəticə və nəticə indikatorları bölmələrində ciddi dəyişikliklər olacağı fikrindədirlər. Lakin bu sahələrdə risklərin olmasını inkar

etmirlər. Əlavə olaraq qeyd etmək istərdik ki, maraqlı tərəflər müəyyən səlahiyyətlərə malik olmalıdır, nəzakət isə azad və tərəfsiz olmalıdır.

Beşinci strateji hədəf *maliyyə bazarı iştirakçılarının bilik və bacarıqlarının artırılmasıdır*. Bu istiqamətdə də iki prioritet var: 1) maliyyə sektorunda çalışan mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, 2) istehlakçıların maliyyə savadlılığının artırılması və hüquqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi.

İkinci prioritetdə istehlakçı hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müsbət addımlar atılmaqdadır. Lakin bu tədbirlər istehlakçılardan çox bankların qorunması ilə bağlıdır.

Maliyyə sektorunda çalışanların bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi sahəsində MB və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən yeni pilot layihələr nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda Təhsil Nazirliyi ilə də müştərək layihələr həyata keçirilməsi prioritet istiqamət kimi nəzərdə tutulmuşdur. Əlavə olaraq qeyd etmək istərdik ki, ali məktəblərlə əməkdaşlığın effektivliyi üçün kafedralara sifarişlər öncədən verilməli və müqavilə ilə tənzimlənməlidir. Bu proses grant layihələr çərçivəsində pulu ödənilməklə həyata keçirilməlidir. MXİ SYX-də tələb olunan investisiya bölməsində bu sahəyə investisiya nəzərdə tutulmamasını düzgün hesab etmirik.

3.3. Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi formalaşması perspektivlərinin regional və beynəlxalq təhlili.

“Gələcəyə baxış” konsepsiyasının prinsipləri əsasında respublikamızın iqtisadi inkişafının alternativ perspektivlərindən biri olaraq məqsədimiz Bakının BMM kimi formalaşmasının tədqiqi zəruriliyini əsaslandırmaqdan ibarətdir. İlk olaraq belə sual meydana çıxıb bilər: 1) nə üçün Bakının BMM kimi formalaşmasını təklif edirik. Bakının BMM olması üçün potensialı varmı? Daxili bazar subyektləri və tənzimləyicinin hüquqi vəziyyəti necədir?, 2) infrastruktur vəziyyəti buna imkan verirmi?, regional əməkdaşlıq səviyyəsi necədir, beynəlxalq səviyyədə qəbul

olunurmu?, 3) beynəlxalq maliyyə mərkəzi statusunda formalaşmaq üçün hansı forma və metodlardan istifadə oluna bilər?

Bakı “şərq-qərb” və “şimal-cənub” ticarət dəhlizinin üzərində yerləşmiş strateji əhəmiyyətli şəhərlərdən biridir. Bakının yerləşdiyi ərazi istər coğrafi mövqeyi, istər iqlim şəraiti, istərsə də iqtisadi gücü, maddi və elmi kadr potensialı ilə fərqlənən bir ərazidir. Bakı tarixilik və müasirliyin vəhdəti əsasında tarixi “ipək yolu ticarəti” üzərində müasir elmi-texnoloji yeniliklər əsasında, balanslaşdırılmış daxili və xarici siyasət yürüdülməklə inkişaf etməkdədir. Qlobal dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsinə çevrilmiş Azərbaycan ərazisində “əsrin kontraktı” – Bakı-Tiflis-Ceyhan neft kəmərinin fəaliyyətə başlaması ilə start götürmüş Bakı-Batumi-Supsa, Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu, Mahaçqala-Bakı-Astara-Rəşt cənub dəmir yolu, TAP, TANAP, Ələt Beynəlxalq Dəniz Limanı, Ələt Azad iqtisadi zonası kimi meqa layihələrlə qloballaşan dünyanın iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli mövqe tutur.

Bununla yanaşı ölkə daxilində müasir sənaye parkları (SP) və Texnoparklar (TP) yaradılmışdır. Sumqayıt kimya sənaye parkı, Qaradağ sənaye parkı, Pirallahı sənaye parkı, Balaxanı sənaye parkı, Mingəçevir sənaye parkı, Neftçala və Masallı sənaye məhəllələri, Sumqayıt TP, Bakı Mühəndislik Universiteti TP, Rabitə və Yüksək texnologiyalar nazirliyinin Yüksək texnologiyalar Parkı, Qərbi Kaspi Universiteti TP, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti İnkubasiya Mərkəzi, Xəzər Universitetinin sənaye mərkəzi texnoparkı, Qərb Universiteti TP, ADA Universiteti startap və inkubasiya mərkəzi, Bakı Dövlət Universiteti elm-təhsil-istehsalat Mərkəzi fəaliyyətdədir. Butun bu mərkəzlər ölkənin və regionun iqtisadiyyatının elmi texniki nailiyyətlər əsasında yenidən formalaşdırılmasına xidmət edir.

Azərbaycanın maliyyə-bank sistemi regionun ən stabil inkişaf etməkdə olan sektorlarından biridir. Bakının Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinə çevrilməsi üçün münbit şərait formalaşdırmaq mümkündür. Yeni infrastrukturun yaradılması, həm qərbdə, həm də şərqdə formalaşmış və formalaşmaqda olan BMM-lərin təmsalında ümumiləşmə aparılaraq, Azərbaycan dövlətinin və xalqının mənafeyi istiqamətində olmalıdır. Təhlillər əsasında qeyd edə bilərik ki, Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi statusuna sahib olması üçün aşağıdakı əsas şərtlər vacibdir:

- ❖ dövlətin və cəmiyyətin iradəsi,
- ❖ liberallaşdırma,
- ❖ iqtisadiyyatın və cəmiyyətin açıqlığı,
- ❖ makroiqtisadi və siyasi sabillik,
- ❖ iqtisadi sərbəstlik,
- ❖ səmərəlilik,
- ❖ sağlam rəqabət mühiti,
- ❖ sadələşdirilmiş qeydiyyat və uçot sistemlərinin mövcudluğu,
- ❖ notarial sistemin beynəlxalq səlahiyyətləri və tanınması,
- ❖ mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarda aparılması və tanınması,
- ❖ inkişaf etmiş maliyyə-kredit institutlarının mövcudluğu,
- ❖ məlumatların şəffaflığı və əlçatanlığı,
- ❖ elektron xəbərləşmə kommunikasiya sistemləri,
- ❖ yaşayış üçün əlverişli mühit,
- ❖ kadr potensialı və korporativ idarəçilik,
- ❖ miqrasiya siyasətində təyinatlı sadələşmələr.

Qeyd etdiyimiz şərtləri üç qrupa; 1) iqtisadi, 2) siyasi və 3) sosial qruplara bölərək təhlil etmək istərdik. Bu təhlidə icra mexanizmlərini də nəzərə alacağıq.

Siyasi qrupa dövlətin və cəmiyyətin iradəsi, liberalizm, sadələşdirilmiş qeydiyyat və uçot sistemlərinin mövcudluğu, notarial sistemin beynəlxalq səlahiyyətləri və tanınması, siyasi sabillik, məlumatların şəffaflığı və əlçatanlığı kimi şərtləri daxil etmək olar. Bu şərtlərin icra mexanizmləri şərqə Asiya regionunda beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması prosesi nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır. Bunun ən qabarıq və effektiv forması Sinqapurda BMM-nin formalaşması prosesidir və Bakı BMM-nin formalaşması üçün nümunəvi model ola bilər.

İqtisadi qrup üzrə iqtisadiyyatın və cəmiyyətin açıqlığı, makroiqtisadi sabillik, iqtisadi sərbəstlik, səmərəlilik, sağlam rəqabət mühiti, mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlarda aparılması və tanınması, inkişaf etmiş maliyyə-kredit institutlarının mövcudluğu icra mexanizmləri qanunvericiliklə təmin edilərsə daha effektiv olar. Daxili iqtisadiyyat subyektlərinin sağlam rəqabət münasibətlərinin olması, onların da

inkişafına səbəb olacağı qənaətindəyik. Tədqiqatda apardığımız təhlillərdə Tokio, Şanxay, Seul, Kuala Lumpur BMM-lərinin formalaşması prosesində bunun şahidi olduq.

Sosial qrupa daxil etdiyimiz məlumatların şəffaflığı və əlçatanlığı, elektron xəbərləşmə kommunikasiya sistemləri, yaşayış üçün əlverişli mühit, kadr potensialı və korporativ idarəçilik, miqrasiya siyasətində təyinatlı sadələşmələrin icra mexanizmləri isə ölkə iqtisadiyyatının inkişafı ilə yanaşı infrastrukturaların, təhsil səviyyəsinin, səhiyyənin və sair sosial sahələrin də inkişafını təmin edəcəkdir.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud statusu regionun ən səmərəli inkişaf edən iqtisadiyyatı statusundadır. Azərbaycan milli iqtisadiyyatı hal-hazırda modern sosial-iqtisadi və fiziki infraqurkura, yuksək məşğulluq səviyyəsinə və beynəlxalq rəqabət imkanlarına malikdir. Azərbaycanda qəbul edilmiş qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlar və sənədlər əsasında maliyyə xidmət industriyasının müasir mexanizmi yaranmışdır ki, bunun da əsas iştirakçıları maliyyə və kredit institutlarıdır.

Azərbaycanda beynəlxalq miqyaslı müstəqil maliyyə mərkəzinin mövcudluğu onun iqtisadiyyatının rəqabətə davamlılığının, dünyadakı nüfuzunun artmasına səbəb olacaq, iqtisadi və siyasi suverenliyinin daha da möhkəmlənməsinin vacib şərti olacaqdır.

Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzinə cevrilməsi mexanizmlərindən biri kimi, əvvəlcə regional maliyyə mərkəzinə çevrilməsi ola bilər. Təcrübədə Qazaxstan Respublikası modeli olaraq, Almata regional maliyyə mərkəzinin formalaşdırılması və daha sonra Astana beynəlxalq maliyyə mərkəzinə transfer edilməsi əsas götürülə bilər. Belə ki, hal hazırda dünya iqtisadiyyatında ayrı-ayrı regionların maliyyə inkişafının ümumi səviyyəsi müxtəlif inteqral göstəricilərin (indekslərin) köməyi ilə qiymətləndirilir və bu indekslər dünya maliyyə sistemində ölkələrin və şəhərlərin yerini, onların dünya maliyyə mərkəzləri kimi nisbi əhəmiyyətini müəyyən etməyə imkan verir. Ən məşhur göstərici Ümumdünya iqtisadi forumunun ilk dəfə 2008-ci ildə hesablanmış və o vaxtdan etibarən dərc edilən “ölkələrin maliyyə inkişafı indeksi”dir.

Mİİ(FDI)-ın köməyi ilə inkişaf etmiş maliyyə sisteminə və kapital bazarına malik 57 ölkə qiymətləndirilir. İndeksin qurulması üçün yeddi göstəricidən istifadə olunur:

1) institusional mühit (Institutional Environment)-qanunvericiliyin və maliyyə bazarlarının tənzimlənməsinin (o cümlədən, kapital bazarlarının açıqlığı və maliyyə sektorunun liberallaşdırılması nöqteyi-nəzərindən), həmçinin idarəetmənin keyfiyyəti və müqavilələrin tətbiqi (contract enforcement) qiymətləndirilir;

2) biznes mühiti (Business Environment)-maliyyə sektorunda yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin olması, fiziki infrastrukturun vəziyyəti, vergiqoyma səviyyəsi və maliyyə vasitəçiləri üçün biznesin aparılması xərcləri;

3) maliyyə sabitliyi (Financial Stability)-valyuta, bank və daxili borc böhranları riski qiymətləndirilir;

4) bank maliyyə xidmətləri (Banking Financial Services)-bank bazarının miqyasları, bank fəaliyyətinin əməliyyat effektivliyi və gəlirliliyi, bank kapitalında dövlət mülkiyyətinin payı, informasiyanın açıqlanması dərəcəsi;

5) qeyri-bank maliyyə xidmətləri-brokerlərin, dilerlərin, aktivlərin idarəedicilərinin, sığorta şirkətlərinin maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi və əməliyyatların miqyası nöqteyi-nəzərindən fəallığı; qeyri-bank vasitəçilərinin fəaliyyətinin dörd sahəsi qiymətləndirilir: İPO, birləşmələr və udulmalar (M&A), sekyutirizasiya, sığorta;

6) maliyyə bazarları (Financial Markets)-dörd bazarın miqyası qiymətləndirilir: səhm bazarı, korporativ bazarı, derivativ bazarı və xarici valyuta bazarının miqyasları qiymətləndirilir;

7) maliyyə xidmətlərindən yararlanmaq imkanı (Financial Access)-həm korporativ maliyyə xidmətlərindən (vençur kapitalı, kommersiya krediti, yerli səhm bazarının inkişafı), həm də pərakəndə maliyyə xidmətlərindən (bank xidmət və məhsullarının genişlənmə miqyası və istifadə dərəcəsi, bankomatların yayılma dərəcəsi, mikromaliyyələşmə imkanı) yararlanmaq imkanı üzə çıxarılır.

Tədqiqatlar təsdiq edir ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında son illər həyata keçirilən iqtisadi inkişaf və müasirləşmə strategiyası əhalinin həyat standartlarını və sosial rifahını əhəmiyyətli dərəcədə

yuksəltmişdir. Qafqazda yeni bir regional maliyyə mərkəzinin yaradılması perspektivini yalnız kompleks şəkildə-milli, regional və qlobal iqtisadi maraqların uzlaşdırılması kontekstində qəbul etmək lazımdır. Söhbət kifayət qədər həssas bir məsələdən gedir. Çünki, regional maliyyə mərkəzləri bölgədəki dövlətlərin bəziləri tərəfindən onların milli mənaflərinə təhlükə yaradan amil kimi də qiymətləndirilə bilər. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, regional maliyyə mərkəzlərinin yaradılması bütün hallarda regionun iqtisadi inkişafına əlavə təkan verir, onun maliyyə resursları ilə təminatını optimallaşdırmağa şərait yaradır. Həm regional, həm də beynəlxalq valyuta resurslarının təmərküzləşməsinə, onların vahid bir regional mərkəzdən “koordinasiyasına” və tənzimlənməsinə imkan verir.

Regional bazara geniş çeşidli maliyyə xidmətləri təqdim etməklə, bu xidmətlərdən istifadə edən müəssisə və təşkilatların bir araya gəlməsinə, əlaqəli fəaliyyət göstərməsinə və bir-birindən qarşılıqlı faydalar götürməsinə yol açılır. Beynəlxalq maliyyə resurslarının regiona cəlb olunması və burada qlobal maliyyə layihələrinin reallaşması üçün olduqca əlverişli şərait yaradılır. Yalnız maliyyə resurslarının deyil, digər istehsal amillərinin də sərbəst hərəkətinə şərait yaradılır və bununla da iqtisadi inkişafa çox müsbət təsir göstərir.

Potensial pozitiv nəticələri çox sadalamaq olar. Həqiqət budur ki, Bakıda regional maliyyə mərkəzlərinin formalaşması, bugünkü qlobal inkişafın obyektiv nəticələrindən biri ola bilər. Dünya integrasiya prosesləri elə sürətlənir, regional integrasiya prosesləri elə geniş vüsət alır ki, indi Azərbaycan, digər ölkələr kimi dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. İndi bizim iqtisadiyyatımız dünyaya açıq bir iqtisadiyyatdır və bəzən biz bunun müəyyən fəsadlarından, milli maraqlarımız üçün müəyyən təhdidlər yaratmağından ehtiyatlansaq da, açıq iqtisadiyyata alternativ yoxdur. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın strateji hədəflərindən biri də, Avropa İttifaqına üzvlükdür. Azərbaycan bu baxımdan da qlobal iqtisadi proseslərdə birbaşa iştirak edir. Hal hazırda Azərbaycan parlamenti və hökuməti qanunvericilik bazasını, maliyyə nəzarəti və mühasibat sistemlərini, statistik məlumatları Avropa standartlarına uyğunlaşdırır. Prosesdə belə bir sual yaranır ki, Azərbaycan bu mürəkkəb missiyanı yerinə yetirə bilərmi? Biz bu qənaətdəyik ki, Azərbaycan bunun öhdəsindən gələ bilər

və üstəlik, bu gün belə bir missiyanı Cənubi Qafqazda yalnız Azərbaycan öz üzərinə götürə bilər. Birincisi, coğrafi-geostrateji baxımdan, Azərbaycan kifayət qədər əlverişli mövqedə yerləşir. Onun Şərqlə Qərb arasında körpü rolu oynaması barəsində əvvəlki bənddə təhlillər aparmışıq. Onu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, birincisi, Azərbaycan bütün türk dünyasının və ya başqa sözlə-bütün türkdilli dövlətlərin yerləşdiyi coğrafi məkanın mərkəzində yerləşən bir ölkədir, 2) müsəlman ölkələri ilə xristian ölkələrin arasında effektiv vasitəçidir, 3) rusdilli auditoriya ilə işləmək qabiliyyəti formalaşdırılıb, 4) tarixi iqtisadi münasibətlər bazarında etibarlılığı ilə tanınır. Bunlar çox ciddi amillərdir.

İkincisi, Azərbaycanda reallaşdırılan böyük beynəlxalq layihələr, nəinki bank-maliyyə sferasında, həmçinin nəqliyyat, telekommunikasiya sahələrində də aparılması bu iddia ilə çıxış etməyə tam əsas verir.

Üçüncüsü və ən əsası isə odur ki, indi Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf etməkdədir və sözün əsl mənasında regionun iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmişdir. Asiya İnkişaf Bankı tərəfindən Asiya-Sakit okean regionu üzrə əsas indikatorların göstəriciləri əsasında Azərbaycan iqtisadi göstəriciləri ÜDM-də ilə Gürcüstandan 2.9 dəfə, ermənistandan 3.5 dəfə üstündür [175].

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı təkcə çox yüksək templəri ilə deyil, həm də dayanıqlılığı ilə səciyyələnir. Bütün dünyanı böhran bürüdüüyü illərdə belə, Azərbaycanda iqtisadi artım tempi 9%-dən yuxarı olub. 2009-cu ildə bu rəqəm 9,3% təşkil edib, halbuki qonşu Gürcüstanda ÜDM 4%, Ermənistanda isə 14% dən çox azalıb. [175]. Artım tempinin aşağı düşməsi Rusiya və Qazaxıstan kimi nəhəng neft ölkələri üçün də səciyyəvi olub və bu o deməkdir ki, məsələ təkcə neftdə deyil.

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında ən mühüm cəhətlərindən biri də gələcəyin planlaşdırılmasına məqsədli-proqram əsasında yanaşılmasıdır. İqtisadiyyatımızın bütün sahələrinin inkişafındakı uğurlar müvafiq dövlət proqramlarının gerçəkləşdirilməsi əsasında edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29.11.2011-tarixli Sərəncamı ilə "Azərbaycan 2020: "Gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası hazırlanmışdır. Konsepsiyada əsas prioritetlər olaraq davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah, səmərəli idarəçilik, qanunun aliliyi, vətəndaş

cəmiyyətinin inkişafı sahələrinə yönəldilməsi tövsiyə olunmuşdur. 2020-ci ilə qədər Azərbaycan ərazisinin bütün kommunikasiyalarla, təhsil və səhiyyə xidmətləri ilə tam təmin edilməsi qarşıya qoyulmuşdur. Bu sahədə bir çox işlər görülsə də, buna hələlik tam nail olunmamışdır. Zənn edirik ki, bu problem tək dövlətin işi olmamalıdır. Bakı BMM-nin yaradılması bu sahədə daha effektiv addımlar atmağa əsas verə bilər.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş “yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata doğru inkişaf” müvafiq kadr potensialı olmadan həyata keçirilə bilməz. Büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi sahəsində konsepsiyada fiskal intizamın təmin edilməsi, passiv vergi siyasətindən aktiv vergi siyasətinə keçid nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirik ki, bu metodla bazar iqtisadiyyatını tənzimləmək mümkün deyil, nəticədə inzibati amirliyə, korrupsiyaya və böhranlara yol açılmış olur. BMM-lərinin formalaşması prosesində dünya iqtisadiyyatının mövcud təcrübələrindən bəhrələnmək daha müvafiq olardı. Honkonq, Sinqapur, Şanxay BMM-lərinin təcrübəsi real effektlərə səbəb ola bilər.

Azərbaycan iqtisadiyyatı kifayət qədər liberal iqtisadiyyatdır. Ölkədə aparılan iqtisadi siyasət iqtisadiyyatın açıqlığına xidmət edir, dövlət müdaxiləsi isə yol verilə biləcək hədlər çərçivəsində saxlanılır. Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə mərkəzinə çevrilməsi baxımından çox vacibdir ki, indi biz digər dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar qarşısında götürülən bütün öhdəlikləri vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirək. Bu da mühümdür ki, Azərbaycan dövləti də, əhalisi də öz tolerantlığı ilə tanınır və burada elə bir əlverişli mühit yaradılıb ki, cinsindən, ictimai mənşəyindən, milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hər kəs sərbəst şəkildə biznes fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş maliyyə xidmətləri bazarının əsas seqmentlərinin-bank, bank olmayan kredit təşkilatı, sığorta, lizinq, fond bazarları və s. tarazlı inkişafının təmin olunması üçün dünya təcrübəsindən istifadə edərək, bu tarazlıq regional və beynəlxalq maliyyə mərkəzləri tərəfindən saxlanıla bilər. Azərbaycan, böhrandan ən az əziyyət çəkən ölkələrdən olmuşdur. Bu faktı çox zaman Azərbaycanın beynəlxalq maliyyə bazarlarına nisbətən zəif integrasiyası ilə bağlayırlar. Əslində bu ölkədə aparılan düşünülmüş iqtisadi siyasətlə bağlıdır. Bakı, artıq beynəlxalq investorlara ölkənin maliyyə bazarına daxil olmaq imkanı verir, Bakıda artıq daxili

bazara hesablanmış bir çox infrastruktur fəaliyyət göstərir və maliyyə bazarı üçün lazım olan şərait və ilkin xidmətlər mövcuddur. Cinsindən, ictimai mənşəyindən, milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hər kəs sərbəst şəkildə biznes fəaliyyəti ilə məşğul ola bilər. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə siyasi əhəmiyyəti, həmçinin ona beynəlxalq münasibətlərin subyekti kimi inamı artır. Azərbaycan iqtisadi inkişafın və milli maliyyə bazarının təşəkkülünün müsbət dinamikasını qətiyyətlə nümayiş etdirir.

Azərbaycanın xarici ticarət subyektlərinə və dövlətinə əsaslanaraq Türkiyə, Fransa, Almaniya, ABŞ, İsrail, İngiltərə, Çin, Rusiya, Gürcüstan, Ukrayna, Latviya, Litva, Macarıstan, Çexiya, Polşa, Tailand, Tayvan, Sinqapur, İndoneziya, Malayziya, Honkonq, Cənubi Koreya, Yaponiya, Qazaxıstan, Türkmənistan, Hindistan, Pakistan, Əfqanıstan, İran və s. ölkələrlə sıx və effektiv beynəlxalq iqtisadi münasibətlər qurması əsas verir ki, Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi formalaşdırılsın.

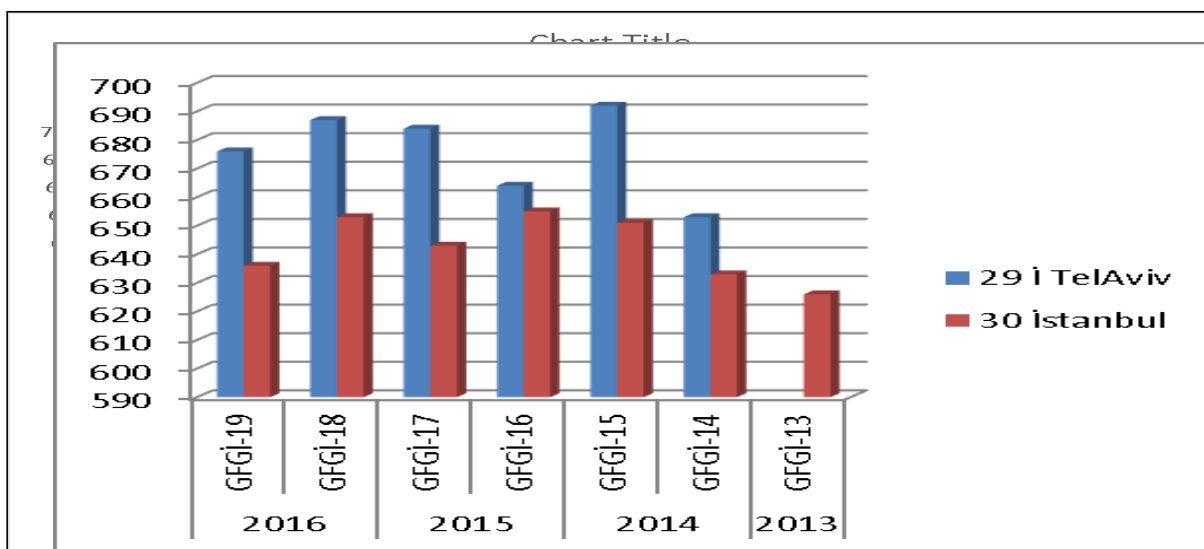
London BMM-nin sifarişi əsasında tərtib edilən QMMİ-nin nəticələrinə əsasən 2015-cı ilin sentyabında tərtib edilmiş QMMİ-18 üzrə Küveyt Siti BMM 622 balla və 2016-cı ilin martında tərtib edilmiş QMMİ-19 üzrə Tehran BMM-də 400 balla namizəd BMM-ləri sırasına qoşulmuşdur. 2017-ci il QMMİ-21, 22-də isə bu siyahıya Karaçi, Çenqdu və Astana da əlavə olunmuşdur. Son indekslərdən belə bir nəticə də əldə etmək olar ki, İstanbul BMM-nin Moskva və Almata ilə, Tel Əviv BMM-nin isə Dubay və Abu Dabi ilə eyni iqtisadi məkana istiqamətlənməsi zəminində bu regionda Bakı BMM başda olmaqla, Tehran və Karaçinin də daxil ola biləcəyi yeni iqtisadi məkanın formalaşması mümkündür. Bu əmsallar regional oyunçuların “bazarlar uğrundakı mübarizələrindən” xəbər verir. Liviyada, Misirdə, İraqda və Suriyada hərbi-terror yoluyla törədilmiş dövlət çevrilişləri regional iqtisadiyyata öz mənfi və müsbət təsirlərini göstərir.

Aparılan hərbi-siyasi təhlillər regionun gələcək iqtisadi inkişaf istiqamətlərini də proqnozlaşdırmağa imkan verir. İlk növbədə, Tel Əviv BMM-nin yüksəlişi, bazarlar uğrunda Moskva və İstanbul BMM-nin mövqelərini ələ keçirməsi prosesi gözlənilir. Bakının şərqlə qərbin, şimalla cənubun kəsişməsində yerləşməsi coğrafi anlamla yanaşı, ticarət və logistika münasibətlərində də əks olunur. Bu münasibətlərin beynəlxalq maliyyə münasibətləri zəmininə keçirilməsi də mümkündür. Bakı

beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşması bu sahədə çox effektiv və sərfəli olar. Bakı maliyyə bazarlarının regionun bütün subyektləri üçün rahatlığı, sərbəstliyi, sərfəliliyi, əlçatanlılığı, sadəliyi və sürətliliyi investorların maraq dairəsində olacaq. İstər Rusiya, Belarus, Ukrayna, Latviya, Litva, Estoniya, Moldova, Gürcüstan investorları, istər İran, Pakistan, Əfqanıstan, İraq, Türkmənistan, Kazaxstan və s ölkələrdən olan investorlarla mehriban və səmərəli münasibətlər mövcuddur.

Baxmayaraq ki, region islam maliyyə sistemi əsasında fəaliyyət göstərən Dubay, Doha/Qətər, ƏrRiyad, Abu Dabi, Bəhreyn kimi maliyyə mərkəzlərinə malikdir, əsas investorlar ABŞ və İngiltərə şirkətləri və TMK-dır. İslam maliyyə sisteminin və islam bankçılığının geniş tətbiq edildiyi bu regionda Bəhreyn BMM, Əbu-Dabi BMM və Riyad BMM rəqabət qabiliyyətli BMM-lərdəndir və əsasən neft ixracat edən investorların toplandığı mərkəzlərdir. Bu bölgənin özünəməxsus xüsusiyyətlərindən ən əsası İslam Maliyyə sistemi əsasında xidmət göstərməsidir. Kənar investorların bu bölgəyə daxil olma prosesi çox çətindir. Dubay BMM-nin tam mənası ilə nə beynəlxalq, nə də regional maliyyə mərkəzi ola bilməməsinə münasibət bildirərək qeyd etmək istərdik ki, münaqişələrə meyillilik, terroru maliyyələşdirmək kimi hallar bu mərkəzi BMM-nin fəaliyyət prinsiplərindən tədricən uzaqlaşdırmaqdadır. Bu prosesdə Dubay, Qatar/Doha, Riyad, Abu Dabi, Bəhreyn BMM-lərinin mövqelərinin zəifləməsi, onların əsas investorlarının London və Nyu York BMM-dən asılı vəziyyətdə olması da Tel Əviv BMM-nin “ipləri öz əlində toplamasına” səbəb olmuşdur.

Diagram 3.3.1. İqtisadi məkanında yerləşən Tel Əviv və İstanbul BMM-lərinin 2013-2017-ci illər üzrə reytinginin qrafiki

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.
http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf

3.3.1 sayılı diaqramda bu BMM-lərinin cüzi dalğalanmalarla eyni səviyyədə hərəkətinin şahidi oluruq. Bu əsasən neft məhsullarının ticarətinin tənzimlənməsi ilə bağlıdır. Neftin azalması və elmi texnoloji yeniliklərin artması ilə Tel Əviv BMM-nin yüksəlişi gəldiyimiz qənaət proqnozlarından biridir.

İstanbul və Moskva BMM-lərindən investorların çəkilməsi də eyni amaca xidmət etməkdədir. Diaqramda 2011-2017-ci illərdə bu inkişaf təmayülünün qrafik təhlilinin şahidi oluruq. Tel Aviv BMM və İstanbul BMM-inin mövqeyi və regionda oynadıqları rol, bizi bu iki mərkəzin ayrıca təhlilinin aparılmasının vacib olduğu fikrinə gətirdi. Hər iki mərkəz Avropa və Amerika investorları tərəfindən xüsusi diqqət yetirilən maraq dairələrindəndir. Xristian və yəhudi dünyasının daha çox maraq dairəsində olan Tel Aviv BMM qonşu dövlətlərlə münasibətlərində dini münaqişələr baxımından xoş münasibətlər qura bilmir. Məhz bu boşluqları İstanbul BMM vasitəsilə və daha geniş miqyasda Qafqaz və Orta Asiya regionuna da yayılma amacıyla doldurmaq mümkündür.

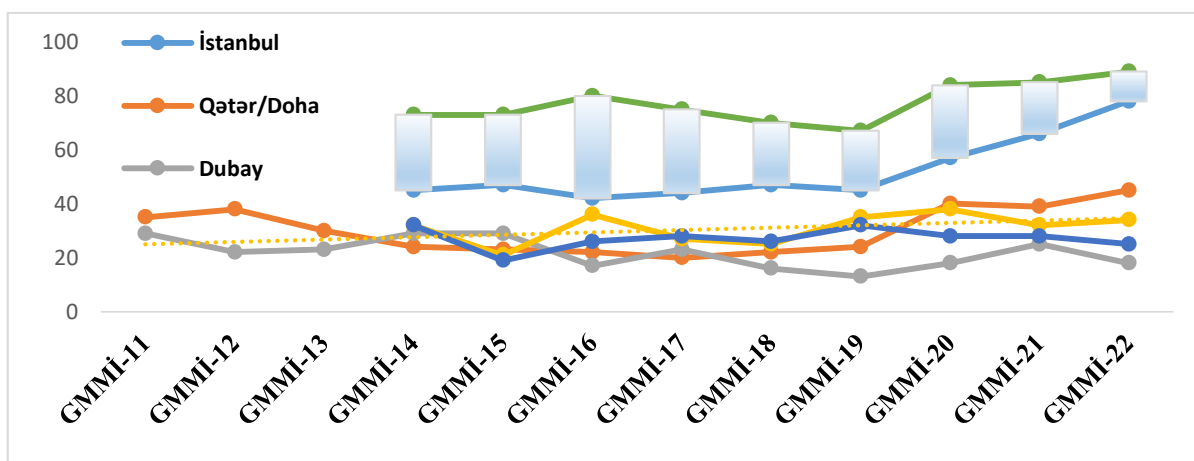
İstanbul və Moskva BMM-lərindən investorların çəkilməsi də eyni amaca xidmət etməkdədir. Diaqramda 2011-2017-ci illərdə bu inkişaf təmayülünün qrafik təhlilinin şahidi oluruq. Tel Aviv BMM və İstanbul BMM-inin mövqeyi və regionda oynadıqları

rolu, bizi bu iki mərkəzin ayrıca təhlilinin aparılmasının vacib olduğu fikrinə gətirdi . Məhz bu boşluqları İstanbul BMM vasitəsilə və daha geniş miqyasda Qafqaz və Orta Asiya regionuna da yayılma amacıyla doldurmaq mümkündür.

Son zamanlar ABŞ ilə münaqişələr zəminində İstanbul BMM-nə maraqlar azalsa da, bu halın müvəqqəti olduğunu düşünürəm. Etibarlılıq və rahatlıq baxımından İstanbul BMM regional investorların daha çox marağındadır. Qonşu Rusiya, Ukrayna, Avropa İttifaqı kimi dövlətlərin investorları, xüsusilə də 2016-17-ci illərdə “Mavi axın” layihəsinin icrasının davam etdirilməsi və hətta “Mavi axın-2” layihəsinin gündəmə gətirilməsi, İzmirdə AES-nin tikintisinin başlanması, TAP, TANAP və sair layihələr regional yerdəyişmələrin baş verəcəyinə işarədir. Regionun çox əhəmiyyətli enerji daşıyıcıları layihələri və bu prosesin maliyyələşdirilməsi investorların İstanbul BMM-də toplaşmasına daha uyğundur. ABŞ-ın “Qüds” siyasəti, Səudiyyə Ərəbistanı ilə “isti” münasibətləri İsrail-ərəb dövlətləri “oyununa” yeni ruh verməkdədir. Hətta mümkündür ki, Dubay BMM-nə investorların müvəqqəti olaraq daha çox yönəldilməsi ilə, İsrail-Fələstin münasibətlərini tənzimlənməyə cəhd ediləcək. Daha cazibədar görünən Səudiyyə kapitalının Fələstinin inkişafına yönləndilmək yoluyla ərazilərin alınması və İsrailin xidmətinə verilməsi mümkündür (bax diaqram 3.3.2).

Yaranmış tarixi şəraitdən istifadə edərək Bakıda BMM-nin formalaşmasına İstanbul və Moskva BMM-lərinin potensiallarından istifadə etməklə, daha sürətli nail olmaq mümkündür. Tel Əviv-Bakı münasibətlərinin effektivliyi də bu zəmində istifadə oluna bilər. Zənnimcə, bu hal Bakı BMM-nin formalaşması prosesində nəzərə alınmalı və bu bölgəyə investisiya qoya bilməyən investorları Bakıda BMM-in işinə cəlb etmək lazımdır. Multikultural Azərbaycan cəmiyyətində bu "boşluqlar" doldurula bilər.

**Diagram 3.3.2. Tel Əviv, İstanbul, Qətər, Dubay, AbuDabi və Moskva
BMM-lərinin 2011-2017- ci illər üzrə DƏRƏCƏLƏMƏ əsasında qrafiki**

	İstanbul	Qətər/Doha	Dubay	TelƏviv	AbuDabi	Moskva
GMMİ-11		35	29			
GMMİ-12		38	22			
GMMİ-13		30	23			
GMMİ-14	45	24	29	32	32	73
GMMİ-15	47	23	29	21	19	73
GMMİ-16	42	22	17	36	26	80
GMMİ-17	44	20	23	27	28	75
GMMİ-18	47	22	16	25	26	70
GMMİ-19	45	24	13	35	32	67
GMMİ-20	57	40	18	38	28	84
GMMİ-21	66	39	25	32	28	85
GMMİ-22	78	45	18	34	25	89

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.

http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf

Regionun cənubunda və qərbində olduğu kimi şimalında və şimal-şərqində də Bakı BMM-nin formalaşması üçün zəmin yaradan hallar və rəqiblər də mövcuddur. Astana (Almata), Moskva və Bakı BMM-ləri MDB məkanı sistemində İnvestorların cəlb edilməsi məqsədilə yaradılmaqda olan investisiya üçbucağı formasında yanaşmaq istərdik (bax diaqram 3.3.3). Bu mərkəzlərin ümumi xüsusiyyəti rusdilli auditoriya ilə işləyə bilmək qabiliyyətinə sahib olmasıdır. Bu regionda fəaliyyətdə olan investorların ümumi xüsusiyyətləri coxdur və həm də onları sovet dönmindən mövcud iqtisadi münasibətlər və siyasi münasibətlər daha sıx bağlamaqdadır. Bu investorlar daha tez və “uyğun” anlaşırlar. Almata RMM Cindən quru yolla daşınan ticarət yolları üzərində şimal-cənub xab mərkəzi rolundadır.

Diagram 3.3. K-geoiqtisadi məkanının BMM-lərinin 2011-2017-ci illər üzrə reyting əsasında qrafiki

Mənbə: The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.
http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf

Almata RMM-nin formalaşma prosesi və metodları nümunə olaraq Azərbaycanda istifadə olunmalıdır. Qazaxıstan rəhbərliyinin mərhələli prosesini Bakı BMM-nin yaradılması prosesində ümumiləşdirməklə zaman itkisinin qarşısını almış olarıq. Beynəlxalq və ictimai münasibətlər baxımından Bakının üstünlüyünü ehtiva edirik. Astana, İstanbul, Tehran və Moskva BMM-nin kəsişməsində yer alması da xüsusilə əhəmiyyətlidir.

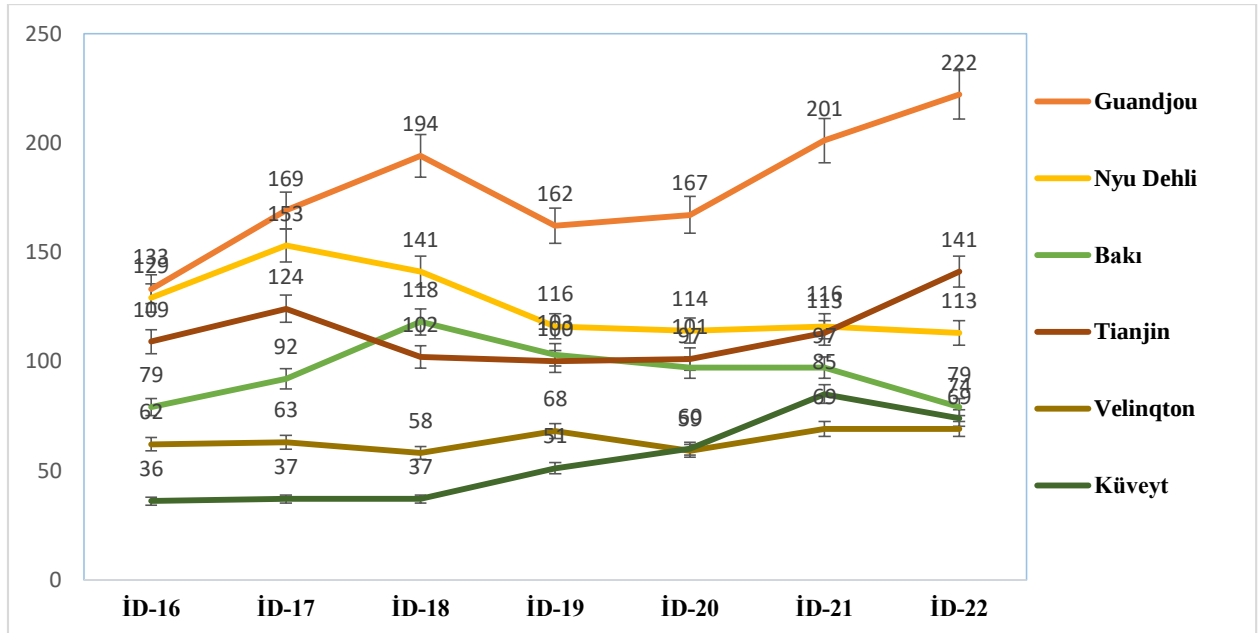
Şərq-qərb, şimal-cənub kontekstində Rusiyasız ticarət cənub dəhlizlərinə yönəldilə bilər. Operativ maliyyələşmə və barter əməliyyatlarının lokallaşdırılmasında Astana BMM əhəmiyyətli mövqedədir. Son illərin geosiyasi həmlələrində ABŞ-in böyük mərkəzi Asiya Layihəsini ortaya atmasından sonra, Karaçi BMM-dən və Nyu-Dehli BMM-dən irəliləyərək Şərq-Qərb yolu üzərində-Almata RMM-də formalaşma ABŞ investorlarının xüsusi maraq dairəsindədir. Astana BMM-nin formalaşması ABŞ-həmləsinə qarşı Londonun və Moskvanın geoiqtisadi mübarizəsi kimi görünür. Moskva BMM-nin formalaşması prosesi Astana BMM-dən tez başlasa da, liberallaşma prosesi olmadığı səbəbindən digər proseslər də alınmır. Moskva BMM-nin formalaşması prosesi 2008-ci ildən aktiv başlanmış, hətta "Moskva BMM-nin yaradılması barəsində Dövlət Konsepsiyası" da qəbul edilmişdir. İnvestorların Rusiya bazarlarına investisiya yatırması prosesi şəffaf olmadığından, valyuta tənzimlənməsi geri qaldığından, bank sektorunun fəaliyyətsizliyindən və təhlükəsizliyin təmin edilməməsindən bu mümkün deyil. Rusiya liberallaşmanı dövlətin aktiv nəzarəti çərçivəsində başa düşdüyündən, bazar iştirakçıları buraya uzunmüddətli investisiya qoyuluşunda maraqlı deyil. Eyni zamanda dünya iqtisadiyyatının aktiv və aparıcı üzvləri Rusiyanın müxtəlif bəhanələrlə qonşu dövlətlərin ərazi bütövlüyünə təcavüzünü normal hal hesab etmirlər və bunun beynəlxalq hüquq normalarına zidd olduğunu bəyan edirlər. Bu kimi hallar biznes strukturların risk dərəcəsini azaldır.

Moskva BMM-nin formalaşması prosesi mərhələli həyata keçirilir. İlk öncə normativ qanunvericilik bazası formalaşır. Daha sonra, onun bazasında iqtisadi islahatlar planlaşdırılır. Hal-hazırda formalaşdırma prosesi davam edir. Lakin, investorlara münasibətdə, daxili milli münaqişələrin şovinizm üzündən həll edilməməsindən, iqtisadi yüksəlişə hərbi təcavüzlə nail olmaq arzusundan əl çəkə bilmirlər. Fikrimizcə, ölkə sosializm cəmiyyətinin "bəhrəsindən" əl çəkmək istəmir. Rusofobiya amalı, əyalətlərin mərkəzi "yedizdirməsi" prosesi, hərbişdirilmiş idarəetmə mexanizmləri rusiya cəmiyyətini dünya iqtisadi inkişafından təcrid edir.

Bu zəmində Bakı BMM-nin Asiya regionu ölkələri arasında QMMİ-nin qiymətləndirmə balları əsasında təhlili də, imkan verir ki, Bakının yaxın onilliklərdə

ümidverici, rəqabətə davamlı, çevik maliyyə mərkəzinə çevriləcəyi barədə fikir yürüdək. Bunu 3.3.4 sayılı diaqramda və yeni ipək yolu xəritəsində əyani olaraq da görmək olar.

Diaqram 3.3.4 Şərqi Asiya ölkələri üzrə YFO BMM-nin qiymətləndirmə balları əsasında qrafiki (artan əmsallar üzrə)

Mənbə: Qrafik müəllif tərəfindən The Global Financial Index.// 2014-2017-ci illər materialları əsasında hazırlanmışdır. <http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci16.17.18.19.20.21.22.pdf>

Bakı BMM-nin formalaşmasında regional beynəlxalq münasibətlərlə yanaşı, beynəlxalq təşkilatlar və TMSŞ-lər də maraqlıdırlar. Artıq bir necə ildir ki, Azərbaycan Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, AYİB, Asiya İnkişaf Bankı, Asiya investisiya və İnkişaf Bankının etibarlı və aktiv tərəfdaşıdır. Azərbaycan tək kredit alan deyil, eyni zamanda qlobal layihələrdə iştirak edərək kredit verən ölkə statusu almışdır.

Ölkə üzrə xarici dövlət borcunun ÜDM-ə nisbətinin aşağı səviyyədə saxlanılması və 6 ayın nəticələrinə görə ölkəmizin məcmu valyuta ehtiyatları məbləğindən 9 dəfəyədək az olması milli iqtisadi inkişaf modelinin səmərəliliyini bir daha təsdiqləyir və strateji valyuta ehtiyatları respublikanın 3 illik əmtəə və xidmət idxalının maliyyələşməsinə kifayət edir.

Respublikanın ÜDM-in təxminən 80 faizi həcmində strateji valyuta ehtiyatlarına malik olması ölkədə makroiqtisadi vəziyyətin sabitliyini şərtləndirən əsas amillərdən sayılır. Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları isə 2013-cü ilin birinci yarısında da artaraq 48 milyard ABŞ dollarına, 2014-cü il üzrə 8 dəfə xarici dövlət borcunu

üstələyərək 51.4 milyard dollara çatmışdı. Dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin düşməsi maliyyə böhranına səbəb olması 2014/2015-ci illərdə valyuta bazarının tənzimlənməsi məqsədi ilə sərbəst valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi sərf olundu. 2016-cı ilin yanvarın 1-nə 35 milyard dollar həcmində olan sərbəst valyuta ehtiyatlarının xarici dövlət borcunu 5.2 dəfə üstələyə bilmişdir. Sərbəst valyuta ehtiyatları 2017-ci ilin əvvəlinə 42 milyard dollar olmuşdur. 2017-ci ilin noyabrın sonunda sərbəst valyuta ehtiyatları ilin əvvəlinə nisbətən 13,3% (5 mlrd.\$) artmış və 42.6 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur [176] .

Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarının artmasının başlıca mənbələri xarici valyutada dövlət zəmanəti ilə və valyuta girovu ilə verilmiş kreditlərin qaytarılması olub. AMB-nin valyuta ehtiyatlarının dinamik artımı bank sektorunda sabitliyin təmini baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Mərkəzi Bankın sərəncamında olan rəsmi valyuta ehtiyatlarının həcmi 32% artaraq 11 ayın sonuna 5.2 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir [176].

Bütün beynəlxalq reyting agentlikləri Azərbaycanın kredit reytinglərini artırır. Ölkəmiz artıq rəqabətqabiliyyətliliyə görə dünya miqyasında 46-cı yerdədir.

3.4 Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması tədbirləri və İKT-nin inkişafı üzrə strateji hədəflər

Bakı BMM-nin formalaşması üçün əsas verən amillər kimi əhalinin savadlılıq səviyyəsinin artırılmasını, İKT-nin inkişafını və Bakının infrastrukturuna diqqət yetirmək lazımdır.

Əhalinin maliyyə savadlılığı səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi Bakıda BMM-nin formalaşması prosesində qarşıda duran şərtlərdən başlıcasıdır. “Savadlı mühitdə sağlam rəqabət” prinsipini əsas tutaraq, dünyanın qabaqçıl maliyyə mərkəzləri formalaşma ərafəsində əhalinin savad səviyyəsini artırmaq üçün müvafiq islahatlar aparmışlar. İslahatların formalaşmadan sonrakı inkişaf dövrlərini də əhatə etməklə davamlı inkişafa nail olunmuşdur. Azərbaycanda bu sahədə bir neçə startap layihələr

olsa da, dünya ölkələri təcrübəsində genişlənməyə və yenilənməyə ehtiyac var. Hal-hazırda dünyanın 50-dən artıq ölkəsində “əhalinin maliyyə savadlılığı” sahəsində milli strategiyaları mövcuddur. İnkişaf etmiş dünya ölkələrində “əhalinin maliyyə savadlılığı” sahəsində İngiltərə, Yaponiya, Almaniya, Çin, ABŞ, Sinqapur və s. modellər mövcuddur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bir presedent model kimi, ABŞ təcrübəsində əhalinin maliyyə təhsili islahatlarını nəzərdən keçirmək istərdik. Hesab edirik ki, Yapon, Çin və Sinqapur modelləri də öz elmi nəzəri əsaslarını ABŞ modelindən götürmüşlər. “Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması” ideyası ABŞ-da da gənkdir. 2000-ci ildən “gənclərin maliyyə savadlılığının artırılması” milli fondu ilə fəaliyyətə başlamış, 2003-cü ildə ABŞ Konqresi 316 sayılı qərarla modelin əhalinin bütün təbəqələrinə şamil edilməsi qərarına gəlmişdir. ABŞ tədqiqatçı alimləri iqtisadi böhranlar zamanı əhalinin həddindən artıq ziyanə düşməsinin səbəblərini araşdırarkən, əhalinin maliyyə savadlılığının kifayət olmadığını və bu prosesin ABŞ iqtisadiyyatında ağır nəticələrini aradan qaldırmaq üçün “əhalinin maliyyə təhsilinin artırılması” üzrə islahatlar keçirilməsinin vacibliyini bildirdilər. Bixevioristikanı [179] (davranış iqtisadiyyatını) əsas götürürərək, tədqiqatçılar əhalinin maliyyə təhsilinin artırılmasının ölkə iqtisadiyyatına, maliyyə bazarlarına və innovasiyalara əhəmiyyətli təsir edəcəyi fikrinə gəldilər [180]:

1) İlk olaraq əhalinin maliyyə resurslarından istifadəsini diferensiaslaşdıraraq altı mərhələ üzrə maliyyə təhsilinin təşkil etmək haqqında təklif edilmişdir. Bunlar 1) 3-6, 2) 7-17, 3) 17-22, 4) 23-45, 5) 45-65 və 6) 65-dən yuxarı yaş arası dövrləri əhatə etməklə əhalinin bütün təbəqələrinə şamil edilməsi təklifidir. Layihənin icrası ştatların qubernatorlarının administratiyasına həvalə edilir. Ştatın büdcəsinə vergilərin toplanmasında və biznesin inkişafında maraqlı olan bu məmurlar, əhalinin maliyyə vəziyyətinin yüksək olmasında da maraqlıdırlar. Hər bir ştatda iqtisadi və ya maliyyə təhsili üzrə şura formalaşdırılmışdır.

ABŞ hökumətinin büdcəsində əhalinin maliyyə təhsilinin artırılması ilə bağlı heç bir maddə yoxdur. Bu proses tam olaraq özünümaliyyələşdirmə əsasında aparılır.

Lakin bu prosesə volontyorlar və təyinatlı fondlar cəlb edilir. Fondlara vəsaitlər könüllü ianələrdən daxil olur.

Bütün ştatlarda problemin qoyuluşu eynidir, lakin həyata keçirilmə prosesində müəyyən şaxələnmələr mövcuddur. Belə ki, bəzi ştatlarda bu proses fakültativ, digərlərində isə büdcələri imkan verdiyi səviyyədə ayrı-ayrı kurslar, məktəblərin yuxarı siniflərində icbari fənn formasında həyata keçirilir. “Ailə büdcəsi”, “kreditlərin hesablanması” və s. üzrə 60 saatlıq metodik tədris sistemi 10-15 yaşlılar arasında məcburidir. Paralel olaraq bu təhsil internet üzərindən də aparılır.

2).Böyük şəhərlərdə “Maliyyə parkları” formalaşdırılmışdır. Maliyyə parklarının həcmi 200-250 kb.m. ərazini əhatə edən coxsaylı tədris siniflərindən təşkil edilir. Burada ölkənin aparıcı bank, sığorta, fond və digər maliyyə kredit təşkilatlarının ofisləri mövcuddur. Bunlarla yanaşı əhaliyə xidmət sektorunun- notarius, İKT, turizm və s. nümayəndəlikləri də var. Maliyyə parkı bütün növ bankomatlarla təchiz edilib. Qeyd etdiyimiz təşkilatların rəsmi nümayəndələri növbəli şəkildə burada ildə iki dəfə volontyor kimi, beş həftəlik pulsuz kurslar təşkil edirlər. Kurslar praktik olaraq real əməliyyatlar kimi həyata keçirilir.

2007-ci ildən başlayaraq Amerika İstehlakçılar Federasiyasının təşəbbüsü ilə hər ilin fevralın son həftəsində “Amerika qənaət edir” adlı tədbir keçirilir. Bu tədbirdə radionun, televiziyanın və medianın imkanları, SMS-lər, elektron məktublar, sosial şəbəkələr vasitəsiylə əhalini “yersiz xərcləmələrdən çəkinməyə, pullarının bir hissəsini əmanətdə saxlamağa, kredit borclarını saxlamamağa və.s. “təşviq” edirlər. Məktəblərdə “start small-think big” (kiçikdən başla-böyük düşün) devizi altında bu mövzularda diskusiyalar təşkil edilir.

3)“HOPE”-ümid təşkilatı tərəfindən gənclər və əhalinin aztəminatlı təbəqəsi üçün startap layihələr hazırlanmasıdır. Onların devizi “maliyyə ləyaqəti” olsa da, tam pulsuz xidmət göstəririlər və əhalini hər çətinliyə hazır olmağa təşviq edirlər.

4) FİRNA-Maliyyə İnstitutlarının fəaliyyətini tənzimləyən agentliyin nəzdində “təhsil fondu”nun yaradılmasıdır. Bu fond əsasən hərbiçilərin və onların ailələrinin maliyyə təhsilinin artırılmasına yönəldilmiş fəaliyyətlə məşğuldur.

1970-ci ildən qüvvədə olan “kredit münasibətlərində borcun ədalətli alınması” Qanunu çərçivəsində istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi-konsyumerizm amerikan cəmiyyətində davamlı olaraq qanunvericiliklə dəstəklənir. Banklarla müflisləşmiş vətəndaşlar arasında münasibətlərin tənzimlənməsi çox önəmlidir. Hətta bu məqsədlə ABŞ FED nəzdində FSOC və CFPB kimi strukturlar yaradılmışdır [180].

Azərbaycan iqtisadiyyatında son illərdə aparılan islahatlarda maliyyə konsyumerizminə ehtiyac duyulmaqdadır. Burada müflis olmuş banklarla yanaşı, əhalinin banklarda vəsaitlərinin qaytarılmaması faktlarının yer alması əsas götürülməlidir. Azərbaycan Prezidenti tərəfindən müvafiq sərəncamların olmasına baxmayaraq, icra mexanizmi işlək deyil. Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanda əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması sahəsində ciddi problemlər mövcuddur. Problemin həlli üçün Azərbaycan təhsil sistemini bir daha təhlil etməyə ehtiyac vardır. Belə ki, Bakı BMM-nin formalaşması üçün vacib olan amillərdən biri də əhalinin savadlılıq səviyyəsinin yüksək olmasıdır. Bu səviyyə həm mütəxəssislərin, həm də əhalinin savadlılıq səviyyəsinin müasir dövrün tələblərinə cavab verməsi ilə müəyyən edilir. Dünya praktikasında əhalinin savadlılıq səviyyəsinin artırılması məqsədi ilə xüsusi proqramlar həyata keçirilməkdədir. Bu proqramlar Dünya Bankı, BMM-ləri, dövlət orqanları, ictimai təşkilatlar və s. tərəfindən həyata keçirilə bilər. Cəmiyyətin və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edən təhsil proqramları iqtisadi inkişafa xidmət edir. Bakı BMM-nin formalaşması sahəsində də, bu tipli proqrama ehtiyac vardır. Meqapolis infrostrukturunun formalaşdırılması, idarə edilməsi və inkişafı prosesində yüksək ixtisaslı kadrlara ehtiyac olduğu kimi, inkişaf etmiş cəmiyyət formalaşdırmaq üçün də əhalinin maliyyə savadlılığına ehtiyac duyulur.

Qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda iqtisadiyyat ixtisasları üzrə kadr hazırlayan 13 dövlət, 7 özəl ali təhsil müəssisəsi mövcuddur. Bu ali təhsil müəssisələri arasında aparıcı rol Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinə məxsusdur. Universitetin RF Dərbənd filialı və Azərbaycan ərazisində Zaqatala filialı da fəaliyyətdədir. ADİU iqtisadiyyatın aparıcı sahələrini əhatə edən ixtisaslar üzrə kadr hazırlayır. Universitetdə tədris azərbaycan, ingilis və rus dillərində aparılır. Bu imkan verir ki, Bakı BMM-üçün həm maliyyə bazarlarında həm də mərkəzin digər infrastrukturunda işləyə biləcək,

rəqabətə davamlı kadrlar yetişdirilməsi qənaətində olaq. Daxili bazarda çalışmaq marağında olan xarici investorların Azərbaycan bazarlarında və regionun digər qonşu ölkə bazarlarında təhlillər və danışıqlar aparmasında ADİU mütəxəssislərinin rolu əvəzolunmazdır.

İngilis dilində təhsil alan “sabah qruplarının” bazasında Bakı BMM-nə lazım olan mütəxəssislərin hazırlanması üzrə dövlət milli strategiyasına ehtiyac var. Hesab edirik ki, Universitet rəhbərliyinin təşəbbüsü əsasında bu problem qısa zaman daxilində öz həllini tapacaq.

Digər ali məktəblərin əksəriyyətində “iqtisadiyyat və idarəçilik”, “biznesin təşkili” və.s. bu tipli fakültələr mövcuddur. Regionlarda kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatı mütəxəssisləri hazırlanmasına hesablanmış bu müəssisələr yenilənməyə cəhd etmişlərsə də, beynəlxalq tələblərə cavab verə biləcək səviyyədə kadr hazırlığına malik deyillər. ADİU-nun rəhbərliyi ilə keçirilməsi nəzərdə tutulmuş islahatlar planında bu universitetlərin də maliyyə tədrisi bazasının yenilənməsi və müasirləşdirilməsi nəzərdə tutulmalıdır.

Maddi texniki bazası və yüksək hazırlıqlı professor müəllim heyəti ilə fərqlənən ADİU-nun bazasında “əhalinin savadlanması” sahəsində bir neçə pilot layihə hazırlanması və həyata keçirilməsi mümkündür. Bu sahədə ABŞ təcrübəsindən bəhrələnmək mümkündür. Bu layihələrin həyata keçirilməsində AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun, İqtisadi İslahatların təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar ETİ-nin, Bakı Biznes Tədris Mərkəzinin, Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun və digər elmi mərkəzlərin də imkanlarından birgə istifadə etmək daha effektiv olar.

Başlanğıc üçün Azərbaycan Mərkəzi Bankının Təlim və Maarifləndirmə Mərkəzinin (AMB TMM) startup layihəsindən istifadə etmək, məlumat bazasını zənginləşdirərək, əhalinin müxtəlif təbəqələrinə uyğunlaşdırmaq və təşviq etməyi təklif edərdik. Bu prosesdə ADİU-nun tələbələrinin volontyor olaraq imkanlarından istifadə etmək faydalı olar. AMB TMM Azərbaycanda maliyyə bazarları üzrə ixtisaslaşmış təlim mərkəzidir, və əhalinin az bir təbəqəsini əhatə edir. Maliyyə bazarlarında işləyən və ya işləmək arzusunda olanlardan kənara çıxmır. Onu da qeyd

etmək istərdik ki, mərkəzin elektron məlumat bazasında məlumatlar başlanğıc anlayışlar həcmindədir, davamlı genişləndirilməsinə ehtiyac var. Bu sahədə də ADİU-nin magistr və tələbələrinin potensiallarından istifadə oluna bilər. Bununla yanaşı mərkəzdə qərb və şərq ölkələrinin təcrübələrinə əsaslanan peşəkar maliyyə mütəxəssislərinin iştirakı ilə layihələr hazırlanır. Lakin, bu layihələr də bank-maliyyə sektoru mütəxəssislərini əhatə edir.

Əhalinin maliyyə savadlılığı dedikdə, maliyyə bazarlarının fəaliyyəti və tənzimlənməsi, maliyyə bazarları iştirakçıları və onların təklif etdiyi maliyyə alətləri, məhsul və xidmətləri barədə biliklər məcmusu ilə yanaşı, həmçinin maliyyə bazarları iştirakçılarının məhsul və xidmətlərindən istifadə etmə və bununla bağlı verilən qərarların məsuliyyətini qəbul etmə bacarığı başa düşülür. Başqa sözlə desək, əhalinin maliyyə savadlılığı-onların, maliyyə bazarlarında olan mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək və adekvat qərarlar qəbul etmək üçün zəruri biliklərinin olmasıdır. Əsas maliyyə anlayışlarını bilmək və onlardan təcrübədə istifadə etmək bacarığı insanların öz rifahını yaxşılaşdırmağa imkan yaratmalıdır. Yəni öz gəlir və xərclərinin uçotunu aparmaq, izafi borclanmadan qaçmaq, şəxsi büdcəni planlaşdırmaq və pul ehtiyatı toplamaq üçün maliyyə savadlılığının səviyyəsinin zəruri həddə olmasını təmin etməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin maliyyə savadlılığının səviyyəsi ölkənin iqtisadi inkişafından birbaşa asılıdır. Bu biliklərin aşağı səviyyədə olması təkcə maliyyə bazarlarının istehlakçıları üçün deyil, həmçinin ölkə, özəl sektor və ümumilikdə, cəmiyyət üçün neqativ nəticələrə gətirib çıxara bilər. Azərbaycan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən vətəndaşların müraciət və şikayətləri araşdırılarkən gəlinən nəticədə, problemlərin əsas hissəsinin məhz vətəndaşların maliyyə savadlılığının zəruri səviyyədə olmaması göstərilmişdir. Maliyyə bazarları sahəsində biliklərinin olması vətəndaşlara hüquq və vəzifələrini bilməklə yanaşı maliyyə bazarı iştirakçıları arasında düzgün və sərfəli seçim etməkdə yardımçı olur. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10.03.2016-cı il tarixli 828 sayılı Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası MBNP Nizamnaməsinin 3.2.6.-cı bəndinə uyğun olaraq Palatanın vəzifələrinə maliyyə konsyumerizmi-“maliyyə bazarlarında istehlakçıların və investorların hüquqlarının qorunması” əlavə edilmişdir.

Maliyyə bazarlarının və alətlərinin təbliği, maliyyə bazarları sahəsində əhalinin maarifləndirilməsi qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Bu səbəbdən maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər çərçivəsində, tezliklə rəsmi internet sahifəsində maliyyə bazarlarının istehlakçıları üçün faydalı məlumatlar, maarifləndirici materiallar, lüğətlər və kalkulyatorların yerləşdirilməsi, həmçinin “sual-cavab” bölməsinin işə salınması nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etmək istərdim ki, əhali arasında keçirilmiş sorğularda respondentlərin əksəriyyəti “maliyyə dilinin” qəliz və anlaşılmaz olması qənaətinə gəlir. Bu səbəbdən əhalinin maliyyə təhsili sahəsindəki islahatlardan başlıcası, təşviq olunan məlumatların praktik, sadə və anlaşılan olması olmalıdır. Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması layihələrinin planlaşdırılması məqsədi ilə anket-sorğu keçirilməsi Bakı BMM barəsində əhalinin təsəvvür dinamikasını müəyyənləşdirməyə imkan verə bilər. Sorğu üçün aşağıdakıları nəzərə almağı təklif edirik:

- ❖ Sorğu əhalinin müxtəlif sosial təbəqələri arasında keçirilməlidir.
- ❖ Sorğuda müvafiq izahatlar aparılmalıdır.
- ❖ Sorğular yaş qrupları üzrə ümumiləşdirilərsə daha effektiv olar.

Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması sahəsində Azərbaycan Mərkəzi Bankı 2010-cu ildən layihə başlamışdır. Layihədə maliyyə və iqtisadi savadlılığın ictimai dəyər kimi tanınması əsas məqsəd olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Mərkəzi Bankın Tədqiqatlar və İnkişaf Mərkəzinin İnkişaf Departamenti bu layihənin təşviqatçısı müəyyən edilmişdir. Təşviqat işi cəmiyyətin 3 kateqoriya təbəqəsi üçün ayrı-ayrılıqda planlaşdırılmışdır. 1-ci hədəf qrupuna məktəblilər, 2-ci hədəf qrupuna geniş ictimaiyyət və iqtisadiyyat üzrə ixtisaslaşan jurnalistlər, 3-cü hədəf qrupuna isə bank əməkdaşları və bank ixtisası alan tələbələr cəlb edilməsi nəzərdə tutulurdu. Layihə çərçivəsində Təhsil Nazirliyi, VİSA şirkəti və Vergilər Nazirliyi ilə müştərək bir neçə marifləndirici tədbir həyata keçirilmişdir. Lakin bu tədbirlər kütləvi hal ala bilməmişdir. Layihədə bir neçə mütərəqqi planlar nəzərdə tutulsa da hələlik icrası mümkün olmamışdır.

Bakı BMM-nin formalaşması üçün əsas verən amillərdən biri kimi Bakı şəhər infrastrukturunu qısaca təhlil edək və perspektivləri müəyyənləşdirək. Zənn edirik ki,

ilk növbədə Bakı BMM-nin formalşdırılması təyinatlı “infrastruktur işçi qrupu” yaradılmasına ehtiyac var.

İnfrastruktur çox geniş profilli əhatə dairəsinə malikdir. Buraya 1) şəhər daxili avtomobil, piyada, velosiped yolları, 2) ictimai nəqliyyat- o cümlədən metro, avtobus, taksi xidmətləri, 3) dəmir yolu nəqliyyatı, 4) dəniz limanları, 5) hava limanları, 6) otellər, 7) kafe və restoranlar, 8) muzeylər, kino və teatrlar, kitabxanalar, 9) idman sağlamlıq kompleksləri, 10) yaşayış üçün mənzillər, 11) iş yerləri üçün ofislər, və s. xidmət sahələri daxildir.

Qeyd olunan sahələrin əksəriyyəti Bakı şəhərində mövcuddur. Lakin bu sahələrin hər biri BMM-nin tələbləri səviyyəsinə çatdırılmalıdır. Görülməli tədbirlərin ilki şəhərdaxili ünvanların tam olaraq Azərbaycan və ingilis dilində yazılaraq müvafiq ünvanlarda vurulmasıdır. Yol göstəricilərinin də eyni qaydada həm Azərbaycan həm də ingilis dilində olması lazımdır. Şəhərin əsas yerlərində şəhərin xəritəsini əks etdirən lövhələr mütləqdir. Bakı şəhər infrastrukturunda piyada yolların azlığı və səliqəsizliyi apardan qaldırılmalıdır. Bakı şəhərinin möhtəşəm idman yarışlarına, o cümlədən velosiped yarışlarına ev sahibliyi etməsinə baxmayaraq şəhərdə velosiped yolları, dəniz kənarı istisna olmaqla yox dərəcəsindədir. Hava limanlarında, otellərdə, şəhər marketlərində, restoranlarda xidməti personalın ingilis dilində bilmələri problemi də qarşıda duran məsələlərdəndir. Bakıda kifayət qədər yaşayış və ofis təyinatlı binalar olmasına baxmayaraq, bunların da BMM-nin ehtiyacları çərçivəsində olmaları tələb olunur. Dünya maliyyə sisteminin İKT ilə sıx bağlı olduğunu və hətta onun ayrılmaz bir hissəsi olduğunu əsas götürərək, İKT sahəsində də maliyyə savadlılığının geniş tədris olunmasına ehtiyac var.

Bakı BMM-nin formalaşması üçün əsas verən amillərdən biri də İKT-nin inkişaf səviyyəsi və əlçatanlığı olmalıdır. Ölkə Prezidenti informasiya- kommunikasiya texnologiyalarının Azərbaycanda ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyat sahələrinə çevrilməsini əsas prioritetlərdən biri elan etmişdir. Nəticədə 2003-2013-cü illər ərzində İKT sektorunda sürətli inkişaf baş verdi. Azərbaycan özünün telekommunikasiya peykinə malik olan və kosmik sənaye quran ölkələr sırasına daxil oldu. İKT sektorunun sürətli inkişafı iqtisadiyyatın şaxələndirilməsində mühüm rol oynamaqdadır.

"Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında qeyd olunduğu kimi, qarşıdakı illərdə başlıca hədəflərdən biri də məhz yeni informasiyalı cəmiyyətin qurulması üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqinin genişləndirilməsidir. Konsepsiyada qarşıdakı on illiklərdə İKT və rabitə xidmətlərindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində etibarlı təhlükəsizlik sisteminin yaradılması, milli standartların formalaşdırılması, ölkə üzrə tam rəqəmsal yayımın tətbiq olunması və analoq yayımın dayandırılması, eləcə də "E-dövlət" xidmətlərinin 100 faiz tətbiqi nəzərdə tutulur.

BMT-nin bir müddət əvvəl açıqladığı "E-idarəçilik" adlı hesabatında dövlət xidmətlərinin göstərilməsində İKT-dən istifadə üzrə dövlət orqanlarının hazırlığı və mövcud imkanları qiymətləndirilmişdir. Respublikamız MDB-də "E-idarəçilik" imkanlarına görə ən yaxşı mövqeyə malik ölkə kimi dəyərləndirilmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun "The Global Information Technology Report 2016" hesabatında (Qlobal İnformasiya Texnologiyaları hesabatı) Azərbaycan "Şəbəkələşmə hazırlığı indeksi" nə görə əvvəlki mövqeyindən 8 pillə irəliləyərək dünyanın 144 ölkəsi arasında 53-cü yerə yüksəlmişdir [178]. Hesabata əsasən, Azərbaycan internet istifadəçilərinin sayı göstəricisinə görə MDB və orta Asiya ölkələri arasında liderdir və eləcə də 144 ölkə arasında "İKT-yə dəstəkdə hökumətin uğurları" indeksi üzrə 8-ci, "Hökumətin gələcək baxışlarında İKT-nin əhəmiyyətliyi" indeksi üzrə 9-cu, internetin əlçatanlığı göstəricisinə görə isə 20-ci yerdə qərarlaşmışdır. Forumun "The Global Competitiveness Report" (Qlobal Rəqabətlik hesabatı) hesabatında "Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik indeksi" üzrə Azərbaycan əvvəlki 2016-cı il mövqeyindən 5 pillə geriləyərək dünyanın 176 ölkəsi arasında 65-ci yeri tutmuşdur. Həmçinin Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının "Measuring the Information Society" (İnformasiya Cəmiyyətinin Ölçülməsi) hesabatında "İKT inkişaf indeksi" üzrə Azərbaycan 155 ölkə arasında 68-ci yeri tutmuş və öz mövqeyini 15 pillə möhkəmləndirmişdir. Hesabatda Azərbaycan 10 "Ən dinamik inkişaf edən ölkələr" qrupunda yer almışdır [183].

Ölkəmizdə son 10 il ərzində cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət və qeyri-neft sektorunun hərtərəfli inkişafına yönəlik qəbul

edilmiş dövlət proqramları, həyata keçirilən islahat tədbirləri, yaxından dövlət dəstəyi və qayğısı qeyri-neft sektorunun aparıcı sahəsi olan İKT sektorunun da iqtisadiyyatın inkişafına öz töhfəsini verməsini təmin etmişdir. Belə ki, bu illər ərzində sektorun həcmi təqribən 6 dəfədən çox artaraq, təxminən 2.0 milyard dolları ötmüş, orta illik artım tempi 20-25% təşkil etmiş, orta aylıq əmək haqqı 5 dəfə artmış, sektora təqribən 3,0 milyard dollar investisiya yatırılmışdır.

2010-cu ildə uğurla başa çatmış "Maliyyə xidmətlərinin inkişafı" layihəsi nəticəsində ölkədə ilk dəfə olaraq poçt müəssisəsi tərəfindən bank-maliyyə xidməti göstərilməyə başlanmışdır. İnternet istifadəçilərinin sayına görə Azərbaycan MDB regionunda liderdir. 2009-cu ildən etibarən mobil şəbəkədə 3G, 2012-ci ildən isə ən son texnologiya olan 4G şəbəkədə tətbiq edilir. Azərbaycan 4G texnologiyasını tətbiq edən Avropanın 9-cu, dünyanın isə 37-ci ölkəsi olmuşdur [184].

Azərbaycanın ilk rabitə peyki "Azerspace-1"dir. 08.02.2013-cü ildən fəaliyyətdədir. İkinci peyk 2014-cü ilin iyunun 30-da kosmosa göndərilmiş müşahidə peyki "Azersky" adlanır. Azərbaycan Respublikasının sayca üçüncü, təyinatına görə üçüncü telekommunikasiya peyki "Azerspace-2" 2018-ci ilin sentyabr ayının 22-dən orbitə buraxılmışdır.

Beləliklə, dünya təcrübəsinə uyğun olaraq Azərbaycanda maliyyə savadlılığının artırılması, maliyyə xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi və maliyyə infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi sahəsində kifayət qədər ciddi işlər görülür. Fikrimizcə bu tədbirlər Bakıda BMM-nin yaradılması yolunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

NƏTİCƏ

Tədqiqatın yekununda belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, qloballaşmaqda olan dünya iqtisadiyyatının ən vacib elementlərindən biri olan Şərqi Asiya ölkələrində beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşması və inkişafının təhlili və tədqiqi ölkəmizin strateji iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə töhvə verə biləcək nümunəvi bir modeldir. Qlobal dəyər zəncirinin həlqələrindən biri kimi iqtisadi məkanlarda formalaşmaqda olan BMM-ləri XXI əsrin iqtisadi inkişafının əsas aparıcı qüvvələrindən birinə çevrilmişdir.

Bu baxımından tədqiqatı yekunlaşdıraraq aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir;

1. Qloballaşan dünya iqtisadiyyatında beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin təsnifatını, yerini və rolunu təhlil etməklə Paxomovun “dünya maliyyə mərkəzlərinin zaman etibarı ilə dəyişkən olması” fikri ilə razılaşırıq və təsnifatın: 1) beynəlxalq-“geoiqtisadi məkanlar” və 2) regional-“anklavlararası” maliyyə mərkəzləri formasında aparılmasının daha məqsəduyğun olması qənaətinəyik. Hesab edirik ki, BMM-ləri beynəlxalq ticarətin, qlobal investisiya təminatının, istehsalın və istehlakın, xidmət sektorlarının və məişətin liberal maliyyələşdirilməsi və idarə olunması sahəsində “maliyyə lojistikası”–tənzimləyici–xab-katalizator funksiyalarını əhatə etməkdədir.

2. BMM-nin formalaşmasına dair nəzəri baxışların təhlili nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişik ki, BMM-lərinin formalaşmasında təkcə bazar iqtisadiyyatının tələbləri deyil, iqtisadi amillərlə yanaşı spesifik milli təlimlər, dini baxışlar, milli etiket normaları özündə birləşdirən “ tarixi-siyasi davamlılıq” olduqca vacbdir.

3. Şərqi Asiya ölkələri Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin formalaşması prosesinin tədqiqi və təhlili nəticəsində belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, şərq Asiyada vahid inkişaf nəzəriyyəsi deyil, coxsaylı nəzəriyyələr üstünlük təşkil edir. Formalaşma prosesində iqtisadi nəzəri baxışlarla yanaşı, BMM-nin hüquqi statusundan başlayaraq, subyektlərin fəaliyyət əsaslarına və subyektlər arasındakı münasibətlərdəki bütün fəaliyyət həm beynəlxalq, həm də milli dövlətdaxili hüquq normaları ilə tənzimlənən hüquq nəzəriyyələrini də əhatə etməkdədir. Əsas istiqamət ingilis hüquq sistemi

üzərində qurulsa da, istər islam hüququndan, istərsə də xristian hüquq sistemindən sosialist hüquq sisteminədək hamısı formalaşmanın nəzəri əsaslarına daxil edilmişdir.

4. Şərqi Asiya regionu iqtisadiyyatında Çin və Malayziya nümunəsində beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin müqayisəli təhlilinin nəticəsi kimi,

4.1)-qlobal iqtisadi güc mərkəzlərinin Asiyada yeni yaranmaqda olan bazarlara doğru yerdəyişməsinə münasibət bildirərək, qeyd etmək istərdik ki, ABŞ iqtisadi balansın Şərqi Asiyaya əyilməsinə mane olacaq və balansın saxlanılmasına çalışacaqdır. Qeyd etmək istərdik ki, ABŞ investorlarının Şərqi Asiya bazarlarına investisiya qoyuluşu məhz BMM-ləri vasitəsi ilə olduğu üçün bu regionda BMM-lərinin artacağı qənaətinəyik.

4.2)-Texnoloji innovasiyaların əhəmiyyətli təsiri dünya ölkələri üzrə sosial təbəqələşməni dərinləşdirəcəyi və Rəqəmsallaşmanın maliyyə-kredit İnstitutlarını əhatə edərək “geoiqtisadi məkanlardan” və “anklavlardan” ibarət olacağı qənaətinəyik.

5. Tokio, Honkonq və Sinqapur nümunəsində beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin formalaşma prosesi və xüsusiyyətlərini təhlil edərək, aparılmış qiymətləndirilmə bu qənaətə gəlməyimizə əsas verir ki, Beynəlmilli təkrar istehsal nüvələrinin daxil olmadığı iqtisadi məkanlarda BMM formalaşdırmaq mümkün deyildir.

6. Şərqi Asiya geoiqtisadi məkanı BMM-lərin rəqabət qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin təhlili əsas verir ki, ölkəmizin iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində ayrı-ayrılıqda bu ölkələrin keçirdiyi islahatları və onların real nəticələri nəzərə alınsın.

7. Beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealında Azərbaycanın “3 P” modeli -Projelər, prioritetlər, perspektivlər təhlil olunaraq Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli ola biləcək Asiya İnfrastruktur və İnvestisiya Bankı, İslam İnkişaf Bankı və İslam Maliyyə Təşkilatları ilə əməkdaşlıq layihələrinin də bu siyahıya əlavə olunmasını təklif edilmişdir.

8. Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olunması üçün strateji baxışları təhlil edərək, ölkəmizin mövqeyini yüksəltmək və

rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə dünya təcrübəsinə və real iqtisadiyyata əsaslanan islahatların məqsədəuyğun olduğu fikrindəyik.

Müəyyən edilmiş strateji hədəflər çox mütərəqqidir. Fikrimizcə onların icra olunması prosesi real bazar münasibətlərinin tələblərini və şərtlərini tam əhatə edə bilmir. Qloballaşmaqda olan dünyanın iqtisadi inkişafı dövlətin yükünü azaltmaq-la, liberal iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolu ilə inkişafa, o cümlədən global maliyyə sistemində də liberal meyllərin təmin edilməsinə üstünlük verir.

9. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişaf istiqamətlərinin təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzi kimi formalaşması istiqamətlərini müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur və səmərəli ola bilər. Bu prosesdə qənaətimiz budur ki, dünya iqtisadi inkişaf meyarları: - liberalizm, bazarların açıqlığı, şəffaflıq, inklyuzivlik, rəqabətə davamlılıq, elmi texniki təhsil səviyyəsi, maliyyə təhsili səviyyəsi maliyyə mərkəzlərinin yaradılması üçün vacib amillərdir.

10. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair strateji yol xəritəsinin perspektiv təhlili nəticəsində birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və daxili bazarın formalaşması və ixrac rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması istiqamətində təhlillər aparılması, milli iqtisadiyyatların liberallaşdırılmasının vacibliyini ortaya qoymuşdur.

11. Bakının beynəlxalq maliyyə mərkəzinə çevrilməsi amillərindən biri kimi əhalinin maliyyə savadlılığı probleminin daha effektiv yollarla həll edilməsi təklifini irəli sürmüşük.

Tədqiqatın yekunlarına əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatına səmərəli təsir edə biləcəyini əsas götürərək aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini təklif edirik:

“Bakı beynəlxalq maliyyə mərkəzinin formalaşması barəsində” dövlət konsepsiyası qəbul edilsin. Konsepsiyada

- a) Bakı BMM-nin formalaşması üzrə işçi qrupunun yaradılması,
- b) Tədqiqatda(səh 45) təklif etdiyimiz yeni formalaşdırılmalı olan maliyyə mərkəzlərinin təşkilati əsaslarının qrafik strukturu (bax: qrafik 1.1) əsasında Bakı BMM-nin təşkilatı əsasları formalaşdırılması,

c) səh.46-da təklif etdiyimiz yeni formalaşdırılan BMM-nin kordinasiya və xətti təşkilati strukturların formalaşması prosesinin (qrafik 1.2) əsasında Bakı BMM-nin koordinasiya və xətti təşkilati strukturları formalaşdırılması əks olunmasını,

d) Bakı BMM-nin aşağıdakı altı əsas tətbiqi-metodik istiqaməti müəyyənləşdirilməsini:

1. rəqabətqabiliyyətliliyin ölçülməsi;
2. İKT-nin rəqabətqabiliyyətliliyinin hesablanması;
3. internet təchizatı vəziyyətini real yoxlamaq;
4. biznes aparmanın sadəliyinin tədqiqi;
5. hökumətin effektivlik dərəcəsinin analizi;
6. korrupsiyanın ölçülməsi;

e) Sinqapur, London, Şanxay, Pekin, Kuala Lampur, İstanbul, Qətər və Moskva BMM-lərinin nəzdində Bakı BMM-nin formalaşması mərkəzləri qurulmasını və xarici ölkələrdə iqtisadi təhsil alan gənclərimizin həmin mərkəzə cəlb edilməsini;

f) İnvestisiya bankları yaradılması istiqamətində tədbirlər görülməsini və ölkə vətəndaşlarının investisiyalara qoşulması və yararlanması üçün şərait və qanunvericilik bazasının yaradılmasını, regional və beynəlxalq investisiyalarda Azərbaycan vətəndaşlarının iştirakının təminatı mexanizminin hazırlansını;

g) Əhalinin maliyyə savadının artırılması istiqamətində vətəndaşlar üçün pulsuz dövlət proqramlarının hazırlanmasını. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi rəhbərliyi altında “əhalinin bütün təbəqələrinin maliyyə təhsili” proqramının hazırlanmasını və hüquqi normalarla təmin edilməsini.

h) Beynəlxalq maliyyə xidmətləri arealında Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əhəmiyyətli ola biləcək Asiya İnfrostruktur və İnvestisiya Bankı, İslam İnkişaf Bankı və İslam Maliyyə Təşkilatları ilə əməkdaşlıq layihələrinin də bu siyahıya əlavə olunmasını təklif edilmişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq maliyyə bazarlarına çevik adaptasiya olunması üçün strateji baxışları təhlil edərək, ölkəmizin mövqeyini yüksəltmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə Şərqi Asiya BMM-lərinin təcrübələrindən yararlanmanın məqsədəuyğun olduğu fikrindəyik. Müəyyən edilmiş strateji hədəflər

çox mütərəqqidir. Fikrimizcə onların icra olunması prosesi real bazar münasibətlərinin tələblərini və şərtlərini tam əhatə edə bilmir. Qloballaşmaqda olan dünyanın iqtisadi inkişafı dövlətin yükünü azaltmaqla, liberal iqtisadiyyatın gücləndirilməsi yolu ilə inkişafa, o cümlədən qlobal maliyyə sistemində də liberal meyllərin təmin edilməsinə üstünlük verir.

Şərqi Asiya ölkələrinin beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında iştirakı perspektivləri genişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir ki: “Bizim coğrafi vəziyyətimiz, Avropa ilə Asiya arasında yerləşməyimiz, artıq güclü enerji və nəqliyyat infrastrukturlarına malik olmağımız Azərbaycanı bu məsələlərlə bağlı əvəzolunmaz ölkəyə çevirir... İndi bizim məqsədimiz inkişaf etmiş ölkəyə çevrilməkdir.”[38]. Prezidentin bu fikiri göstərir ki, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin daha dərinə və müasir tələblərə cavab verə biləcək səviyyədə öyrənilməsinə, təhlil olunmasına və tədqiqinə ehtiyac vardır. İstər Şərq ölkələrinin, istərsə də digər ölkələrin Beynəlxalq və regional maliyyə mərkəzlərinin yaranması prosesi beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin mühüm tərkib hissəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası., Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı, Bakı, 2012.
2. Abbasbəyli A.N. Beynəlxalq münasibətlərin proqnozlaşdırılmasının nəzəri problemləri, Bakı, 2006, s. 350
3. Aliyev İ., Məmmədov Y. / Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış "İnkişaf konsepsiyasının tətbiqi: "Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sənayesinin inkişaf proqramı" / monoqrafiya. Bakı, Avropa nəşriyyatı, 2014, 134 s.
4. Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında AR Prezidentinin 5.4.1994-cü il tarixli Fərmanı. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin məlumatı. 1994, № 7.
5. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2016, № 1138, s.60.
6. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2016, № 1138, s.111.
7. Blişenko İ.P. Beynəlxalq dövlət daxili hüquq. Moskva, “YUR” nəşr. Evi, 1960, 70 s.
8. Ələkbərov Ə.Ə., Ələkbərov Ə.H. Beynəlxalq marketinq. Dərslik. 2008. Bakı. UNEC s.305.
9. Əliyev A., Şəkəreliyev A., Dadaşov İ. Dünya İqtisadiyyatı. Müasir dövrün problemləri. Bakı, “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2003, 455 s.
10. İlham Əliyev., Mən istənilən səviyyədə, istənilən mübarizəyə hazıram. Bakı, Azərənəşr, 2001, Kitab III s.477.
11. Kennedy P., XXI əsrə hazırlıq, N.Y.,1994, s.50-55. (Preparing for the twenty first centery)
12. Kərimli İ.A. //Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi, Bakı-2012, Azərbaycan vergi jurnalı, N-3/2012, səh.131-144.

- 13.Koçetov E.G., Petrova Q.V. Geoiqtisadiyyat: Real və virtual maliyyə (maliyyə dualizmi və onun hüquqi aspektləri). Cəmiyyət və iqtisadiyyat, 2000, №-1.
- 14.Koçetov E.Q.,Geoiqtisadiyyat.//Dünya iqtisadi məkanının mənimsənilməsi. /rus dilindən tərcümə edən A.Y.Rzayev/ Bakı, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 2015, 438 s.
- 15.Qlobalistika, Ensiklopediya. /Lebedines İ. N. M.2003, s.558-561
- 16.“Qurani-Kərim”: Transkripsiyası və Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi / Mirzə Rəsul İsmayılzadə Düzalın tərcüməsi ilə. Bakı: Beynəlxalq "ƏL-Huda" nəşriyyatının Bakı şöbəsi, 2005, 617 s.
17. Qənbərov F. Ə.// Qloballaşma şəraitində ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi artımın xarici iqtisadi amilləri.// AMEA, Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin formalaşması problemləri. Bakı:2010. s.115-155
- 18.Meybullayev.M. //Qloballaşmanın makroiqtisadi sabitləşmə ilə iqtisadi inkişafın qarşılıqlı əlaqəsinə təsiri// "Dünya iqtisadiyyatının inkişaf paradigması: Bazar və sonrası" mövzusunda Avrasiya sosial elmlər forumu məruzələri, səh.173-186, "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, məruzələr kitabı (I cild). Bakı, 2013. 446 s.
- 19.Məmmədov Z.F., "Bakı Beynəlxalq Maliyyə mərkəzi və Azərbaycanda yetkin maliyyə xidmətlər bazarına keçidin təminatı: strateji baxış və əsas prioritetlər"/ Azərbaycan Texnologiya Universiteti, beynəlxalq EPK, 01.10.2016.
20. Məmmədov Z.F. “ "Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi", 2012,Bakı.
21. Məmmədov Z.F., Ə.Ə.Musayev “Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşması və inkişafının təmin olunmasında Universitetlərin rolu.”, Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri/N-2(30),2021Səh.91.,Bakı,Azərbaycan.
22. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı.
23. Muradov Ə.C. //Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafını stimullaşdırmaq üçün daha liberal şərait yaratmaq lazımdır. //unec.edu.az. 13.01.2016.
24. Muradov Ə.C. //Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran

- siyasəti:dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli. //DİA beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı. 04.06.2010.
25. Muradov R.Ş., / Biznesin etikası/ İqtisad Universiteti nəşriyyatı,Bakı 2017,188 s.
26. Məmmədov E.Y.///Transmilli layihələrdə Azərbaycanın rolu./// <https://unec.edu.az/> 02.04.2018.
- 27.Rene David. Müasir dövrün əsas hüquq sistemləri. Moskva. MO.1998. 400 s.
- 28.Rüstəmbəyli H.B. Qlobal iqtisadi böhran zamanı bazar transformasiyası:sistemli dəyişikliklərin kordinatları. //The Caucasus and The World International Scientific Journal. Tbilisi, №6, 2010 c. 100-106
29. Süleymanov Elçin, Kərimov Sənan, Eminov Anar, Flora Ələsgərova,// Beynəlxalq maliyyə təşkilatları və Azərbaycan.//AzTMU nəşri, Bakı,2016, 268 s.
- 30.Sabir Allahverdiyev. Azərbaycan Respublikası Mülki hüququ. Bakı, Digesta, 2001, s. 856.
- 31.Sadiqov M.M., Babayeva E. Ə., Həmişəyeva Ş.Ü. Beynəlxalq valyuta kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi, Bakı, 2003, s. 254
32. Saymon Vayn, Opsionlar, Moskva, 2008, 466 s.
- 33.Səmədzadə Z. Dünya iqtisadiyyatı. Çin iqtisadi möcüzəsi. Bakı, Gənclik, 2001, 316s
- 34.Stiqlis C. E. Qloballaşma və onun doğurduğu narazılıqlar. İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Xəzri Ekspres, Bakı, 2004, s.317
- 35.Titova N.E. Arxaşastra yoxsa siyasət elmi. Moskva, SSRİ EA, 1959, s.179.
- 36.Titova N.E., İqtisadi təlimlər tarixi. Moskva, TZ.,1979, s.89.
- 37.Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu./// Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyatı. cild II. Bakı, Qanun, 2001, s.277-281.
- 38.Vəliyev D.Ə.//Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası// Adiloğlu. Bakı-2008,428s.
- 39.Vəliyev D.Ə. Böyük ipək yolunun bərpası Şərq və Qərbin vəhdətinin məntiqi nəticəsi kimi. Şərq və Qərb sivilizasiyalarının dialoqu. 2005, №1, s.105-118
- 40.Vəliyev D.Ə. Azərbaycanın qlobal maliyyə-iqtisadi mühitə integrasiyasının perspektiv istiqamətləri. Dirçəliş, № 88-89, s.340-347
- 41.Vəliyev D.Ə. Qloballaşma və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf strategiyası,

Azərbaycan və müasir dünya, III ümumrespublika elmi-praktik konfransının materialları. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı 2000, s.16-23.

Rus dilində:

42. Ансилотти Д. "Курс Международного права", Москва, ИЛ 1961 т-1.
<http://evolutio.info/content/view/144/49/>

43. Асаул А.Н., Асаул Н.А., Р.А.Фальтинский. Основы Бизнеса на рынке ценных бумаг. Учебник. СПб-АНО. ИПЭВ, 2008, с, 207

44. Бабаев С.С. и др. Международные финансовые центры и их роль в развитии мировой экономики. Аналитический обзор. ФУППРФ, Москва 2012, с.444.

45. Бадов А. (2000), Деньги дар Аллаха, Эксперт, №4 (217), 2000

46. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Москва., Изд-во Международные отношения, 1999, с.254.

47. Быков К.Э., Деятельность мировых финансовых центров, БИКИ, Москва 2001, № 98/99, с.6-7.

48. Быков К.Э. Глобализация финансовых рынков: воздействия на мировую экономику и финансовую ситуацию в России., БИКИ, Москва 1999, № 88, с.2-3

49. Галишева Н.В. Вывоз Индийских прямых инвестиций за рубеж. Журнал Азия и Африка сегодня, 2011, № 11, с.42-46

50. Давид Рене. «Основные правовые системы современности.» Москва-Прогресс-2003. Перевод с французского д.ю.н. проф. В.А.Туманов.
www.Lib.ru/PRAVO/rene/txt.

51. Добрынская О. Отношения Японии с крупными державами АТР. МЭ и МО, 2003, № 3, с. 95-101.

52. Довбенко М.В., Осик Ю.И. Современные экономические теории в трудах нобелиантов., учебное пособие, изд. Академия Естествознания, М- 2011 , &4.6. // <https://www.monographies.ru/ru/book/section?id=4233//>

53. Захаров А.С. Малазийский Акт №445 от 1990-го года "о налоге с предпринимательской деятельности". /перевод на русский язык. Москва 2010-год. // www.crcxlab.ru/paragonadvice.com/materials/5.s.html.

54. Ивашкин А.В. новости.ру. /финансовая грамотность по американски. ENB/28.08.2015/
55. Икбаль З., Мирахор А. Введение в исламское финансирование: Теория и практика. Сингапур: Издательство John Wiley & Sons (Asia) Pte Ltd, 2007.
56. Карпунин В.Н, Колонтай В.М. ,Г.Г.Карпунин-Мировые Финансовые Центры., Изд-во ФиС, Москва-1978., с-360.
57. Классика экономической мысли. В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Эксмо-Пресс. М., 2000, с. 895.
58. Ключников И.К., Молчанова О.А., Ключников О.И.. Финансовые центры: теория и механизмы развития . СПб.: Изд-во СПб ГУ ЭФ, 2012.с – 330., s.120.
59. Колтунова Н.В. Краткая характеристика Правовой Системы Японии. "Закон" интернет журнал ассоциации юристов Приморья. ([http:// law.vl.ru/analit/show_atr. php? id =797&pub_name=](http://law.vl.ru/analit/show_atr.php?id=797&pub_name=))
60. Концепция развития МФЦ , МЭР. с 63.
61. Кузнецов А.,Транснациональные корпорации стран БРИКС//., жур. Мировая экономика и международные отношения, Москва-2012. №3. С.3-11.
62. Малазийский Акт А 1366, 2010 г. //"О налогах Лабуанской оффшор ной предпринимательстве ", II часть. статья 4,5,6, 7,// III часть. статья 9,10.
63. Ман-делл Роберт: [www. Economica.ru/](http://www.Economica.ru/) Восточно Азиатская модель развития. 25,09,2012
64. Мозговой А.М., Международные финансы ., КНЭУ, Киев, 2005.с 460.
65. Нарини Осаму. Современная японская экономика. Баку, «Элм ве хаят». 2003, с.145
66. Некрасов Ю. (2007): Банкинг позаконам шариата, Банки и деловой мир. [Http://www.bdm.ru/arhiv/2007/03/45htm](http://www.bdm.ru/arhiv/2007/03/45htm).
67. Новиков А.В., Новикова И.Я., Финансовые центры: рейтинги и Российский потенциал . //журнал ЭКО.,Москва, 2010, № 8.
68. Осьмова М.Н.,Бойченко А.В.Глобализация мирового хозяйства, 2006 ([http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/mirovyie-finansovyie tsentryi.html](http://textbook.news/ekonomika-mirovaya/mirovyie-finansovyie-tsentryi.html))
69. Пебро Мишель. Международные экономические, валютные и финансовые

отношения, перевод с франц. М., Прогресс. Универс, 1994, с. 478.

70. Певзнер Я.А. Государство в экономике Японии. М., Наука, 1976, с. 317.

71. Прошунин М.М., Кредитная организация как субъект финансового мониторинга. Москва.РУДН. 2009. с.378.

72. Прудникова Ю.О. Проблемы правового регулирования деятельности Исламских Банков в немусульманских странах.(на примере Великобритании)./ Евразийский Международный Аналитический Журнал "Проблемы современной экономики ", Казань, №3/4 (15/16), 2005, с. 945-952.

73. Ренат Ирикович Беккин. Исламская экономическая модель и современность, Москва. изд.дом. Жемчуг. 2009. С. 337

74. Рыкова И.Н. Формирование международного финансового центра: задачи власти и банковского сообщества по реализации проекта. //Журнал «Финансы и кредит», Москва, 2008, № 32.

75. Саидов А.Х. «Сравнительное правоведение.Основные правовые системы современности» 2003. Pravolib.com/pravovedenie_818.-html.

76. Самедзаде З. Китай в глобальной мировой экономике. Стокгольм-2010. CASS Press (R). 520 с.

77. Сахаров А.А. Международные Финансовые Центры.М-2009. www.base.qarant.ru

78. Сингапурская фондовая биржа: Выставка достижений "восточно азиатского тигра" (<http://ru.saxobank.com/trading-products/stocks/singapore-exchange>).

79. Слука Н.А., Эволюция концепции мировых городов, //журнал «Региональные исследования», М., 2005, № 3.

80. Сорос Д. Алхимия финансов. М. Инфрам, 1996, с.410.

81. Суслина С.С. Республика Корея на постиндустриальной стадии развития. Москва. Восточная литература. 1997.с.223

82. Трунин П., Каменских М., Муфтяхетдинова М. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития. Москва, ИЭПП, 2009. с 127.

83. Цвейгерт К и Котц Г., Введение в правовое сравнение в частном праве.

www.rudocs.exdet.com/docs/index.169931.html?pace=14.

84. Шумилов И.М., Международное Финансовое Право. Москва. МО-2005,с. 432.

85. Эволюция институциональной теории. www.Grandars.ru/ национальная экономика. Институциональная экономика./

İngilis dilində :

86. Al-Jarhi M.A., Iqbal M.,(2001): İslamic Banking; Ansüers some frequently asked questions, İslamic development Bank, İslami Research and Traning İnstitute, Occasional Paper No.4,2001.

87. Atul Aneja. “China invites India to join Asian İnfrostruktüre Investment Bank”. The Hindu. 30.07.2014. //The Guardian. 27.10.2014.

88. Bondin P. //The EU Experience in financial services liberalization.A model for GATS Negotiations.Vienna SUERF Studies.2003/2007. p.22.

89. Grais W., Iqbal Z. (2004) : Regulating islamic financial institutions: The nature of the regulated, World Bank Poicy Research Working Paper WPS3227,2004\03\01/

90. Haqiqi A .Wassey and F.Pomeranz. 2000. “Accounting Needs of Islamic Banking”, www.islamicfinance.net.

91. International Monetar Fund. İnternationalfinancial statistics. YEARBOOK, 2007, p.624

92. Jamil Anderlini. “China expands plans for Worl Bank rival”. The Financial Times/ 24.07.2014

93. Malaysia Act 1963” CH 35. Elizabeth II. 31st July 1963. London: Published by her Majesty”’s ststionery office. Price 8d.net. Printed in England (37349).

94. Maurice D. levi, International Finance, 2nd ed., McGraw-Hill, 1999, p. 515.

95. Pelleqrini M., Grais W (2006); Corporate governance and Shariah compliance in institutions offering Isamic financial services”, Word Bank, Policy Research working paper No.WPS4054.

96. Richard N. Cooper, The International Monetary system. Essays in World Economics. MCT Press, 1987.

97. World Investment Report 2012.N.Y.2012.p-171.

Türk dilində:

98. İncekara A., Globalleşme ve Bölgeselleşme sürecinde NAFTA ve Etkileri., İTO yayınları No-1995-14, İstanbul, 1995, s.380

99. K.Ali Akkemik, Sadık Ünay, Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi. Japonya, Çin ve Güney Korede Kalkınma, Siyaset ve Jeostrateji., İstanbul, BÜTEK, 2015, s.382

100. Ramazan Kurtoğlu, Küresel Para Savaşları ve Davranış Ekonomisi-NÖROFİNANS. Ankara, Orion Kitabevi, 2015, c.390

101. Ridvan Karluk prof.dr., Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar., 5 baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s.624

102. Soros George. Finansal piyasalar için yeni paradigma. Kredi krizi ve anlamı., ing. terc. Coşkun Üçüncü, 2009. İnkilap kitabevi YST a.s. Yenibosna-İstanbul, s.174

103. Soydemir S. ABD, Kore ve İsviçre Hukukunda Yatırım Fonları ve Para Piyasası Fonlarının Türkiyede uygulama bilirliliği., SPK Yeterlilik Etüdü. 1987

104. Stiqlitz J. Finansal Piyasalarda Devletin Rolü. World Bank 1993, Annual conference on development economics, Mülkiyeler Birliği Dergisi, c. XVIII, s.171

105. TC DPT, İstanbul Uluslararası Finans Merkezi. Stratejisi Stratejisi ve Eylem Planı, Ekim, 2009

106. TC DPT. Küreşelleşme özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara, 2000, DTP. s.111.

İnternet resurslar:

107. http://russian.china.org.cn/business/node_2030981.htm, https://ru.wikipedia.org/wiki/Шанхай,_Экономика.

108. <http://www.aiib.org> РИА Новости 25.10.2014. (страны Азии создали альтернативу Всемирному Банку.) (ru. Wikipediya. org/ "China leaves door open for Australian turnaround on Asia bank". The Australian Financial Review, 27 oktober 2014/) (ru. Wikipediya. org/ "China leaves door open for Australian turnaround on Asia bank" The Australian Financial Review, 27 oktober 2014/)

109. Reuters. jule 8.2014.”World Bank welkomes China led infrastrukture bank”) “Statement bu Asian Development Bank President Takehiko Nakao”. 24.10.2014.
110. Мировая экономика и международные отношения, (МЭ и МО) 1993-2015.
111. static.president.az/pdf/38542.pdf ///Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Az.R Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli 1138 nömrəli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.Bakı. 927 səh.
112. https://www.longfinance.net/media/documents/GFCI_29_Full_Report_2021.03.17_v1.2.pdf səh.21.
The Global Financial Index.// 2013-2017-ci illər.
http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_13.14.15.16.17.18.19.20.21.22.pdf
113. [www.aosef.org/asiya və okeaniya fond birjalari saytı/](http://www.aosef.org/asiya_və_okeaniya_fond_birjalari_sayti/).
114. [www.banker. az/offsor-zonalar-offsor sirketler/](http://www.banker.az/offsor-zonalar-offsor-sirketler/), (December 6, 2013).
115. [http://az.wikipedia.org/wiki/london# Экономика](http://az.wikipedia.org/wiki/london#_Экономика).
116. [ttps://ru.wikipedia.org/wiki/Пекинский_консенсус](https://ru.wikipedia.org/wiki/Пекинский_консенсус). (-1) Zhang, Jiakun Jack. «Seeking the Beijing Consensus in Asia: An Empirical Test of Soft Power». 4/15/2011. DUKE UNIVERSITY. Retrieved 28 January 2014. «This paper re presents a first-cut effort at operationalizing and measuring the so-called Beijing Consensus (or China Model), a form of state capitalism which some see as an ideological alternative to the Washington Consensus and a challenge to American soft power.» “Asiyada Pekin razılığının axtarılması: Yumşaq Gücün Empirik Bir Testi”. "Bu sənəd, Vaşinqton Konsensusuna ideoloji alternativ kimi baxan və Amerika yumşaq gücünə meydan oxuduğu, Pekin razılaşması (və ya Çin modeli) adlandırılan dövlət kapitalizminin formalaşması və ölçülməsi üçün ilk addımdır» (-2) ПоповВ. «Пекинский консенсус» против «Вашингтонского»: «азиатские ценности» более конкурентоспособны, чем либерализм?// Прогнозис. 2007, № 3. С. 344347. (-3) Williamson J, Is the «Beijing Consensus» Now Dominant? AsiaPolicy 13 (January2012), [www.Economica.ru/Восточно Азиатская модель развития](http://www.Economica.ru/Восточно_Азиатская_модель_развития). 25.09.2012
117. [https //ru.wikipedia.org/wiki/Англия/](https://ru.wikipedia.org/wiki/Англия/)
118. www.LCIA.com

119. www.globalderivatives.nyx.com
120. <http://www.rieti.go.jp/en/> Research Institute of Economy, Trade and Industry (RIETI)-İTSETİ-İqtisadiyyat, Ticarət, Sığorta Elmi Tədqiqat İnstitutu. <https://www.adb.org/adbi/main-ADBİ> (Asian Development Bank Institute)-AİBİ (Asiya İnkişaf Bankı İnstitutları) .
121. <http://offshore4you.info/valyuta-2015-goda-xalidzhi-stran-persidskogo-zaliva/>Халиджи стран Персидского залива.
122. www.eulaw.edu.ru/documents/articles/glob2.htm
123. <http://www.bis.org/ifc/publ/ifcb32c.pdf>//Regional integration:the ASEAN vision in 2020. [tps://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/con_sep07_e/kawai_wignaraja_e.pdf](https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/con_sep07_e/kawai_wignaraja_e.pdf)./ Masahiro Kawai Dean. AsianDBI. // ASEAN+3 or ASEAN+6:Which Way Forward? // 2007. Geneva,Switzerland. <https://books.google.az/books?id=6fyRBwAAQBAJ&pg=PA60&lpg=PA60&dq=ACEAN-МеждународныйВалютныйФонд.Перспективыразвитиямировойэкономики.,2014,Обзорымировойэкономикиифинансов.с.60.>
124. www.longfinance.net/publications/GFCI
125. <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Монетаризм>
126. http://en.wikipedia.org/wiki/Global_Financial_Centres_Index
127. http://efsd.eabr.org/r/partners/Regional_finance_mechanism/CMIM/. / Многосторонняя инициатива Чианг Май.
128. www.bekkin.ru
129. www.difc.ae / DIFC/
130. <http://utmagazine.ru/posts/12476-mezhdunarodnaya-denezhnaya-brzha-singapura>.
131. www.news.ru-com/pict/big/1317198.html.
132. www.finmarket.ru/z/nws/news.asp?id=1773563
133. www.ru.wikipedia.org/wiki/фондовая-биржа-Карачи.
134. [www.Lenta .ru/nevs/17.12.2013](http://www.Lenta.ru/nevs/17.12.2013).
135. www.longfinance.net/imaces/gfci/gfci
136. www.fbs-offshore.com/gonkong-i-niderlandy/

137. [www.fbs-offshore.com/kitaiskie kompanii -honkong/](http://www.fbs-offshore.com/kitaiskie_kompanii_honkong/)
138. www.tse.com.tw/
139. www.az.wikipedia.org/wiki/sinqapur.
140. ru.wikipedia.org/wiki/БРИКС
141. FEMA.1999 Dept.of Revenue, Govt of India.09.09.2012.
142. www.worldconstitutions.ru/&p=655&pace=11.Конституции государств(стран) мира. Январь 9 ну/2013
143. [www.vikipedia.org/viki/malaziyskaya birja](http://www.vikipedia.org/viki/malaziyskaya_birja).
144. [www. Islam today.ru/ekonomika/](http://www.Islam_today.ru/ekonomika/). 02.10.2012. //Как Малайзии удалось стать мировым центром исламских финансов.
145. www.bankislam.com.my/. Ustaz Dr. Ahmad Shahbari , Sobri Salamon Ustaz Mohd Bakir Haji Mansor. Kuala Lumpur, Date: 25 February 2013 .
146. https://www.pmo.gov.my/dokumenattached/RMK/RMK10_Eds.pdf/// Ninth Malaysia Plan (2006-2010). Kuala Lumpur, 2006.
147. https://www.pmo.gov.my/dokumenattached/RMK/RMK10_Eds.pdf/// 10th Malaysia Plan (2011-2020). Kuala Lumpur, 2010,Prime Ministers office of Malaysia.
148. www.mifc.com. [www.LFSA .gov.my](http://www.LFSA.gov.my)
149. [www . vikipedia. Orq/viki/labuan](http://www.vikipedia.org/wiki/labuan)
150. <https://asia.bettshow.com/travel-train>
151. www.ifm.ibb.gov.tr/”IstanbulUluslararası Finans Merkezi Stratejisi ve Eylem Planı”.Ekim 2009.Ankara.
152. www.imf.com-официальныйсайт International Monetary Fund.
153. www.rfca.kz-официальный сайт АО «Региональный финансовый центр Алматы».
154. www.the-actuary.org.uk-официальный сайт журнала «The Actuary».
155. <http://www.guardian.co.uk/global/2009/dec/13/drug-money-banks-saved-un-cfiefclaims>
156. https://archive.is/20121203062614/www.inosmi.ru/world/20081009_/244543.html
157. <http://www.rbc.ru/economics/02/12/2008/5703d0929a79473dc814adad>

158. <https://www.ft.com/content/9553cce2-eb65-11dd-8838-0000779fd2ac>
159. <http://takaful.kz/index>.
160. www.mirislama.ru
161. www.kase.kz/ru/mutual_indices .
162. <http://turtle-table.com/economic-bubbles/asia-economic-bubble-1997/>
163. www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html
164. https://en.wikipedia.org/wiki/Bretton_Woods_system
165. https://ru.wikipedia.org/wiki/Золотой_стандарт
166. https://ru.wikipedia.org/wiki/Кейнс,_Джон_Мейнард.
167. [https:// ru.wikipedia.org](https://ru.wikipedia.org). (Всемирный банк: направления деятельности, критика его политики. Информационно-аналитический бюллетень, № 98.) CiG Businness Consulting.
168. <https://work-way.com/istoriya-ekonomicheskix-krizisov-xix-xx-vekov>
169. https://en.wikipedia.org/wiki/European_Currency_Unit
170. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_понедельник_\(1987\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Чёрный_понедельник_(1987)).
171. <http://web.snauka.ru/issues/2016/05/66850>. Мяготина О.О. /// Исторические закономерности формирования мировых финансовых центров., Финансовый Университет при Правительстве РФ., электронный НП журнал «Современные научные исследования и инновации.» м.2016.
172. The G20 website .<https://www.g20.org/>.
173. [Htps.cityoflondon.gov.uk](https://cityoflondon.gov.uk)
174. [https. World-exchange.org](https://www.world-exchange.org).
175. [https.www.databank.worldbank.org./](https://www.databank.worldbank.org/)dünya bankının rəsmi saytı. 2018.
176. [https. www.cbar.az](https://www.cbar.az) //Azərbaycan Mərkəzi Bankı./
177. [https. www.blombergqt.com](https://www.blombergqt.com)
178. [http.www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2018](http://www.adb.org/publications/key-indicators-asia-and-pacific-2018)
179. [Wikipediya.org/wiki/biheviorizm/](https://en.wikipedia.org/wiki/Behaviorism)
180. A.V.İvaşkin.[novosti.ru/finansovaya qramotnost po amerikanski](http://novosti.ru/finansovaya_gramotnost_po_amerikanski). ENB/ /28.08.2015/
181. [https://en.wikipedia.org/wiki/Consumer Financial Protection Bureau](https://en.wikipedia.org/wiki/Consumer_Financial_Protection_Bureau)

182. <https://www.itu.int/en/ITU-/Statistics/Pages/publications/mis2017.aspx>
183. https://www3.weforum.org/docs/GITR2016/WEF_GITR_Full_Report.pdf
184. <https://www.rabita.az/az/c-media/muesahibeler/details/264/>.
185. [https://www.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05_Full_Report /The Global Competitiveness Report2017–2018.pdf](https://www.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05_Full_Report/The_Global_Competitiveness_Report2017-2018.pdf)
186. http://www.weforum.org/docs/WEF_FinancialDevelopmentReport_2010.Pdf The 2010. World Economic Forum.- Geneva, NY., 2010. Pp. 12-13. URL:
Dissertasiya mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı əsərləri nəşr olunmuşdur;
187. Ə.Ə.Musayev.///

1. Regional və Beynəlxalq maliyyə mərkəzlərinin normativ-hüquqi bazasının yaradılmasında hüquq sistemlərinin rolu (I-hissə) // –AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri – Bakı: – 2013. №4, – s. 248-254.

2. Regional və Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzlərinin normativ hüquqi bazasının formalaşmasında dünya hüquq sistemlərinin rolu (II-hissə) // – Bakı: “İpək yolu” Azərbaycan Universitetinin elmi jurnalı, Bakı, – 2013, № 3, s. 401-411.

3. Аспекты формирования Международных и Региональных Финансовых Центров в Восточных странах // Журнал «Социально-политические науки». Издательский дом Юр-БАК. Москва, 2015, № 1, s.111-113.

4. Şərq ölkələri beynəlxalq maliyyə mərkəzlərində İslam maliyyə sisteminə meyllik // Əmək və sosial Problemlər, Az.R ƏƏSMN Əmək və , № 3, s. 401-411. sosial problemlər üzrə ETTM-nin elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2016, , № 2(18), s.75-80

5. Формирование и деятельность Международных Финансовых Центров Малайзии // Журнал «Akademy», Издательство "ПРОБЛЕМЫ НАУКИ", Москва, 2016, № 3, s. 401-411. , № 11(14), s.34-37.

6. Şərq ölkələri birjalarının Beynəlxalq Maliyyə mərkəzlərinin formalaşmasında yeri və rolu // AMEA İqtisadiyyat İnstitutunun elmi əsərləri. "AMEA II" nəşriyyatı, Bakı, 2017,, № 1, s. 253-264.

7. Cənub-Şərqi Asiya maliyyə böhranının xarakteristikası və dünya maliyyə böhranına təsiri // Əmək və Sosial Problemlər, Az.R ƏƏSMN Əmək və

sosial problemlər üzrə ETMM-nin elmi əsərlər toplusu, Bakı, 2017 , № 1(19), s. 144151.

8. Cənub Şərqi Asiya Dövlətləri Assosiasiyası (CŞADA) və çoxtərəfli dialoq strukturunun perspektivləri. Asiyada vahid valyuta təşəbbüsləri // “İpək yolu” Azərbaycan Universitetinin elmi jurnalı, AU mətbəəsi. Bakı, 2017., № 2, s. 89-100.

9. Effects of COVID-19 Outbreak on Work Life in Turkey., CUDES 2020.11.International congress on current debates in social sciences, 29-30 september 2020, Sakarya, Turkey.

10. Bakı Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzinin formalaşması və inkişafının təmin olunmasında Universitetlərin rolu., Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri/N-2(30), 2021, Səh.91., Bakı.

Beynəlxalq və Respublika Elmi konfranslarında çıxışlar və dərc olunmuş materiallar.;

11. İslam ölkələri maliyyə sistemlərinin beynəlxalq maliyyə sistemindəki yeri // AMEA Şəqşünaslıq İnstitutunda “Azərbaycanda İslam həmrəyliyi birlik və inkişaf naminə sülhməramlı missiya” mövzusunda elmi konfransın materialları – Bakı: – 12 aprel, – 2007, s. 116-122

12. Azərbaycan Milli dövlətçiliyində lider amili // AR Ədliyyə Nazirliyi Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı: – 06 may, – 2008, s. 186-201

13. Regional və BMM normativ hüquqi bazasının yaradılmasında hüquq sistemlərinin rolu // AMEA “Azərbaycan İqtisadiyyatının Aktual Problemləri” mövzusunda həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı: – 06 sentyabr, – 2013, s.213-221

14. İstanbul Maliyyə Mərkəzinin yaradılması və inkişaf problemləri // AMEA-da “Türkiyə Cümhuriyyətinin 90 illiyi”nə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 28 oktyabr, – 2013, s.222-226

15. **İslam ölkələrində maliyyə təhsili problemləri** // ADPU "İslam həmrəyliyi elm və təhsildə-hədəflər və çağırışlar" mövzusunda elmi konfransın materialları, Bakı: 14.04. 2017, s.100-105

16. **İnvestisiya yatırımı və biznes fəaliyyətinin qurulması** // Mingəcevir Politexnik İnstitutunda "H.Əliyev və Azərbaycanda energetikanın inkişafı"na həsr olunmuş elmi konfransın materialları, Bakı: 12 oktyabr, 2017, s.113-117

17. **Роль Международных Финансовых Центров в урегулировании отношений Евразийском экономическом пространстве** // Международный форум в городе Москва РФ . «Русско-Тюркский мир: ответ на глобальные вызовы». Материалы конференции, – Москва: – 30 ноября, – 2018, s.180-184

18. **Azərbaycanda əhalinin maliyyə savadlılığı problemi və həlli yolları** // UNEC "Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları, – Bakı: – 24 dekabr, – 2018, s.-

19. **Azərbaycan iqtisadiyyatında ixracda rəqabətliliyin və birbaşa xarici investisiyaların artırılmasında Bakı BMM-nin rolu** // Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı və Auditorlar Palatasının keçirdiyi "Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji yol xəritəsi: hesabatlıq və şəffaflıq problemləri" beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, – Bakı, 2018,

20. **İnvestisiya yatırımı və biznes fəaliyyətinin qurulmasında Honkonq Beynəlxalq Maliyyə Mərkəzi təcrübəsi** // Mingəcevir Politexnik İnstitutunda "H.Əliyev və Azərbaycanda enerji-tikanın inkişafı"na həsr olunmuş elmi konfransın materialları, – Mingəcevir: 2018, s.

21. **ÇinXR ilə ABŞ arasındakı iqtisadi gərginlik dünya böhranına səbəb ola bilərmi?** // UNEC, Zaqatala,"Müasir İqtisad Elminin aktual problemləri" mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransın materialları, – Zaqatala: – 11 iyun, – 2019, s. 121-126

22. **Сравнительный анализ «Электронных правительств» и роль МФЦ в урегулировании экономических отношений в неправительственных организациях** // Материалы Международной научно-практической

конференция «Национальные экономические системы в контексте формирования цифровой экономики», Нальчик: -2-3 октября, – 2019, s.142-146

23. Azərbaycanca beynəlxalq maliyyə xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması // UNEC də “Azərbaycan iqtisadi inkişaf strategiyası” beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: – 24 dekabr, – 2019, s.92-97

24. İslam maliyyə sistemində faiz problemi // TC Katılım bankları birliyinin “İslam maliyyəsi və bankçılığı” treninq proqramında. 2020

25. Azərbaycan maliyyə infrostrukturunun təkmilləşdirilməsi sahəsində İKT təhsili prioritetləri // UNEC “Rəqəmsal İqtisadiyyat; müasir çağırışlar və real imkanlar” Beynəlxalq konfransın materialları, Bakı: 13-14 fevral, 2020, s.-210-212.

26. Yeni dünya maliyyə sisteminə keçid-Mərkəz Bankların rəqəmsal valyutaları-CBDC., UNEC, “H.Əliyev və iqtisadi islahatlar” elmi konfrans, 06.05.2021, Bakı.